

ταπολίτευσης, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2000. Ο χρονικός ορίζοντας της διατύπωσης των σκέψεων και στα δύο βιβλία συμπίπτει απολύτως. Είναι σκέψεις της δεκαετίας του '90, η οποία έχει επίσημα χαρακτηριστεί «δεκαετία του ευρωπαϊκού εκσυγχρονισμού», εφόσον τα εκσυγχρονιστικά πολιτικά της εγχειρήματα κατέληξαν με τυπικήν επιτυχία (συζήτηση, είναι η αλήθεια, επί της ουσίας, όπως αναλύεται μέσα στο βιβλίο) στην ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Το θεωρητικό όμως κατά βάση έργο του καθηγητή Ν. Διαμαντούρου παρέχει το αναγκαίο θεωρητικό πλαίσιο για την πληρέστερη κατανόηση των σκέψεων του προκείμενου πολιτικού βιβλίου.

Την ιδέα να συμπαραθέσω ομοιογενή κείμενα από διάφορες ευκαιρίες σε ένα λιτό εγκόλπιο νεοελληνικής αυτογνωσίας χρωστώ στον ανεκτίμητο φίλο και διεγερτικό συνομιλητή δεκαετιών, μαχητικό δημοσιογράφο Αλέξανδρο Βέλιο. Τον ευχαριστώ για την κατ' εξακολούθηση λειτουργία του ως συγγραφικού μου πτερνιστήρα. Στο βιβλίο αυτό η αρχική πρόθεση της συμπαραθέσης ομοιογενών ευκαιριακών κειμένων υπερέβη το στόχο της και κατέληξε σε ενιαίο πόνημα, οργανικά ομοιογενές. Ευχαριστίες όμως βαθύτατες οφείλω και στον εκδοτικό οίκο Ροές και στον ευπατρίδη του κόσμου του βιβλίου δρα Ελευθέριο Καρτάκη για την εγκάρδια φιλοξενία των ανήσυχων κειμένων μου στις λιτές, κομψές, ευανάγνωστες και μορφωτικές εκδοτικές του σειρές.

Π.Γ.

Α΄ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: Ο ΑΚΟΙΝΩΝΗΤΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

Είναι κοινός ιστορικός τόπος ότι η εθνεγερσία του 1821 και η ελληνική εθνική απελευθέρωση ως ιστορικά γεγονότα ωρίμασαν και συντελέστηκαν κάτω από τον αστερισμό των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης (1789). Η αίγλη των γαλλικών επαναστατικών ιδεωδών και η ένταση του αστικοφιλελεύθερου ιδεολογικού πυρετού που η ναπολεόντεια εποποιία είχε διασπείρει σε ολόκληρη την Ευρώπη δεν άφησαν ανεπηρέαστους τους από τα μέσα του 18ου αιώνα διάγνους στην πολιτικά παλλόμενη Γηραιά Ήπειρο δυναμικούς εμπορικούς και μορφωτικούς θύλακες της ελληνικής διασποράς.

Ο γαλλικός Διαφωτισμός του 18ου αιώνα, του «αιώνα των φώτων», και οι παράγωγες πολιτικές του μορφοποιήσεις πυροδότησαν νωρίς στις ανά την Ευρώπη εστίες της ευρύτερης νεοελληνικής διασποράς ένα αξιοσημείωτο κίνημα νεοελληνικού Διαφωτισμού (1774-1830). Κυριότερος, δημιουργικός ρος αλλά και έσχατος ίσως ιστορικός εκφραστής του διανοητικού και πολιτικού αυτού ρεύματος πριν από τη συγκρότηση του νεοελληνικού βασιλείου υπήρξε η εθναρχική μορφή του εκ Χίου διανοουμένου Αδαμάντιου Κοραή (1748-1833).

Τα ρεύματα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού συνέρρεαν βαθμυδόν εκ της διασποράς και στην υπόδουλη Ελλάδα, διαμέσου της οικονομικής και πνευματικής ελευθεροκοινωνίας που οι πιο ανεπτυγμένες ελληνικές κοινότητες είχαν αποκαταστήσει ικανοποιητικά με την Εσπερία (Ιωάννινα-Ζαγόρια, Αιπελάκια, Πήλιο, Δημητσάνα, ευνοήτως τα ναυτιλόμενα νησιά

κ.λπ.).¹ Περίττο να αναφέρουμε την ανοιχτή έκθεση στην κυκλοφορία των διαφωτιστικών ιδεών των κοινοτήτων της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας Κωνσταντινούπολης και των ελεγχόμενων από Έλληνες ηγεμόνες παριστρώων ηγεμονιών της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Η ίδια παρακαταθήκη επαναστατικών ιδεών ενέπνεε, στο σκληρό έδαφος της πρακτικής πολιτικής δράσης, τον ρομαντικό και ουτοπικό αλλά οπωσδήποτε φωτεινό παμφαλκανικό ομοσπονδιακό ακτιβισμό του Ρήγα Φεραίου (1757-1798).² Το σημαντικότερο όμως παράγωγο των

1. Ο αναγνώστης ας δει σχετικά: Άννα Ταμπάκη, *Περί νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ρεύματα ιδεών και δίκτυοι επικοινωνίας με τη δυτική σκέψη*, Εκδόσεις Ergo, Αθήνα, 2004. Για το διαφωτισμό γενικότερα χρήση είναι πάντα το κλασικό έργο του Κ.Θ. Δημαρά *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, 1977. Πολύ ουσιαστικότερο το Παναγιώτης Κονδύλης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1988. Η πλέον ολοκληρωμένη όμως πραγμάτευση του θέματος υπάρχει στο Πασχάλης Κιτρομυλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1996.

2. Είναι απορίας άξιο πώς ένας ακτιβιστής σαν τον Ρήγα, με τη σημαντική εμπειρία που είχε αποκτήσει ως άμεσος συνεργάτης Ελληνοφαναριωτών ηγεμόνων της Βλαχίας και της Μολδαβίας, δεν είχε αντιληφθεί την αποξένωση των τοπικών πληθυσμών από τις πρακτικές των ξενόφερτων δεσποτών. Η απίσφαρα της εποχής του στα Βαλκάνια ήταν γεμάτη μυρωδιές αναδυόμενων εθνικισμών. Ο πρώτος εκδηλώθηκε μετά από λίγο στη Σερβία (1805). Πού στήριξε ο Ρήγας τις πολιτικές αξιονίες του ομοσπονδιακού του μέσα στον βαλκανικό λάκκο με τα εθνικά φίδια, που οι συγχωμοί τους είχαν αρχίσει να γίνονται αισθητοί; Η αλήθεια είναι ότι ο Ρήγας πέθανε λίγο νωρίτερα από την κρίσιμη στιγμή. Ακριβώς στη φάση της μετάβασης. Λίγο πριν ο σερβικός εθνικισμός σηκώσει παραδειγματικά το κεφάλι και σηματοδέψει το πέρασμα από την εποχή της «επώας» στην εποχή της εθνικής δράσης. Ο ίδιος φιλοδοξούσε να δει το νεοελληνισμό να προηγείται στην επαναστατική άρθρωση του αιτήματος της ελευθερίας. Ακόμα περισσότερο: φιλοδοξούσε να γίνει ο ίδιος ο μπουρλοτιέρης της. Δεν πρόλαβε. Έτσι άφησε πίσω του ερωτήματα για τις βάσεις και το ρεαλι-

επαναστατικών αυτών ιδεών αποδείχτηκε ο εμποροπορευτικός εθνικισμός των Φιλικών.³ Από την πυριφλεγή δάδα των τελευταίων προέκυψε η ελληνική επαναστατική ανάφλεξη. Από τα παράγωγα, τέλος, πολιτικά ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης εμπνέονταν τα επαναστατικά συνταγματικά κείμενα της Επιδάφου (1822), του Άστρους (1823) και της Τροιζήνας (1827).

Οι ιδεολογικοί δεσμοί της Φιλικής Εταιρείας με το μετεπαναστατικό Παρίσι του Ναπολέοντα αλλά και του Αδαμαντίου Κοραή αποσιωπούνται συστηματικά. Η

σμό των σχεδιασμών του. Εκείνο όμως που καθιστά την περίπτωση του Φεραίου πιο ενδιαφέρουσα είναι **η αντίθεσή της με το ρεαλισμό των «εθνικού σχεδιασμού» των πρακτικών εμπόρων Φιλικών δεκαπέντε χρόνια μετά**. Οι πρωτοπυργό της Φιλικής Εταιρείας, χρεοκοπημένοι έμποροι στην ευρωπαϊκή αγορά μετά την τραπεζική κρίση που επέφερε η κατάληψη της Τράπεζας της Βιέννης από τον Ναπολέοντα το 1812, έλαβαν υπ' όψιν τους εντελώς διαφορετικά ιστορικά μηνύματα απ' ό,τι ενδεχόμενος θα ελάμβανε υπ' όψιν του ένας διανοούμενος σαν τον Ρήγα. Στα μάτια τους απέκτησε ιστορική προτεραιότητα **η συγρότηση ενός εθνικού κράτους ικανού να παρέχει προστασία στους εμπόρους του**. Με τους Φιλικούς ο εθνικός σχεδιασμός μπήκε στην ορθολογική εκένη βάση που συνδύαζε τις ανθρωπιστικές διακηρύξεις του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης με συγκεκριμένα πρακτικά, ταξικά συμφέροντα που προοιωνίζονταν τη συγκρότηση της επιθυμητής ταξικής δομής (εμποροκρατικής), ως του ιστορικά ενδεδειγμένου φορέα των αξιών του διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης στον ελλαδικό χώρο στη νότια Βαλκανική.

3. Βλ. προηγούμενη σημείωση. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τη δράση των πρωταγωνιστών Φιλικών απουσιάζει εντυπωσιακά κάθε στοιχείο ρομαντισμού και κενόλογης μεγαλοστομίας. Ο πρακτικισμός τους υπήρξε μοναδικός στα χρονικά της νεότερης ελληνικής ιστορίας, μέχρι σημείου να γίνεται και αποθνήσκος για τον «ρομαντικό» αναγνώστη της ιστορίας. Το αξιόλογο βιβλίο του Κωστή Παπαγιώργη *Εμμανουήλ Ξάνθος. Ο φιλικός*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, δεν κρύβει καθόλου αυτές τις πτυχές, καθώς κινείται στα χράσπεδα μιας αποδεκτής «αποδόμησης».

αποσιώπηση αυτή ανάγεται στα μυστήρια της νεοελληνικής ιστοριογραφίας. Όμως πίσω από τη μαγική εικόνα της Φιλικής Εταιρείας βρίσκονται καθοριστικά ο παρισινός φιλελληνισμός, όπως τον ανάδευε η φιλογολική δραστηριότητα του Κοραή, και οι ακοίμητοι μεσανατολικοί οραματισμοί του Μεγάλου Ναπολέοντα. Οι μεγαλόπνοοι, οιονεί νεοσταυροφορικοί σχεδιασμοί του Κορσικανού για μια γαλλική Ελλάδα που θα ένωνε τη Γαλλία με τη Μέση Ανατολή συνέτρεχαν από ωρής με τα βαλκανικά οράματα του Ρήγα. Ξέρουμε άλλωστε ότι ο Ρήγας, πριν κατεβεί από την Τεργέστη στην Πελοπόννησο για την επαναστατική προετοιμασία, προσέβλεπε σε προσώπων ή επικοινωνία με το στρατηγό τότε Ναπολέοντα Βοναπάρτη.

Η προϊστορία της Φιλικής Εταιρείας ανάγεται στο Παρίσι, όπου το 1809 ιδρύθηκε από τον Θεσσαλονικιό λόγιο (λεξικογράφο) Γρηγόριο Ζαλύνκη ή Ζαλύνκογλου, διπλωματικό εκπρόσωπο του ηγεμόνα της Βλαχίας Καλλιμάχη στη Γαλλία, το λεγόμενο «Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον». Οι εμπνευστές και τα στελέχη της οργάνωσης ανήκαν όλοι στον φιλελεύθερο γαλλικό τεκτονισμό. Πρόεδρος στο προδρομικό αυτό επαναστατικό ίδρυμα τοποθετήθηκε ο εκ των μεγαλύτερων και δραστηριοτέρων φιλελλήνων της εποχής, γνωστός Γάλλος αριστοκράτης λόγιος και πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη (1785-91) Αύγουστος-Γαβριήλ Σουαζέλ-Γκουφφιέ (1752-1817).⁴ Ταμίας στην οργάνωση ανέλαβε ο Έλληνας έμπορος

4. Ο Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier (1752-1817) μαθήτευσε στην κλασική ελληνολατρεία δίπλα στον πρωτοπόρο αυτού του πνευματικού συρμού της εποχής (δεύτερο μισό του 18ου αιώνα) αβά Μπατελεμιό, συγγραφέα των *Ταξιδιών του Ανάχαρση*, έργου που γαλούχησε τρεις τουλάχιστον γενιές ελληνολατρών και φιλελλήνων. Υπό την επιτροπή του δασκάλου του επισκέφτηκε για πρώτη φορά την Ελλάδα το 1776, σε ηλικία 24 ετών, με σκοπό την καλλιτεχνική αποτύπωση αρχαίων μνημείων, την αναπαραγωγή εντυπώσεων από τον τρόπο ζωής των Νεοελλήνων της εποχής και γενικώς τη συγγέντρωση «αρχαιολογικού και άλλου υλικού».

στο Παρίσι Στέφανος Χατζημιόσχος και μέλη της διοίκησης ο φαναριώτης πρίγκιπας Δημήτρης Κομνηνός-Υψηλάντης και ο νεαρός σπουδαστής Αθανάσιος Τσακάλωφ, μετέπειτα μέλος της ιδρυτικής τριανδρίας της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησό τον Σεπτέμβριο του 1814 (Σκουφάς - Ξάνθος - Τσακάλωφ). Ο ιθύνων νους της οργάνωσης Γρ. Ζαλύνκης κράτησε για τον εαυτό του τη θέση του γραμματέα.

Το υλικό που συγγέντρωσε από το πρώτο του αυτό ταξίδι που διήρκεσε περίπου ένα έτος πήρε μορφή στον πρώτο τόμο του έργου του με τίτλο *Voyage pittoresque de la Grèce*. Το έργο συμπληρώθηκε σε μεταγενέστερο ταξίδι στην Ανατολή που πραγματοποιήσε ως διπλωματικός απεσταλμένος του βασιλιά Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ στην Υψηλή Πύλη, στην οποία το 1785 είχε τοποθετηθεί ως πρέσβης της Γαλλίας. Το συγκεκριμένο έργο, για την ποιότητα της συλλεκτικής και εκτυπωτικής δουλειάς καθώς και για τη θέριξη των αισθημάτων για την κλασική Ελλάδα, έχει χαρακτηριστεί από πολλούς το ωραιότερο έργο που γράφτηκε για την Ελλάδα στα χρόνια του φιλελληνισμού. Τα αισθήματα όμως του Γάλλου διπλωμάτη για τη σύγχρονη του Ελλάδα δεν υπήρξαν απολύτως ανάλογα. Η εγγύτητα του ενέπνευσε απογοήτευση, όπως βεβαίως συνέβη και με πολλούς άλλους εραστές του αρχαιοελληνικού μύθου την ίδια εποχή. Παρέμεινε πάντως σχετικά σταθερός στον πολιτικό φιλελληνισμό του, ώστε να αποδεχθεί την προεδρεία του «Ελληνόγλωσσου Ξενοδοχείου» και να εργασθεί για τους σκοπούς του. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Σουαζέλ-Γκουφφιέ υπήρξε πρωτοπόρος της «αρχαιοκαπηλείας» στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, με τρόπο μάλιστα πολύ πιο μεθοδικό και αποτελεσματικό από το λόρδο Έλκιν, ο οποίος τον ανενγώριζε ως δάσκαλό του και ίσως και ως εμπνευστή. Ο Σουαζέλ απέσπασε πρώτος τμήμα της ζωφόρου του Παρθενώνα και οι σκοποί του προς την κατεύθυνση αυτή είχαν πολύ μεγαλύτερο βεληνεκές από το αντίστοιχο του ατυχήσαντος στην εμπορική αξιοποίηση του εγχειρηματός του Έλκιν. Ο Γάλλος αριστοκράτης σχεδίαζε τη μεταφορά στο Μοναείο του Λούβρου όχι μόνο των μαρμάρων του Παρθενώνα αλλά ίσως και ολόκληρου του ναού του Ηφαίστου (Θηρείο). Το φαινόμενο της αρχαιοκαπηλείας υπήρξε ένα από τα υποπροϊόντα του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού και περιγητησιμού.

Το 1809 ο Ναπολέων ευρίσκει στο απόγειο της εκτυφλωτικής του σταδιοδρομίας. Η γαλλική πρωτεύουσα είχε καταστεί το επίκεντρο υπόγειων επαναστατικών πρωτοβουλιών τις οποίες ο Βοναπάρτης ενθάρρυνε σε όλες τις μεσογειακές χώρες. Οι καριμπονάρικοι και μασονικοί συνωμοτιστικοί κανόνες αποτελούσαν το συνηθισμένο οργανωτικό πλαίσιο μιας δραστηριότητας «εταρικής» διπλωματίας, με την οποία διενεργείτο η εξαγωγή της αστικής επαναστατικότητας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Το «Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο» κινήθηκε και αυτό στα ίδια συνωμοτικά πλαίσια. Υπό το πειστικό πρόσχημα παροχής μορφωτικών υπηρεσιών στους διψασμένους για παιδεία Νεοέλληνες, το «Ξενοδοχείο» κατάφερε να προσφέρει σημαντική στρατιωτική βοήθεια στις ελληνικές ένοπλες ομάδες (π.χ. 40.000 τουφέκια στον Μοριά, την Ήπειρο και τη Μακεδονία). Ο δραστήριος Γρ. Ζαλύκης, ως αναπληρωτής του μεγαλόσχημου προέδρου, ως ενεργός «μυσταγωγός» στους σκοπούς της οργάνωσης και ως υπεύθυνος «ξενοδόχος», διηύθυνε τις εργασίες του «καταστήματος», διατηρώντας παράλληλα τους ζωντανούς για το «κατάστημα» δεσμούς με το αυτοκρατορικό περιβάλλον. Στα μέλη της εταιρείας εδίδετο κατά την ορκωμοσία χρυσό δακτυλίδι με εγγράφατο το σύμβολο δύο συσφιγγόμενων χειρών και γύρω τους τα κεφαλαία ψηφία Φ.Ε.Δ.Α. ως αρχικά των λέξεων «Φιλίας ελληνικής δεσμός άλυτος».

Η δραστηριότητα της εταιρείας δεν πέρασε απαρατήρητη από τους διπλωματικούς ανταγωνιστές. Το 1813 οι Άγγλοι προχώρησαν στην ίδρυση αντίστοιχου μορφωτικού εταιρικού φορέα μέσα στην Ελλάδα, και μάλιστα στην ίδια την πόλη της Αθήνας, με την επωνυμία «Εταιρεία των φιλομούσων». Το έβδομο ιστορικό παρελθόν της κλασικής πόλης δικαιολογούσε απόλυτα τη δραστηριότητα ενός μορφωτικού ιδρύματος την εποχή του ευρωπαϊκού κλασικισμού. Η άλλως «Φιλόμουσος Εταιρεία των Αθηνών» συνεστήθη από Αθηναίους προκρίτους. Μέλη της οικογένειας ενός εκ των ιδρυτών (Α. Χορμανιανός) ασκούσαν κατά παράδοση τα καθήκοντα του προέ-

νου της Αγγλίας στην Αθήνα. Οι Αθηναίοι πρόκριτοι θεωρήσαν σκόπιμο να καλέσουν από τη Βιέννη τον εθνικό διδάσκαλο Άνθιμο Γαζή ως μέλος και μορφωτικό υπεύθυνο της οργάνωσης. Ο Άνθιμος Γαζής εδέχθη, αλλά το επόμενο έτος (1814), κατά τη διεξαγωγή των εργασιών του «Συνεδρίου της Βιέννης» (1814-1815) το οποίο επρόκειτο να ρυθμίσει τις τύχες της Ευρώπης μετά τον Ναπολέοντα, ο Γαζής έκρινε σκόπιμο να ενημερώσει περί της αθηναϊκής και κατά τεκμήριο αγγλοκίνητης πρωτοβουλίας τον Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος μετείχε στη ρωσική διπλωματική αντιπροσωπεία. Είς απάντηση ο Καποδίστριας συνέστησε ευθύς άλλη οργάνωση στη Βιέννη με τον ίδιο τίτλο της «Φιλομούσου Εταιρείας», την οποία έθεσε επιτόπου υπό την αιγίδα του τσάρου. Οι δύο ομόηκες οργανώσεις κινήθηκαν προς τους σκοπούς τους ανεξάρτητα. Η αθηναϊκή επέζησε μέχρι την κατάρτιση της Αθήνας από τα στρατεύματα του Κιουταχί το 1827, ενώ η δράση της στον αγώνα κορυφώθηκε την περίοδο 1823-1824, όταν η αγγλική πολιτική (αναγνώριση των Ελλήνων ως εμπολέμων) και οικονομική παρέμβαση (δάνεια της ανεξαρτησίας) έδωσε στον ελληνικό απελευθερωτικό αγώνα τη σωτήρια διεθνή νομιμοποίηση.

Με την ανατροπή του ναπολέοντειου καθεστώτος το ίδιο έτος, το «Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο» των Παρισίων δέχτηκε καταλυτικό πλήγμα. Η παλινόρθωση των Βουρβόνων νέκρωσε την εξαγωγή επαναστατικών δραστηριοτήτων από τη Γαλλία. Αποτέλεσμα της διακοπής των εργασιών ήταν ο ανήσυχος Ι. Τσακάλωφ να μετακινηθεί στο νέο ιστορικό επίκεντρο των νεοελληνικών απελευθερωτικών διεργασιών, που μετά την έκλειψη του Ναπολέοντα από το προσκήνιο έγινε η αυτοκρατορική Πετρούπολη και η Μόσχα. Ο Ι. Τσακάλωφ μετέβη πρώτα στη Μόσχα και έπειτα κατέβηκε στην ελληνοκρατούμενη Οδησό. Εκεί, στην Οδησό, η τριανδρία Σκουφά-Ξάνθου-Τσακάλωφ προχώρησε τον Σεπτέμβριο του 1814 στην ίδρυση της «Φιλικής Εταιρείας», η οποία και ανέλαβε τη σκυτάλη του «Ελληνόγλωσσου Ξενοδοχείου» των Παρισίων, με υψηλότερους και

αιεσότερους σκοπούς. Δρώντας πάντως μέσα σε ρωσικό έδαφος και στρατολογώντας νέα μέλη από τις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας, ευνόητο ήταν να περιέλθει και αυτή υπό τη ρωσική και κατοδιστριακή επιρροή. Οι φιλέλληνες τέκτονες που έμειναν στο Παρίσι αντικατέστησαν το πρωτοπόρο «Ελληνό-γλωσσο Ξενοδοχείο» με νέα οργάνωση υπό τον τίτλο «Φιλελληνικό Κομμάτι των Παρισίων», το οποίο και στήριζε δέοντως τις μορφωτικές εθνεγερτικές δραστηριότητες του Αδαμάντιου Κοραή.

Από τη βραχεία αυτή αναδρομή στην προϊστορία των ελληνικών επαναστατικών οργανώσεων στις παραμονές του απελευθερωτικού αγώνα, βλέπουμε ότι οι προπαρασκευαστικές πράξεις της επαναστατικής πρωτοβουλίας είχαν πρωιμότητα εμπλακεί στον ανταγωνισμό των μετέπειτα «προστάτιδων» δυνάμεων. Το νεοελληνικό επομένως κράτος, που στη συνέχεια επρόκειτο να αναγεννηθεί από τις στάχτες του, ήταν εκ των προτέρων καταδικασμένο σε εκ γενετής διπλωματική κηδεμονία. Με τους όρους αυτούς ο αγώνας για την απελευθέρωση ήταν πρωτίστως εκ προοιμίου **αγώνας για την κρίσιμη πολιτική και ιδεολογική επιρροή**, όπου η Αγγλία και η Γαλλία εκπροσωπούσαν την ιστορική πρόοδο και τον πολιτικό εκσυγχρονισμό, ενώ η Αυστρία και κατ'έξοχην η ορθόδοξη Ρωσία τη συντήρηση και το σκοταδισμό. Η Ρωσία ιδιαίτερα εκπροσωπούσε **την πιο επικίνδυνη μορφή υποστρώφης στον κοινό πρόγονο με την Ελλάδα, τον υστεροβυζαντινό δηλαδή σκοταδισμό**, από τα χέρια του οποίου η νεογέννητη νεοελληνική ιστορική νεοπαρουσία είχε παραδοθεί τέσσερις αιώνες νωρίτερα για την πνευματική της καρατόμηση στον οθωμανικό μουσουλμανισμό και στη μακροχρόνια τουρκοκρατία.

II

Η εθνικοαπελευθερωτική ψυχολογία είχε στην Ελλάδα άπώ της μια ισχυρή παράδοση τοπικών απελευθερωτικών κινήματων. Ο Μοριάς, ως πρωτοπόρος φορέας της ανατέλλουσας νεοελληνικής συνειδησης από την εποχή της πρώτης επαφής της χερσονήσου με τη φραγκοκρατία (1204), αποτελούσε το σταθερό επίκεντρο μιας μακράς σειράς εξεγέρσεων, μέχρι την τελική επανάσταση του 1821.

Από την επομένη της κατάληψής του από τον Μωάμεθ Β' τον Πορθητή (1460), ο Μοριάς στήριζε εύπνχα τις παλμβουλές στρατιωτικές επιχειρήσεις τριβής της Βενετίας εναντίον του κατακτητή, μέχρι τη βραχύβια ανακατάληψη ολόκληρης της Πελοποννήσου από τη Γαληνοτάτη το 1685. Το νόημα των συνεχών συγκρούσεων μεταξύ Τουρκίας και Βενετίας ευρίσκετο στην εναγώνια εμμονή της Βενετίας να διατηρήσει και μετά την τουρκική επέκταση τις κερτημένες από το βυζαντινό παρελθόν εμπορικές της θέσεις. Παράλληλα όμως ο Μοριάς δεν κώφευε στις εναντίον των Τούρκων ανάλογες επιχειρήσεις των Αραγωνέζων μέσα στον 16ο αιώνα. Το αλυσιτελές εξάλλου και μακρόσυρτο τυχοδιωκτικό εγχείρημα του Καρόλου Γκοντζάγκα, δούκα του Nevers, εγγονού της απογόνου των Παλαιολόγων Μαργαρίτας του Μομφερράτου, σχεδιάστηκε να επιχειρηθεί και αυτό κατεξοχήν στην Πελοπόννησο (1609-1630), όπου τα εξαγορασμένα από το δούκα αυτοκρατορικά δικαιώματα των Παλαιολόγων θα διεκδικούσαν ευλόγως τη φυσική κληρονομική τους εστία. Η βάση αυτή δεν ήταν βεβαίως άλλη από το πρώην Δεσποτάτο του Μωρέως, όπου τα κληρονομικά δικαιώματα της οικογένειας των Παλαιολόγων παρουσιάζονταν διεθνώς αναμφισβήτητα. Στρατιωτικό ορμητήριο του εγγεiriματος θα ήταν η γεωφυσικά και στρατιωτικά πρόσφορη περιοχή της Μάνης. Οι ίδιοι οι Μανιάτες οπλαρχηγοί και προεστοί απευθύνθηκαν το 1618 στο δούκα, ενθαρρύνοντας τις προθέ-

σεις του αλλά ζητώντας και εγγυήσεις για να στηρίξουν το πολεμικό διάβημά του.

Στον παρατεταμένο βενετοτουρκικό πόλεμο του 1645-1669, που κατέληξε στην ανακατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1669) αλλά, σε αντιστάθμισμα για την απώλεια της Κρήτης, στην κατάληψη του Μοριά και κάποιων σημείων της υπόλοιπης Ελλάδος και πάλι από τη Βενετία (1685-1714), η αφετηρία και το κύριο θέατρο επιχειρήσεων ήταν επίσης η νότια Πελοπόννησος (η Μάνη και η ευρύτερη παραλιακή Μεσσηνία). Στη συνέχεια το Ναύπλιο και η Κόρινθος αποτέλεσαν τους φυσικούς μεταβατικούς στρατηγικούς αναβαθμούς πριν από τον τελικό στόχο, την Αθήνα. Η καταστροφή του Παρθενώνα το 1687 από την άστοχη (!) βολή της μπιμπιδάδας του Φραγκίσκου Μοροζίνι, του επονομασθέντος «Πελοποννησιακού» (ελληνιστί Φραγκίσκου Μαυρογένη - Francisco Morosini Peloponneseacus, όπως αναγράφεται στον τάφο του στο ναό του Αγίου Στεφάνου των Αυγουστίνων στη Βενετία), αρχηγού των ενετικών επιχειρήσεων, στάθηκε το ανεξίτηλο κόστος ενός στρατηγικά μετεωριζόμενου εγχειρήματος, που τελικά αποδείχτηκε βραχύβιο και πέρασε άνευ άλλων ιστορικών συνεπειών.⁵

5. Η Βενετία στον Μοριά (1685-1714): Η προσεκτική ανάλυση των όρων συνύπαρξης Ελλήνων Μοραϊτών και Βενετών κατακτητών κατά το διάστημα της σύντομης αυτής παρέμβασης οδηγεί σε χρήσιμα αλλά και κρίσιμα ιστορικά συμπεράσματα για την κατανόηση της τύχης του νεοελληνισμού τον επόμενο κρίσιμο αιώνα. Κατά τη σύντομη αυτή ενετοκρατία οι Βενετοί άσκησαν αναμφισβήτητα σοβαρή και «προοδευτική» διοίκηση. Ενδιαφέρθηκαν για την οικονομία του τόπου, κυρίως για τη γεωργία, χωρίς βεβαίως να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη αγροτικών καλλιιεργειών και εμπορικών δραστηριοτήτων ανταγωνιστικών προς τα ενετικά συμφέροντα (π.χ. μετάξι, που ήταν όμως ζωτικό για τον Μοριά). Η διατήρηση όμως του εμπορικού μονοπωλίου στα χέρια τους συρρίκνυνε τις εμπορικές δραστηριότητες των Ελλήνων, όπως συνέβη από την πρώτη στιγμή που ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός παραχώρησε τα πρώτα εμπορικά προνόμια υπέρ των Βε-

Στα περίφημα τέλος Ορλωφικά, που στοίχισαν την καταστρο-

νών (1081). Αυτό επιβεβαίωσε την ασυμβατότητα πολιτικής συνύπαρξης Βενετών και Ελλήνων, εφόσον οι Βενετοί δεν εννοούσαν να διευρύνουν την πολιτική τους όραση πέραν των στενών εμπορικών συμφερόντων των εκατό οικογενειών της Γαλινοτάτης, το δε μέλλον της νεοελληνικής επιβίωσης, ιδιαίτερα στον Μοριά, ήταν και αυτό οργανικά συνδεδεμένο με το ανοικτό εμπόριο των θαλασσών. Οι προκλητικοί αυτοί ιστορικοί συσχετισμοί συνδέθηκαν ως πετρωμένο με τη νεοελληνική ιστορία. Το 1738 η Βενετία οικονομικά είχε πεθάνει, κάτω από την πίεση του γαλλικού και αγγλικού εμπορικού ανταγωνισμού στη Μεσόγειο. Τότε ακριβώς το εμπόριο του τουρκοκρατούμενου Μοριά, που βρισκόταν εξ ολοκλήρου στα χέρια των Ελλήνων, αποκτά μια εντυπωσιακή δυναμική με εμπορικό κέντρο αναφοράς τη Μασσαλία. Δεν είναι τυχαίο που ο Κορσικανός Ναπολέων, εξαιρεμένος με τον εμπορικό πολιτισμό της Γένοβας και της Μασσαλίας, υπήρξε το 1798 ο συνειδητός πολιτικός ενταφιαστής της βενετικής πολιτικής υπόστασης. Ο θάνατος της Βενετίας άνοιξε όμως τις τύχες του νεοελληνισμού. Η Βενετία υπήρξε γι' αυτόν το θανατερό παράσιτο που τον απομυζούσε επί αιώνες. Οι Βενετοί πάντως στο διάστημα της κατοχής τους στον Μοριά, όπως και προηγουμένως στην Κρήτη, καλλιέργησαν τη μορφωτική εφεση των Ελλήνων, ανοίγοντας τους δρόμους για τα μορφωτικά ιδρύματα της Ιταλίας, και ιδιαίτερα για το ενετικό πανεπιστήμιο της Πάδονας. Ο δρόμος αυτός στη συνέχεια δεν έκλεισε ποτέ για τον νεοελληνικό διαφωτισμό. Το πανεπιστήμιο της Πάδονας υπήρξε καθ' όλο το διάστημα της τουρκοκρατίας για τους Νεοέλληνες το οικειότερο μορφωτικό ίδρυμα, το «δικό τους» πανεπιστήμιο. Όσον αφορά την ελληνική παροικία της Βενετίας, από την άλωση του 1453 μέχρι το θάνατο της Γαλινοτάτης το 1798, υπήρξε το πρόπλασμα αλλά και το πρότυπο μιας δυτικής προοδευτικής νεοελληνικής κοινότητας, από την οποία διακινήθηκε πλούσια ελληνικός πνευματικός φωτισμός προς την Ευρώπη και αντιστοίχως ευρωπαϊκός φωτισμός προς τον υπόδουλο ελληνισμό. Η διοίκηση που άσκησαν οι Βενετοί κατά το διάστημα της κατοχής τους στον Μοριά υπήρξε διοικητικά «σφιχτή», σύμφωνη δηλαδή με το ρωμαϊκής καταγωγής «νομοκανονιστικό» πρότυπο διοίκησης, που στη συνέχεια εξελίχθηκε στο τεχνοκρατικά βελτιωμένο διοικητικό πρότυπο της Δύσης. Το πρότυπο αυτό ήταν πολύ μακράν από τη διαλείπουσα παλαιά βυζαντινή άσκηση διοίκησης και φυσικά δεν είχε καμία σχέση με το οθωμανικό

γή της πελοποννησιακής οικονομικής άνθισης του 18ου αιώνα,

διοικητικό «αράλιν», που περιοριζόταν στη «διαπραγματεύσιμη» είσπραξη των φόρων και στην παντελή αποχή από το εμπόριο. Οι Βενετοί υπήρξαν επίσης και στα φορολογικά «σφιχτοί». Ο νέος τύπος άσκησης εξουσίας, σε συνδυασμό με την εμπορική απαγόρευση των Βενετών για μερικούς τομείς δραστηριοτήτων, δεν «ταίριαζε» λοιπόν στους Νεοέλληνες, οι οποίοι πολύ σύντομα «νοστάλησαν» τους χαλαρότερους Οθωμανούς! Τη νοσταλγία αυτή αξιοποίησε πολύ έξυπνα και αποτελεσματικά ο παμπόνηρος εξωμότης βεζύρης Αλή Κιοιμουτζής, ώστε με τις πρώτες στρατιωτικές επιτυχίες των Τούρκων εναντίον των Βενετών κατά την τουρκική εισβολή στον Μοριά το 1714 και την άμεση σγεδόν κατάληψη του Ναυπλίου (πρωτεύουσα) οι Έλληνες να προστρέξουν στους εισβολείς και να τους καλωσορίσουν. Η γνώμη μας είναι ότι στο διάστημα εκείνης της ενετικής κατοχής ο νεοελληνισμός είχε μια δεύτερη καλή τύχη για εμφάνιση των οργανικών δεσμών του με τη Δύση. Ήταν η δεύτερη μεγάλη ευκαιρία, μετά την πρώτη που συνιστούσε το φράγκικο πριγκιπάτο των Βιλλεαρδουίνων. Είχε βεβαίως προηγηθεί η μακρά κατοχή της Κρήτης (1211-1669), με τα λαμπρά μορφωτικά αποτελέσματα για τον κρητικό νεοελληνισμό. **Η Κρήτη υπό τους Βενετούς έζησε ανεμπόδια την Αναγέννηση και έκανε για το νεοελληνισμό, που στην υπόλοιπη Ελλάδα πάλεψε με την οθωμανική αράχνη, τη μεγάλη, την παραδειγματική εξαίρεση.** Η πολιτισμική υιοστροφή της Κρήτης μετά την τουρκική κατάληψη μιλάει μόνη της για το κόστος της τουρκοκρατίας αλλά και για τις ευθύνες εκείνων που την παρέδωσαν στο σκοτάδι. Η Κρήτη του Β. Κορνάρου, του Μάρκου Μουσούρου και του Δ. Θεοτοκόπουλου, μετά την κατάληψή της από τους Τούρκους το 1669 μετέπεσε γρήγορα στην Κρήτη του Ν. Καζαντζάκη. Στην Κρήτη δηλαδή της άμοιρης και άσκοπης παλικάριάς. Η Πελοπόννησος ήρθε βεβαίως με τη σύντομη ενετοκρατία της και αυτή κοντύτερα με τη Δύση. Δεν πρόλαβε όμως να μπει βαθύτερα στο νόημα μιας διαφορετικής αντίληψης ζωής, όπως αυτή που ζήσανε και μορφοποίησανε καλλιτεχνικά οι Κρητικοί τον 15ο, τον 16ο και τον 17ο αναγεννησιακό τους αιώνα. **Οι αγωγοί εισαγωγής δυτικού διαφωτισμού είχαν πάντως ανοίξει.** Η Βενετία είχε εξάλλου τροχοδορηθεί αμετάκλητα προς την παραμυή. Έχοντας χάσει το 1669 την Κρήτη, την οποία κατείχε από το 1211, δεν ήταν ασφαλώς δυνατό να κρατήσει το 1714 τον Μοριά. Την ειδική εκείνη περίοδο (1714) ήταν αμυντικά ακόμη περισσότερο ανήμπορη

ο (παιδαριώδης) ρωσικός σχεδιασμός και πάλι στηριζόταν στη στρατιωτική ετοιμότητα της παραίτητης Μάνης. Η εδαφικά-δυοπρόσιτη αυτή περιοχή, με τον σκληροτράχηλο και εξασκημένο (από την πρώτη ήδη φραγκοκρατία) στα πολεμικά πληθυσμό της σε μόνιμη πολεμική ετοιμότητα, αποτελούσε πάντοτε το σταθερό ορμητήριο όλων των ενόπλων εξεγέρσεων μέχρι το τέλος του απελευθερωτικού αγώνα.

Όλες οι εκ των έξω υτοκινούμενες απόπειρες εξεγέρσεων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα εύρισκαν πρόθυμη πάντοτε ανταπόκριση σε εντόπιους επαναστατικούς θύλακες και σε εντόπιους κατά περιοχή μεταβυζαντινούς-μεταφραουδαλικούς τοπάρχες. Τα κίνητρα συμμετοχής στις προαναφερόμενες επιχειρήσεις πρέπει να θεωρηθούν μέχρι και μετά τα «ορλωφικά» κατ' αρχήν «προεθνικά» (απελευθέρωση τοπικού χώρου συμφερόντων από την τουρκική φορολογική επιβολή, αίσθη-

και διπλωματικά απομονωμένη. Έδωσε πάντως φώτα στο νεοελληνισμό και η σύντομη παρνοσία της συνετέλεσε ώστε ο Μοριάς αμέσως μετά να εισέλθει σε μια φάση ενθαρρυντικής ανάπτυξης, που έκλεισε με την εγκληματική ρωσική υτοκίνηση των ορλωφικών τυχοδιωκτιμών. Αν δεν είχαν μεσολαβήσει οι καταστροφές από την αλβανική θεωμηνία μετά τα ορλωφικά παιδιαριόματα, ο Μοριάς θα είχε εισέλθει σε προνομιακή φάση ηγεμονικής οικονομικής ανάπτυξης, που ίσως είχε δώσει άλλη τροχιά στο δρόμο προς το '21. Η ουσία είναι, για να κλείσουμε τη μακρά αυτή και φιλόδοξη παρένθεση, ότι ο **νεοελληνισμός κληρονόμησε τη βενετική εμπορική δύναμη στη Μεσόγειο μετά το 1738 και εξ αυτού έλαβε την οικονομική ανιούσα που οι βυζαντινοί αυτοκράτορες και οι Βενετοί τού είχαν από κοινού αφήσει από τον 11ο αιώνα.** Έγινε ο εκ των πραγμάτων προνομιακός εμπορικός εταίρος των Αγγλων, των Γάλλων και των Ρώσων στη Μεσόγειο, με αποτέλεσμα να επανακαταγραφεί ως ιστορική υπόσταση στη Μεσόγειο και να ανατρέψει σταδιακά όλους τους πολιτικούς συσχετισμούς. Τη δύναμη αυτή τού την έδωσε η ενσωμάτωσή του στο δυτικό σύστημα οικονομικής και μορφωτικής δύναμης, από το οποίο επί πέντε συναπτούς αιώνες τον είχε αποκόψει ο ανατολικός βυζαντινισμός.

μα ατομικής και τοπικής ανεξαρτησίας των Νεοελλήνων κληρονόμων του βυζαντινού φεουδαλισμού, που εξελίχτηκαν στους προεπαναστατικούς «κοτζαμπάσηδες» κ.λπ.).⁶ Όσον αφορά ειδικότερα τις δυνάμεις εσωτερικής σύμπραξης στις υποκινούμενες εκ των έξω εξεγέρσεις, με την πάροδο του χρόνου, παράλληλα προς τη συστράτευση με τους εξωτερικούς υποκινήτες των επιμέρους τοπαρχών, που εν τω μεταξύ είχαν αναδειχτεί σε νεότερη, **μεταβυζαντινή γαιοκτητική αριστοκρατία**, και των υπεγγύων δορυφόρων τους (μεταβυζαντινή νεοελληνική οιοινεί δουλοπαροικία), οι ιδιόμορφες συνθήκες της χαλαρής τουρκοκρατίας είχαν αναδείξει σε υπολογίσιμες εσωτερικές οιοινεί στρατιωτικές δυνάμεις νεότερα μορφώματα ένοπλης αντίδρασης και αντίστασης της κατακτημένης κοινωνίας απέναντι στους νέους όρους της υπόδουλης ζωής. Τα μορφώματα αυτά συνίσταντο σε τοπικά ένοπλα σώματα ατάκτων, επιδιδόμενα κατά τις ειρηνικές περιόδους σε ληστρικές δραστηριότητες εις βάρος όχι μόνο των τουρκικών αλλά και των ελληνικών αδιάκριτα οικονομικών συμφερόντων. Στην εθνογραφική σύνθεση των νέων αυτών ενόπλων σωμάτων δεν πρέπει να υποτιμάται η αποφασιστική συμμετοχή του αλβανικού στοιχείου, που από τον 14ο αιώνα διαδραμάτιζε «ρυθμιστικό» ρόλο στις εσωτερικές προεθνικές συγκρούσεις, ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο.

Τα σώματα αυτά, που στην ιστορία έχουν απαθανατιστεί ως «κλεφταρματολοί» λόγω του συγκεκριμένου και εναλλασσόμενου ρόλου του ληστή και του κατά συνθήκη (εξ απονομής από τον κατακτητή) «χωροφύλακα» τον οποίο πανελλαδικά επιτελούσαν (με την εξαίρεση όμως της Πελοποννήσου, όπου, λόγω ειδικών συνθηκών κατανομής της γαιοκτησίας με-

6. Επ' αυτού επιβάλλεται η παραπομπή του αναγνώστη στο εξαιρετικό βιβλίο του Νίκου Β. Ροτζώκου με τίτλο *Εθναφιάνιση και Εθνογένεση. Ορλωφικά και ελληνική ιστοριογραφία*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007.

ταξύ Ελλήνων και Τούρκων γαιοκτημόνων και της ικανότητας των Ελλήνων κοτζαμπάσηδων να «διαχειρίζονται» προς δικό τους όφελος το πνεύμα της «κλεφταρματολικής» ανταρσίας, δεν ευδοκίμησε το αρματολικό φαινόμενο), έμελλε να καταλάβουν αργότερα ιδιαίτερα τιμητική θέση στη λαϊκή μυθολογία της τουρκοκρατίας και να συμβάλουν πρωταγωνιστικά στην τελική απελευθερωτική προσπάθεια.⁷ Η συμβολή τους

7. Κλεφταρματολοί: Για το κλεφταρματολικό φαινόμενο υπάρχει στη βιβλιογραφία έντονη σύγχυση απόψεων. Τούτο είναι βεβαίως λογικό, εφόσον οι πρώτοι ερευνητές του φαινομένου (Γ. Βλαχογιάννης, Τ. Κανδηλώρος κ.ά.) συμπεριλαμβανομένων και των ακαδημαϊκών ιστορικών, είχαν έντονη συναισθηματική φόρτιση για ένα τόσο κοντινό χρονικά φαινόμενο και τόσο στενά διαπλεκόμενο με τον δικαίον, αντιστασιακό πρώτα και έπειτα επαναστατικό αγώνα. Η συναισθηματική φόρτιση συντελεί ώστε το φαινόμενο να προσεγγίζεται με εθνικορομαντική προδιάθεση και οι χειρισμοί του να μην είναι απαλλαγμένοι από λανθάνουσα τάση μυθικού εξορθαισμού. Καθαρά και επαρκώς επιστημονική κοινωνιολογική πραγμάτευση του φαινομένου δεν υπάρχει. Ανεπαρκώς επίσης συσχετίζεται το φαινόμενο με το γενικότερο παλαιότερο φαινόμενο της **ληστείας και του κλεφταρματολισμού μέσα στη βυζαντινή αυτοκρατορία** από τα χρόνια της ακμής. Δεν νοείται όμως **φεουδαλισμός χωρίς παράπλευρη ληστρική και αντιστοίχως «ηρωική» δράση!** Το φαινόμενο των βυζαντινών «απελτών» ασφαλώς είναι προγονικό φαινόμενο των Νεοελλήνων κλεφτών. Αναφορές μπορεί να γίνουν επίσης και στους Σέρβους «χαϊντούκ» ή στους Βλάχους «παντούρους», ως παράλληλα φαινόμενα αντάρκτου παλικάρισιού. Από τους «απελτές» πρέπει να προέρχονταν και οι θρυλικοί «Διγενήδες» των αραβοβυζαντινών συνόρων. Κατά μίαν άποψη, λοιπόν, το περίφημο «Έπος του Διγενή Ακρίτα», το πρώτο ηρωικό στιχούργημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας (10ος αιώνας), μπορεί να θεωρηθεί «**Έπος του βυζαντινού κλεφταρματολισμού**». Το ζήτημα στην ουσία του παραμένει ταμπού που απομακρύνει την ψυχρή διερεύνηση, εφόσον ακόμμη ιδεολογικά συμπλέκεται με τον νεοελληνικό ιστορικό μύθο. Βλ. σχετικά: Γιάννη Βλαχογιάννη, *Κλέφτες του Μωριά*, Αθήνα, 1935. Τ. Κανδηλώρος, *Ο αρματολισμός της Πελοποννήσου 1500-1821*, Αθήνα, 1924, Ι. Βασοφάβελλη, *Αρματολοί και κλέφτες εις τη Μακεδο-*

στην πολεμική διεξαγωγή του αγώνα υπήρξε όντως αποφασιστική, εφόσον οι κλεφταρματολοί αποτελούσαν τις πρώτες κατεξοχήν «εθνικές» στρατιωτικές δυνάμεις του αγώνα.

Η ενσωμάτωση των «κλεφταρματολών» στη μετεπαναστατική νομιμότητα, μετά την κήρυξη δηλαδή της ανεξαρτησίας του νέου κράτους, αποδείχτηκε εξαιρετικά δύσκολη. Στα στενά πλαίσια ενός κράτους του οποίου η οικονομική δυσπραγία δεν επέτρεπε τη δίκαιη και ικανοποιητική ανταμοιβή των αγωνιστών, οι πολιτικά ανοικονόμητοι πρόην άτακτοι συγγαυτέσφσαν στις παραδοσιακές προεπαναστατικές βιοποιστικές τακτικές τους. Επί μακρόν ως εκ τούτου διάστημα τα κλεφταρματολικά κατάλοιπα εξέθρεψαν το φαινόμενο της νεοελληνικής ληστείας.⁸ Το φαινόμενο διήρκεσε μέχρι την ενσω-

νά, Θεσσαλονίκη, 1970, Περίκλν Ροδάκη, *Κλέφτες και Αρματολói. Η ιστορικο-κοινωνική διαμόρφωση τον ελλαδικού χώρου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, τόμοι δύο, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996. Το τελευταίο, γραμμένο από μη πανεπιστημιακό ιστορικό, είναι το πιο φιλόδοξο, ζοημερό και ολοκληρωμένο έργο. Ο Π. Ροδάκης τονίζει τη σημασία της διακριτής και δυναμικής παρουσίας των Αλβανών στις τάξεις των κλεφταρματολών. Ειδικότερα για τους αρματολούς στη Ρούμελη υπάσχει το πιο πρόσφατο τον Θ.Δ. Τσιάμολον. Οι αρματολói της Ρούμελης. Μελέτη για τις αρματολικές συγκροτήσεις και τα αρματολικά-ανγγενικά δίκτυα της περιοχής κατά την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο τον 1821. Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 2009. Σε σχέση τώρα με τους δεσμούς του νεοελληνικού κράτους με την κλεφταρματολική ιδεολογία αξίζει να αναφέρουμε τη σκωπτική φιλοσοφική παρατήρηση σοφολογιότατον φίλον που καλύπτει όχι μόνο τη γένεση αλλά και όλη την κακοδαιμονία του νεοελληνικού κράτους μέχρι και τη σημερινή (2012) χρεοκοπία του: «Παιδί μου, αυτό το κράτος κλέφτες το έφτιαξαν, κλέφτες το διοικούν και κλέφτες θα το χρεοκοπήσουν και πάλι...».

8. Για το φαινόμενο της ληστείας βλ. το εξαιρετικό: Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Η ληστεία στην Ελλάδα - 19ος αιώνας. Περί λήχνων αφάς*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, όπου υπάρχει και πληρέστερη βιβλιογραφία. Άξιο όμως επιλεκτικής αναφοράς είναι το χορίς συγγραφέα αναφερόμενο πεζογράφημα με τίτλο *Η στρατιωτική*

μάτωση στο νεοελληνικό βαιούλειο της περιοχής της Θεσσαλίας (1878), που λειτουργούσε ως πολιτικό καταφύγιο των διωκόμενων ληστών. Η ηρωική όμως και ρομαντική «κλεφταρματολική ιδεολογία», η οποία με τον καιρό είχε αποκτήσει ηγεμονική ιδεολογική επιρροή στην τουρκοκρατούμενη νεοελληνική κοινωνία, έμελλε επίσης να αποδειχτεί για το νεότευκτο νεοελληνικό κράτος και την κοινωνία του ακαταμάχητο κληρονομικό δεινό. Το αντικοινωνικό συμπεριφορικό αρχέτυπο της κλεφταρματολικής ιδεολογίας επιβίωσε νοσηρά μέσα στη συνολική ιδεολογική ανασυνγκρότηση του ανεξάρτητου νεοελληνικού κράτους και της κοινωνίας του. Ισχυρά κατάλοιπα της ανομιμής αυτής ιδεολογίας επιβιώνουν αναλλοίωτα ως σήμερα, ως ενεργή ιδεολογική και πολιτισμική συνιστώσα του ελεύθερου νεοελληνικού βίου. Μεταλλαγμένη επί το χυδαίότερον εκδοχή του λεβέντικου προεπαναστατικού κλεφταρματολισμού επιβιώνει μεταπολιτευτικά στην ειδεχθή τραμπουκοειδή κοινωνική έκφραση του κατά τα άλλα φοροδούς «ελληνναρισμού» (ο εξαιρετικά επιτυχής όρος «Ελληναράδες» αποδίδει στην εντέλεια την διά της ανομιμής συμπεριφοράς, που γίνεται αντιστοίχως ιδεολογικά αλλά και συμπεριφορικά ανεκκή από το νεοελληνικό κράτος και την κοινωνία, φαντασική κή μεγέθυνση του εγώ των κοινωνικά «μικρών» και άνευ άλλων διακριτικών προσωπικότητας Νεοελλήνων).

Κατά την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο η νεοελληνική λαϊκή ιδεολογία δεν ανέδειξε συγκροτημένη άφθωση. Η αναζήτηση μιας λαϊκής ιδεολογικής δομής θα έπρεπε να αναζητηθεί εύλογα στο δημοτικό και στο κλέφτικο τραγούδι. Αυτό όμως θα αποτελούσε αντιζείμενο επιστημονικής μελέτης που μέχρι και σήμερα δεν έχει συντελεστεί ικανοποιη-

ζωή εν Ελλάδι, που έχει ως αντικείμενο τη ληστεία. Δημοσιεύτηκε σε δύο τόμους στη Ρουμανία το 1870-1871 και θεωρείται ένα από τα πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα.

τικά.⁹ Η απουσία στοιχειωδώς αρθρωμένης λαϊκής ιδεολογίας στις παραμονές της επανάστασης συνετέλεσε ώστε ο επικρατέστερος ιδεολογικός επικρατορισμός της ελληνικής επανάστασης και στη συνέχεια της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους να έχει, όπως προκύπτει τουλάχιστον από τα καταστατικά κείμενα της επανάστασης αλλά και από τις διακηρύξεις αρχών των περισσοτέρων από τους συνειδητούς υποκινητές και πρωταγωνιστές της, έντονα αστικοφιλελεύθερο και δυτικόστροφο χαρακτήρα. Τούτο εξ υπαρχής αποτέλεσε καταστατικό οξύμωρο σε μια καθημαγμένη αγροτική κοινωνία χωρίς αστούς. Οι τοπικές, ενδογενείς και κατά πλειοψηφία αντιδυτικές ή εξωδυτικές κοινωνικές στάσεις και πεποιθήσεις τού υπό απελευθέρωση λαού δεν βρήκαν γνήσια έκφραση στα πολιτικά κείμενα. Ζωντανή τους όμως έκφραση αποτελούσε η προσωπικότητα και το ήθος των λαϊκών αγωνιστών τους οποίους ανέδειξε σε πρωταγωνιστές η επαναστατική διαδικασία. Η έκφραση όμως αυτή πολιτικά δεν μπόρεσε να αυτονομηθεί. Οι εκφραστές της, παλαιοί αγωνιστές, διεσπάσθησαν στα τρία μετεπανάστατικά κόμματα που ανέδειξε ο εκ των έξω μοχλευόμενος εσωτερικός πολιτικός αγώνας (αγγλικό - ρωσικό - μέσο ή γαλλικό). Οι ηγεσίες όμως και των τριών κομμάτων περιήλθαν τελικά υπό τον έλεγχο εκφραστών μιας νέας εξωγενούς λόγιας παράδοσης, ζυμωμένης με τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό και της οποίας στη συνέχεια η λαϊκή νομιμοποίηση απεδείχθη προβληματική. Το «**πρότυπο βασίλειο εν τη Ανατολή**»,¹⁰ όπως διατύ-

9. Βλ. την πολύ καλή μελέτη Γεώργιος Δ. Κοντογιώργης, *Η ελληνική λαϊκή ιδεολογία*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα - Α. Αιβάνης, Αθήνα, 1979. Απορώ πώς ο «εθνικά» φιλότιμος καθηγητής Γ. Κοντογιώργης δεν παρώθησε στους μαθητές του στην ενδιαφέρουσα αυτήν κατεύθυνση ακαδημαϊκού προβληματισμού.

10. Βλ. Έλλη Σκοπετά, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Οψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα, 1988.

πωνε το πολιτικό του όραμα ο νέος και δεύτερος επιλεγμένος από τις προστάτιδες δυνάμεις βασιλιάς Γεώργιος Χριστιανός (της δανικής δυναστείας των Γλύξμπουργκ) το 1863, ήταν επομένως αδύνατο να έχει διαφορετική προμετωπίδα από **την πλασματική αστικοφιλελεύθερη και ρητορικά εκσυγχρονιστική**. Η ατυχής εξάλλου οθωνική εμπειρία σύγχυσης πολιτικού προτύπου και μεγαλοϊδεατικής εθνικής στόχευσης (που είχε με ατυχή έκβαση προηγηθεί της βασιλείας του Γεωργίου), υπήρξε για τον ελληνικό λαό και για τις προστάτιδες δυνάμεις του εξωτερικού εξίσου καταλυτική. Πέρα όμως και από αυτό, η δέσμη ιδεών και θεσμικών εφαρμογών που εμπνεόταν από τα ευρωπαϊκά διαφωτιστικά πρότυπα και τις νεωτερικές περὶ κράτους πολιτικές και πολιειακές αντιλήψεις συνιστούσε για την Ελλάδα **την ευρύτερα επιθυμητή από τις προστάτιδες δυνάμεις (κυρίως Αγγλία και Γαλλία) πολιτική επιλογή για μια ολόκληρη γεωπολιτική περιοχή**. Οι Έλληνες είχαν επιφορτισθεί από τους προστάτες τους με την ευθύνη **να υλοποιήσουν πρώτοι αυτοί ένα ευρωπαϊκό πολιτισμικό πρότυπο στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής**.

Η εθνική συντακτική πολιτική βούληση, όπως συμπεκνώθηκε στα φιλελεύθερα και προοδευτικά συντάγματα της επανάστατικής περιόδου, δεν στάθηκε όμως στη συνέχεια αργετή ισχυρή ώστε να δεσμεύσει αποφασιστικά τη νέα εθνοκρατική οντότητα σε μια ιδεολογικά αταλάντευτη εθνική πορεία. Τα εσωτερικά κοινωνικά ερείσματα των νεωτερικών αντιλήψεων απέδειξαν σύντομα την πραγματική τους αδυναμία. Το κοινωνικό-πολιτισμικό υπόβαθρο του νέου κρατικού οργανισμού ήταν ολοκληρωτικά ασύμβατο προς την εξωελληνική δομή αξιών του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, η οποία προϋπέθετε λογικά υπαρκτή και **ηγεμονική** αστική τάξη.

Με τους δεδομένους αυτούς ιστορικούς όρους, το νέο εθνικό κράτιδιο που προέκυψε από τα αλλεπάλληλα πρωτόκολλα του Λονδίνου (1827/1830/1831) παραδόθηκε πρώτα για να το συγκροτήσει σε σύγχρονο δυτικότροπο νεωτερικό κράτος

στον αμφιβόλου συμβατότητας προς τις αρχές του ευρωπαϊκού διαφωτισμού Ιωάννη Καποδίστρια (1827-1831).¹¹ Αλλά ο επιτυχημένος Έλληνας λειτούργος της τσαρικής διπλωματίας στο συγκεκριμένο δύσκολο έργο που του ανατέθηκε δεν τίμησε έμπρακτα τη διπλωματική ιδιότητα στην οποία ο ίδιος είχε αναδειχτεί. Τόσο οι εξωτερικοί του διπλωματικοί χειρισμοί, όσο και οι αντίστοιχοι χειρισμοί στην εσωτερική πολιτική του υπήρξαν απρόσφοροι και μάλλον χονδροειδείς. **Η αδυναμία του να συμπλεύσει με την αγγλική πολιτική σε μια περίοδο όπου οι βρετανικές διπλωματικές πρωτοβουλίες αναδεικνύονταν καθοριστικές για την ολοκλήρωση της ελληνικής ανεξαρτησίας** δίνει το μέτρο τόσο των πραγματικών του δυνατοτήτων όσο και των ανυπερβλήτων ιδεολογικών αγκυλώσεων του παλαιού υπηρέτη της ρωσικής πολιτικής. Το πρόωρο άσχημο τέλος του δεν πρέπει να εξεπλήξε κανέναν επαρκή γνώστη της νεοελληνικής μετεπαναστατικής πραγματικότητας. Η ενθουσιώδης στη συνέχεια ανάθεση της πολιτικής ευθύ-

11. Για τον πρώτο κυβερνήτη του νεοελληνικού προτεκτοράτου Ιωάννη Καποδίστρια, η προσωπικότητα του οποίου παραμένει στην πλειονότητα του ελληνικού λαού για λόγους εντελώς αόριστους και ασφαλώς εξαιρετικά δημοφιλής, η άποψή μας είναι ότι δεν επρόκειτο για γνήσιο εκφραστή του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Η πρόσδεσή του στον τσάρο Αλέξανδρο Α' και στη ρωσική πολιτική, αν όχι στη ρωσική απολυταρχία, δεν τέθηκε ποτέ σε αμφιβολία, όπως επίσης και η κλήθηκε να παιδαγωγήσει. Η εκλογή του, επομένως, ως πρώτου κυβερνήτη της χώρας παραμένει αντιεμπειρικά ανεξήγητη, εφόσον κατ'αρχήν δεν απολάμβανε της στοιχειώδους εμπιστοσύνης προτίτως της Αγγλίας, που ερείνη την περίοδο πρωταγωνιστούσε στην ενεργοποίηση των μηχανισμών διασφάλισης της ελληνικής ανεξαρτησίας, μαζί βεβαίως με τη Ρωσία. Υπό το φως πάντως των προηγουμένων επιστημονικών, η αποστολή την οποία ανέλαβε ήταν εκ των προτέρων υποθρηνημένη, ο ίδιος δε δεν επέδειξε τη διπλωματική εκείνη επιδεξιότητα την οποία υποτίθεται ότι είχε διδαχτεί επαρκώς στο ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών!

νης στους εξίσου προσεχόμενους με τον Ι. Καποδίστρια προς την πεφωτισμένη δεσποτεία Βαυαρούς δημόσιους λειτουργούς (1831-1838/1864), παρά τις εσωτερικές αντινομίες που παρουσίασε η διεκπεραίωσή της και παρά την εξακολουθητική υπονομευτική δυσπιστία της αγγλικής πολιτικής, στάθηκε οπωσδήποτε περισσότερο επιτυχημένη. Στη σχετικά μακρά της όμως διάρκεια, η βαυαρική περιόδος ανέδειξε όλα τα ζητήματα που στην ιστορική συνέχεια θα αποτελούσαν τις προβληματικές συνιστώσες του ελεύθερου νεοελληνικού βίου (πολιτειακή αμφισβήτηση, οικονομική καχεξία, αβεβαιότητα πολιτικού προσανατολισμού, κρίση ταυτότητας και εθνικής ιδεολογίας).

Το ανεξάρτητο νεοελληνικό κράτος από την πρώτη στιγμή σημαδεύτηκε από οξύτατο προβληματισμό για την εθνική του ταυτότητα. Η οξύτητα του σχετικού προβληματισμού πυροδότησε μια μόνιμη κρίση εθνικού προσανατολισμού. Οι εξωελλαδικοί πολιτειακοί παιδαγωγοί βρέθηκαν ως εκ τούτου εξαρχής υποχρεωμένοι, πέρα από το άμεσο δραματικό δεδομένο της οικονομικής βιωσιμότητας, να αναμετρηθούν και με προβλήματα που ανέκυπταν από την ακατέργαστη εθνική συνείδηση του μετεπαναστατικού νεοελληνισμού. Η συνείδηση αυτή συνοψιζόταν λιγότερο σε μια αόριστη πεποίθηση αφηρημένης «ελληνικότητας» και περισσότερο στην αίσθηση του ενεργού οργανικού δεσμού της απελευθερωμένης «αδόμητης» κοινωνίας με την ανατολική εκκλησιαστική ορθοδοξία. Στο νέο «**ανατολικο-δυτικό**» αυτό κρατίδιο, που στη συνέχεια και μέχρι τις ημέρες μας έμελλε να αναδειχτεί σε κυριολεκτικό πολιτισμικό έκτρωμα στις νοτιοανατολικές παρυφές της νεωτερικής Ευρώπης, η μόνη υπαρκτή και απόλυτα αποδεκτή από την κοινωνία εξουσία υπήρξε καταφανώς η θρησκευτική. Η εξακολουθητικά σημαντική ιδεολογική και πολιτική επιρροή της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας και των ιδεολογικών της συνεκδοχών στη νεοελληνική κοινωνία παραμένει μέχρι σήμερα **υποτιμωμένη παράμετρος** των περιπετειών του νεοελληνικού εθνικού εκσυγχρονισμού.

Με εξαρχής δεδομένη την έλλειψη επαρκούς ενδογενούς και αυτόνομου επαναστατικού υποκειμένου, ικανού να προσδιορίσει εξ ιδίων την εθνοκρατική του ατομικότητα, με έντονη ως εκ τούτου την αναγκαιότητα της εκ των έξω χειραγώγησης του πολιτικού βηματισμού της, η νέα και γεωγραφικά ασφυκτικά οριοθετημένη εθνοκρατική οντότητα αντιμετωπίζει ευθύς εξαρχής την αυτονόητη υποχρέωση άμεσης οικοδόμησης μιας στοιχειωδώς συγκροτημένης εθνικής συνείδησης. Μιας εθνικής συνειδητότητας ικανής αφενός μεν να δικαιολογήσει επαρκώς την πολιτική ανεξαρτησία του νέου εθνικού κράτους, αφετέρου να συντηρήσει εκ των έndon τη βιωσιμότητα ενός νεόκοπου πολιτικού οργανισμού. Το έργο ήταν αναμφισβήτητα βαρύτατο και πολύπλοκο, δεδομένων των εκβιασμένων όρων συγκρότησης του νεοελληνικού βασιλείου. Για την ακριβέστερη εκτίμηση της νεωτεριζής αυτής ιστορικής εργολαβίας, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι το ανεξάρτητο νεοελληνικό κρατίδιο δεν προέκυψε αυτοδύναμα, όπως ναρκισσεύεται ο νεοελληνικός ιστοριογραφικός λαϊκισμός. Η ανεξάρτητη νεοελληνική πολιτειακή υπόσταση είδε το φως της ιστορικής ύπαρξης με πολυμερές διπλωματικό εμβρυουλκό. Λειτουργία πολιτικού εμβρυουλκού επιτέλεσε ο ανταγωνιστικός συνασπισμός των λεγομένων «προσπάτιδων δυνάμεων», που εκ των πραγμάτων σύρθηκαν για τη γέννηση του ανεξάρτητου νεοελληνικού κράτους σε μια «μιαευτική» πολυεθνική κοινοπραξία (Αγγλία - Γαλλία - Ρωσία). Ως εκ τούτου, ο συμμαχικός προστατευτισμός ήταν επόμενο να υποκαταστήσει επί μακρόν την εγγενή αδυναμία του ελληνικού επαναστατικού υποκειμένου να συντηρήσει και να ολοκληρώσει την πολιτική του ανεξαρτησία. Αδυνατούσε όμως να του προσδώσει αταλάντευτο ιδεολογικοπολιτικό αυτοπροσδιορισμό.

III

Τα πρώτα σπαράγματα έκδηλης επανεμφάνισης ελλαδικού (νεο)ελληνισμού στην ιστορία εντοπίζονται κατά την κοσμογονική για τα Βαλκάνια περίοδο της οριστικής αποσύνθεσης της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Πρόκειται για το διάστημα μεταξύ της πρώτης από τους Λατίνους άλωσης της Κωνσταντινούπολης, στα πλαίσια της θλιβερής Δ' Σταυροφορίας (1204), και της τελικής κατάκτησης του ελλαδικού χώρου από τους Οθωμανούς.¹² Αλλά η οθωμανική κατάκτηση του ελλαδι-

12. Οι ιστορικοί συμφωνούν ότι ως γενέθλιος χρονολογία για την εμφάνιση του νεοελληνισμού πρέπει να θεωρείται το 1204, το οποίο για τους περισσότερους σημαδεύει το ουσιαστικό τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τα επιχειρήματα που τεκμηριώνουν την ενεργό εμφάνιση του νεοελληνισμού μετά το 1204 ευρίσκονται διάσπαρτα σε πολλές σελίδες αυτού του βιβλίου. Για πληρέστερη βεβαίως ενημέρωση ο αναγνώστης πρέπει να προστρέξει στο βασικό πολύτιμο ιστορικό έργο του χαλκέντερου καθηγητή Απόστολου Ε. Βακαλόπουλου με τίτλο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1204-1831*, τόμοι 6, άνευ εκδότη, Θεσσαλονίκη, 1976-1982. Το πολύμορφο αυτό ιστορικό οικοδόμημα πρέπει να θεωρείται εγγχειριδιακό συμπλήρωμα της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* του εθνικού ιστορικού Κων. Παπαρηγόπουλου. Για το θέμα μας βλ. τόμος Α', «Αρχές και διαμόρφωση (του Νέου Ελληνισμού)», σελ. 46-61. Βλ. και αυτοτελώς Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Νέος Ελληνισμός: Οι ρίζες, η καταγωγή των Ελλήνων και η Διαμόρφωση του έθνους (1204 - μέσα του 15ου αιώνα)*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη. Επίσης Νικόλαος Ξυροώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2004. Επίσης και Κωνσταντίνος Απ. Βακαλόπουλος, *Το νέο ελληνικό έθνος*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2003, καθώς και το νεότερο, πολύ αξιόλογο του Γιώργου Καραμπελιά, *1204. Η διαμόρφωση του νεότερου ελληνισμού*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2007. Για το έργο αυτό πρέπει να πούμε ότι επιχειρεί να ρίξει μια πιο νηφάλια και αποστασιοποιημένη από τα συννηθισμένα στερεότυπα ματιά σε πολλά ζητήματα, τις προεκτά-

κού χώρου δεν αρχίζει βεβαίως το 1453, όπως αφήνονται να νομίζουν οι ελληνοπαίδες απόφοιτοι του ταλαιπωρου νεοελληνικού σχολείου. Ουσιαστικά αρχίζει έναν αιώνα νωρίτερα, ήτοι το 1354, με την πρώτη εγκατάσταση των Τούρκων στην ερημωμένη (λόγω ισχυρότατου σεισμού) από τους κατοίκους της Καλλίπολη, στην ομώνυμη χερσόνησο της ανατολικής Θράκης. Από τότε τα ράκη της παλαιάς βυζαντινής αυτοκρατορίας αλλά και τα σταθμά του νέου ελληνισμού είναι αιχμάλωτα και υποχείρια της ανερχόμενης οθωμανικής εξουσίας στην «ενδιάμεση» βαλκανο-ασιατική περιοχή.

Οι Τούρκοι διέβησαν τον Ελλήσποντο ως σύμμαχοι του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού, κατά τη μοιραία για την αυτοκρατορία εμφύλια και σε πολλές πράξεις διαμάχη μεταξύ Παλαιολόγων και Καντακουζηνού για την αυτοκρατορική εξουσία (1341-1347/1354). Αμέσως μετά, ήτοι το 1359, οι κάτοικοι της πρωτεύουσας είδαν για πρώτη φορά έξω από τα τείχη της Βασιλεύουσας τις απειλητικές οθωμανικές ορδές. Με την κατάκτηση της Ανδριανούπολης από τον Μουράτ Α' που επακολούθησε το 1361 και την ανάδειξή της σε πρωτεύουσα του οθωμανικού κράτους («σουλτανάτου» πλέον και όχι εμιράτου), οι Τούρκοι μονιμοποιούν την εγκατάστασή τους στην Ευρώπη και στην ουσία θέτουν την αυτοκρατορική πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη υπό διαρκή «πολιτική» και οικονομική πολιορκία. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, η ολοκλήρωση της κατάκτησης του ελλαδικού ηπειρω-

σεως των οσίων βιώνει μέχρι σήμερα ο νεοελληνισμός. Αλλά δεν κατάρθεται τελικά να αποκολληθεί από τη γενικότερη εθνογονασιστική θεώρηση που υποβάλλει στους περισσότερους Νεοέλληνες συγγραφείς η μιζοεθνική φιλοτιμία. Θα θεωρούσα τέλος παράληψη να μην παραπέμψω στο πυκνότατο μικρό δοκίμιο του Δημ. Γρ. Τσάκωνα με τίτλο «Αι ρίζαι του νέου ελληνισμού», που φιλοξενείται στη συλλογή ανίσων δοκιμίων με τίτλο *Προβλήματα Ελληνικότητας*. Αθήναι, 1972.

τικού χώρου οριστικοποιείται με την κατάληψη της Πελοποννήσου το 1460 και της πριγκιπικής πρωτεύουσας του Μυστρά το 1461.

Αναγνωρίζω στοιχεία ζωντανού νεοελληνισμού εντοπίζονται στο ιστορικό προσκήνιο ήδη πολύ πριν από την «απελευθερωτική» γι' αυτόν κατάλυση της κεντρικής αυτοκρατορικής εξουσίας το 1204 από τους Ενετούς και τους Φράγκους σταυροφόρους. Αλλά το 1204 είναι πρωτίστως πολιτικό ορόσημο. Οι ιστορικοί όμως της λογοτεχνίας εντοπίζουν γλωσσικά την απαρχή του νεοελληνισμού μέσα στον 10ο αιώνα. Το όριο για τη νεοθινική αυτή οριοθέτηση είναι η αποφασιστική στροφή που σημειώνεται στη γλώσσα (και που εκφράζεται λογοτεχνικά) προς ένα ιδίωμα απαλλαγμένο από τις προκαταλήψεις ατιτικισμών και αρχαϊσμών που σηματοδοτούν την επίσημη «λογία» βυζαντινή και μεταβυζαντινή λογοτεχνική παραγωγή μέχρι και πολύ μετά την άλωση του 1453. Από τον 10ο επομένως αιώνα παρουσιάζονται ολοκληρωμένα λογοτεχνικά έργα σε γλώσσα «φυσική». Η τομή αυτή επισημοποιείται με το γλωσσικό ιδίωμα στο οποίο έχει συντεθεί το ποιητικό έργο Έπος του *Διγενή Ακρίτα*. Το έπος αυτό αζευκτικού ηρωισμού αλλά και εθνολογικής «σύνγγραφης» επιβεβαιώνει την απόσταση του νεοελληνικού λόγου στις περιφέρειες της αυτοκρατορίας από τις σταθερά αττικίζουσες φορμαλιστικές προκαταλήψεις των μορφωμένων τάξεων του μητροπολιτικού κέντρου (Κωνσταντινούπολη), που επιμένουν σε μια μακροχρόνια λόγια παράδοση. Μέσα στους πλούσιους όμως σε ιστορικές αφηγήσεις και τομές για όλη την ευρωπαϊκή ιστορία 11ο και 12ο αιώνα, ο άνετος στη ροή του «νέος ελληνικός λόγος» ανιχνεύεται όλο και συχνότερα και σε μητροπολιτικά λαϊκά κείμενα ποιητικής μορφής.¹³

13. Τέτοια κείμενα είναι τα σατιρικά αλλά ρεαλιστικά στιχογράφηματα του λεγόμενου Πτωχοποδοφύου, οι στίχοι του Μιχαήλ Γλυκά, το δημοφιλέστατο σύνολο στίχων που έχει μείνει γνωστό ως *Σταγιάς*, καθώς και ένα αφηγηματικό στιχογράφημα που είναι γνωστό ως *Η*

Η γλωσσική αυτή μαρτυρία¹⁴ συνηγρεί για τη συνειδησιακή

ιστορία του Πτωχολέοντος. Στα κείμενα αυτά ο λόγος είναι καθαρά δημοτικός νεοελληνικός, σε σημείο να απορεί κανείς πώς επέζησε για μια ολόκληρη σχεδόν χιλιετία η διγλωσσία που μας βασάνισε μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα.

14. Είναι προφανές ότι η νεοελληνική γλώσσα δεν προέκυψε σε τόσο ολοκληρωμένη μορφή, όπως αυτή που προσλαμβάνει στο Έπος του Διγενή Ακρίτα, από το πουθενά. Η ωριμότητα που εμφανίζεται στο περιφερειακό αυτό λογοτεχνικό κείμενο προδίδει μακροχρόνια λαϊκή εξοικείωση με μια μορφή ελληνικής που είχε από καιρό πάψει να υπακούει πιστά στη γραμματική κωδικοποίηση των αλεξανδρινών γραμματικών. Πρέπει να αποδεχθεί κανείς το αυτονόητο: Ότι το Βυζάντιο, αυτή η αυτοκρατορία του Θεού, σε ό, τι αφορούσε και τη γλώσσα του δεν πάταγε καθόλου στη γη. Μετωριζόταν σε μια δική του φαντασιακή γλωσσική πραγματικότητα, η μητροπολιτική επιμονή στην οποία κράτησε μακροχρόνια την υπόγεια ωριμάνση του νεοελληνισμού σ' ένα χυσελεφάντινο οικοτροφείο. **Το Βυζάντιο πρέπει να υπήρξε, σε σχέση βεβαίως με τους ελληνοφώνους πληθυσμούς, από νωρίς δίγλωσσο.** Η λαϊκή ελληνική, ζυμωμένη μέσα στα αλυστατευτικά και γλωσσασαναλυτικά καμίνια των αλεξανδρινού πολιτισμικού πλουραλισμού, πρέπει να πήρε το δρόμο μιας πρώιμης «νεοελληνικής» αυτονόμησης πολύ νωρίς (5ος αιώνας) και να επιταχύνθηκε εξαιρετικά μετά τον Ηράκλειο (7ος αιώνας). Η αναγνώριση όμως του γλωσσικού λαϊζισμού ως θεμιτής βεβαίως γλωσσικής έκφρασης από την επίσημη βυζαντινή ελίτ ήταν σαφώς αδιανόητη. Το κύρος της αυτοκρατορικής εξουσίας και της ιδεολογίας της (χριστιανική θεολογία) είχε επενδωθεί γενικότερα στα «μυστήρια». Στα μυστήρια αυτά συμπεριλήφθηκε νωρίς και η αρχαιοπατρική πατερική γλώσσα, που υιοθέτησε ασφαλώς το γλωσσικό όργανο με το οποίο αναμετρήθηκε προς την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και τις ενστάσεις της απέναντι στο χριστιανισμό. Τα χριστιανικά δόγματα και οι θεολογικές διατυπώσεις που συγκρότησαν σε οργανωμένη θρησκεία το χριστιανισμό διατυπώθηκαν στην αττική ελληνική. Ο κίνδυνος επομένως **παρείσφρησης ανεξέλεγκτων λαϊκών «αιρέσεων» μέσω της λαϊκότερης και αυθοιμακώς «αναρχίζουσας» λαλιάς ήταν προφανέστατος για την αρτιστάτη ακεραιότητα της νέας θρησκείας.** Η λαϊκότερη γλώσσα, η γλωσσική απλοποίηση, κινδύνευε να συμπαράσχει ολόκληρο το θεολογικό και δογματικό οι-

διαφοροποίηση κάτω από τα πέπλα του βυζαντινού αυτοκρατορικού ενός νέου λαϊκού υποκειμένου, που για την ώρα κινείται ακόμη στα όρια της εθνικής προεργασίας. Η αδροποίησή του θα καθυστερήσει. Ο Σπ. Ζαμπέλιος, για τον οποίο θα μιλήσουμε εκτενέστερα αργότερα, είχε την ετοιμότητα να το διασθανθεί.

Η αποκέντρωση των οικονομικών και των ανθρωπίνων πόρων της αυτοκρατορίας μετά την κατάληψη της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας το 1204 έδωσε απότομα στην υπό διαμόρφωση νεοελληνική εθνότητα πολλές και διαφορετικές δυνατότητες αυτόνομης περιφερειακής έκφρασης. Η αποκέντρωση των μεγάλων οικογενειών από την πρωτεύουσα οδήγησε στη συγκρότηση ανεξάρτητων νεοφεουδαλικών κρατών (Νίκαια - Ήπειρος - Τραπεζούντα) στα παλαιά περιφερειακά εδάφη της αυτοκρατορίας. Με τον τρόπο αυτό ο νεοελληνισμός στις διάφορες περιφέρειες (ελληνοκρατούμενες ή φραγκοκρατούμενες) μπήκε σε μια διαδικασία **δημιουργικού ανταγωνισμού με τον ίδιο τον εαυτό του.** Το βέβαιο είναι ότι από τη μακρινή αυτοκρα-

τοδότημα του χριστιανισμού, που για να παραμείνει ισχυρό έπρεπε να παραμείνει και γλωσσικά αναλλοίωτο, επομένως και σταδιακά **ακατάληπτο (αμπρακαταμπρικό!) στους πιστούς που γλωσσικά εξέφραζοντο σε ζωντανό και εξελισσόμενο γλωσσικό ιδίωμα.** Το φιλοσοφικό μάλιστα παράλογο του «τριαδισμού» και της «ενσάρκωσης», για να παραμείνει λαϊκά ισχυρό και επιβλητικό έπρεπε να συνοδεύεται από τη λαϊκή ακαταληψία. Η χρήση επομένως της αρχαϊζουσας ελληνικής μετά τον 40-50 αιώνα πρέπει να επιτελούσε στα μάτια του πολυφύλετου αυτοκρατορικού πλήθους **λειτούργια καθαρώς «μαγείας».** Άρα η επίσημη γλώσσα της αυτοκρατορίας ήταν ο «αρχαϊκός εξουσιαστικός λόγος» της ουσίας εξουσίας! Οφείλει όμως κανείς να ομολογήσει την εκπληκτική καθαρότητα και εντελώς «νεοελληνική» σαφήνεια του «Σημβόλου της Πίστεως» (κανόνα της Νικαίας). Ως γλωσσική μορφή ήταν πολύ απλοποιημένη, ώστε να μη δυσχεραίνεται η κατανόηση των θεμελιικών σημείων. Στο σημείο αυτό η συνολική πρόνοια (η εκκλησιαστική εξουσία) απέδειξε ότι μπορούσε να είναι λαϊκή και γλωσσικά προοδευτική.

τορία της Τραπεζούντας και την πλησιέστερη στην Κωνσταντινούπολη αυτοκρατορία της Νίκαιας μέχρι τα ελλαδικά πολιτικά μορφώματα στην Ήπειρο και στον φραγκοκρατούμενο Μοριά, ο νεοελληνισμός για πρώτη φορά στην ιστορία του μίλησε ελεύθερα και ζωντανά. Μίλησε πρώτα-πρώτα στη δημοτική του γλώσσα. Ζωγράφισε ύστερα και αιογράφησε με μεγαλύτερη ελευθεριότητα. Στη ζωγραφική του ανακάλυψε τα φυσικά χρώματα και άρχισε να απομακρύνεται από την κωδική συμβατικότητα του χρυσού φόντου στην εικόνα. Ο νεοελληνισμός, από τη στιγμή που απέκτησε τη δυνατότητα να φαίνεται φυσικός, δεν είχε πλέον την ανάγκη να φαίνεται «πολύχρυσος». Πόσω μάλλον όταν το κόστος των πανάκριβων πρώτων υλών στα έργα τέχνης είχε αρχίσει να γίνεται προβληματικό. Στη νεότητα του αρκούσε ο λιτός νατουραλισμός, που άφηνε χώρο για να επιλοχώσει συγχρηματικά ερεθίσματα από τη νέα χαίκανε ποίηση με εξωεκκλησιαστικά ερεθίσματα από τη νέα του ζωή και από τη νέα εμπειρία του με τη φράγκικη ιπποσύνη (Χρονικό του Μωρέως - 13ος αιώνας). Έσπειρε, τέλος, στα περιφερειακά τοπία του κομψότερες εκκλησιές, όχι κεντρικά κατευθυνόμενου αρχιτεκτονικού ρυθμού αλλά ελληνικού καθαρού γούστου, με διαστάσεις εξωτερικά απαλές και εποπτεύσιμες, με καμπύλες πάνω στις οποίες να γλιστρά το μάτι χαϊδευτικά και με κλασικούς κανόνες συμμετρίας που προετοιμάζαν ελκυστικότερα για την εσωτερική κατάνυξη.

Τα νέα ελληνικά περιφερειακά κράτη που αμέσως μετά την άλωση του 1204 ιδρύθηκαν στα ελεύθερα παλαιά εδάφη της αυτοκρατορίας κατάφεραν σε ελάχιστο χρόνο να αναδειχτούν σε υτολόγισμα πολιτικά μεγέθη. Η βιωσιμότητα, αντίθετα, των εκ της κατάληψης λατινικών κρατών από την πρώτη στιγμή απεδείχθη προβληματική. Οι ένοπλες δυνάμεις φραγκικής κατοχής ήσαν αριθμητικά περιορισμένες, κυριολεκτικά ελάχιστες, ενώ η απέχθεια του τοπικού πληθυσμού αφαίρουσε κάθε πιθανότητα μελλοντικής νομιμοποίησης χωρίς ιδεολογικές και εκκλησιαστικές πρότιστα υπερβάσεις που έμοια-

ζαν εκατέρωθεν αδιανόητες. Εξάίρεση απετέλεσε το λεγόμενο Δουκάτο της Αχαΐας στην Πελοπόννησο, οι δεσποζούσες ιπποτικές οικογένειες του οποίου, με επικεφαλής τους προικισμένους με πολιτικές ικανότητες Βιλλεαρδουίνους της Καμπανίας (οίκος Villehardouin), συμπεριφέρθηκαν απέναντι στον ελληνικό πληθυσμό με σχετική διπλωματικότητα και επιδεξιότητα. Και τα τρία όμως νέα ελληνικά κράτη που προέκυψαν από τον εξαναγκασμένο μετά την άλωση πολιτικό φρυγκεντισμό θεωρήθηκαν εξοχής από τις ηγετικές ομάδες τους προσωρινά εφελθήρια για την ανάκτηση της παλαιάς αυτοκρατορικής πρωτεύουσας. Πλην της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, που εξαρχής απεσύρθη σε μια συνετή ανατολική φιλοσοφική αυτάρκεια.¹⁵ Οι Βιλλεαρδουίνοι εισήλθαν εκ πλαγίου (από συμπεθεριό του Γουλιέλμου με το Δεσποτάτο των Αγγέλων-Δουκών-Κομνηνών της Ηπείρου) στον καταστροφικό αυτόν ανταγωνισμό. Στο διάστημα πάντως αμέσως μετά το 1204 το νεαρό ζωντανό ιστορικό υποκείμενο της νεοελληνικότητας φάνηκε να αποκτά την πρώτη ιστορική δυνατότητα πολιτικής αναγνώρισης και καθορισμού μιας νέας ιδεολογικής του φυσιογνωμίας, πέρα από τα αποστεωμένα ιδεολογικά και θεοκρατικά πρωτόκολλα του μοιμοποιημένου υπερεθνικού (όχι όμως και ανεξίθρησκου) βυζαντινισμού. Αλλά ο άγονος ανταγωνισμός φραγκικών και βυζαντινο-φρουδαλικών διεκδικήσεων πάνω στο πτώμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας στα εδάφη της νότιας Βαλκανικής κατανάλωνε επί ματαίω την ιμμάδα των απελεύθερων νεοελληνικών βλαστημάτων, την εθνική αναγνώριση των οποίων η μεταστροφή της ιστορικής συγκυρίας φάνηκε αιφνιδιαστικά να ευνοεί.

15. Για την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας έχουμε το υποδειγματικό ιστορικό έργο του Φαλμεράνερ, που τον καταξίωσε ως ιστορικό (Μόναχο 1827). Βλ. και ελληνική μετάφραση Jac. Ph. Fallmerayer, *Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας*, Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1984.

IV

Ο δυναμισμός των πρώτων βλαστημάτων νεοελληνικότητας υπήρξε από την πρώτη του σπερματική εμφάνιση κατ' αρχήν περιορισμένος. Η συστηματική φορολογική απομύζηση που ο υπήκοος στη βυζαντινή κεντρική εξουσία νεοελληνισμός υφίστατο (μαζί με όλες τις άλλες βεβαίως περιφέρειες της αυτοκρατορίας) δεν του επέτρεψε ποτέ να αναπτύξει ευρεία αυτονομη περιφερειακή έκφραση. Οι πόλεις του ελλαδικού ελληνισμού κατά τη βυζαντινή μακραίωνα περίοδο δεν υπήρξαν ποτέ τίποτα περισσότερο από πόλεις-χωριά. Ο βυζαντινός πλούτος συγκεντρωνόταν στην υδροκεφαλική πρωτεύουσα, το κέντρο του διοικητικού και οικονομικού συγκεντρωτισμού. Η Κωνσταντινούπολη ήταν η πηγή εκπόρευσης των πάσης φύσης βυζαντινών θαυμάτων! Η ελαφρόκαρδη παραχώρηση από τον Αλέξιο Α' Κομνηνό γενναϊδωρων εμπορικών προνομίων στη Βενετία στα τέλη του ΙΙου αιώνα (1082), όταν ιστορικά άνοιγε στη Μεσόγειο μια νέα φάση πύκνωσης των εμπορικών ανταλλαγών, περιόρισαν για όλες τις περιφέρειες, αλλά ιδιαίτερα για το «ελληνικόν», τη δυνατότητα να αναπτύξει αυτόνομο δίκτυα εμπορικών-ναυτικών πόλεων και να ενταχθεί έγκαιρα στα υπό ανάπτυξη εμπορικά δίκτυα του μεσογειακού εμπορίου, όπως είχε πετύχει ο αρχαίος ελληνικός κόσμος στη Μεσόγειο από τον 8ο π.Χ. αιώνα. Όλες σχεδόν οι παραλιακές ελληνικές πόλεις έγιναν από το 1082 θύματα της παροχής εμπορικών και ναυτικών προνομίων στους Ένετους, ενώ από το 1204 και μετά κατέστησαν κανονικοί εμπορικοί σταθμοί της ενετικής εμπορικής αυτοκρατορίας. Εξάιρεση για μεγάλο σχετικά διάστημα αποτέλεσε η πόλη της Θεσσαλονίκης (1224-1430), η εμπορική και (κατ' επέκταση πιθανολογούμενη) αστική ανάπτυξη της οποίας **εξεπρόβη όμως από το ίδιο το Βυζάντιο** το 1349/1351 με την αιματηρή καταστολή του λαϊκοδημοκρατικού κινήματος των Ζηλωτών από τον Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό.

Ο αρχαίος ελληνικός κόσμος ανάσαινε σταθερά από τη θάλασσα. Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός ήταν ταυτόσημος με ένα ευρύτατο μεσογειακό δίκτυο εμπορικών πόλεων και ανήσυχων δημοκρατιών σε συνεχή εμπορικό ανταγωνισμό με τους φοίνικες. Στα ανατολικά με την Τύρο και στα δυτικά με την Κερκηδόνα. Η Σπάρτη, η μόνη δεσπόζουσα δύναμη της αρχαιότητας που κατ' εξαίρεση ήταν πόλη μεσογειακή και όχι παρالياκή, **υπήρξε και η μόνη ελληνική πόλη της αρχαιότητας που δεν ανέπτυξε πραγματικό πολιτισμό, αλλά επί μακρόν διαβίωσε σε μιαν αρχαϊκή πολιτισμική βαρβαρότητα.**¹⁶ (Άλλη μια απαγορευμένη για τους Νεοέλληνες ιστορική αλήθεια.)

Η φυσική διεξοδος για τον εμβρυακό νεοελληνισμό θα ήταν ως εκ τούτου και πάλι το εμπορικό άνοιγμά του στη μητέρα θάλασσα Μεσόγειο και ο πλουτισμός του από την εμπορική ναυτιλία. Σε ανταγωνισμό όμως αυτή τη φορά με τις ελεύθερες πόλεις της Ιταλίας Αμόλφι, Πίζα, Γένοβα και Βενετία, και πιο πέρα με τη Βαρκελώνη και τη Μασσαλία. Αλλά η παραχώρηση από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' Κομνηνό των εμπορικών προνομίων της βυζαντινής αγοράς στις ιταλικές πόλεις (Βενετία) **ευνούχισε εκ γενετής το νεοελληνισμό και μετέφερε οριστικά το εν δυνάμει συγκεντρικό εμπορικό πλεονέκτημα στη Βενετία.** Η οικονομική αυτή παιδοκτονία του νεοελληνισμού από το παρακμαϊκό Βυζάντιο είναι ακόμα μια απαγορευμένη αλήθεια της ιστορίας. Μια αλήθεια που είχε άμεσο κόστος και για το ίδιο το Βυζάντιο, που με τον τρόπο αυτό έμπαινε σε μια μακροπερίοδη οικονομικά αυτοκτονική διαδικασία.

16. Η καταστροφή της Σπάρτης από τον Γότθο Αλάριχο το 392 μ.Χ. λειτούργει ως άλλοθι για τη δίθεν ολοκληρωτική εξαφάνιση από το χάρτη μιας σημαντικής αρχαιοελληνικής πόλης. Στην πραγματικότητα όμως ο Αλάριχος, που σεβάστηκε και άφησε άθικτη την κλασική Αθήνα, στη Σπάρτη δεν πρέπει να βρήκε πολλά να καταστρέψει. Η περίφημη Σπάρτη σε ολόκληρη την ένδοξη ζωή της δεν πρέπει να υπήρξε τίποτα περισσότερο από ένα μεγάλο «χωριό».

Η εμπορική αφενός απομύζηση του νεοελληνισμού από τις θαλασσοκρατίες δημοκρατίες της Ιταλίας (η θάλασσα πάντα δημιουργεί και συντηρεί δημοκρατίες) και η συνεχιζόμενη αφετέρου κεντρική φορολογική αφαίμαξη δεν του επέτρεψαν να αποκοπεί οικονομικά από τη γενικότερη στασιμότητα της αποτελματομένης αρχαϊκής φεουδαλικής αυτοκρατορικής οικονομίας. Οι προοπτικές του να ανδρωθεί δυναμικά και να διεκδικήσει αυτόνομη περιφερειακή παρουσία υπονομιούνταν αποφασιστικά μέσα σε μια αναχρονιστική αυτοκρατορία, που αφενός παρνόνταν το εμπόριο, αφετέρου αδυνατούσε να χρηματοδοτήσει τις διογκούμενες στρατιωτικές της ανάγκες. Πρωτίστως όμως η υποτίμηση της εμπορικής διάστασης στην οικονομία ισοδυναμούσε με την ιστορική ατάφρηση της προοπτικής για νεοελληνική αστική ανάπτυξη σε ανταγωνιστικό παραλληλισμό με την αστική ανάπτυξη των εμπορικών πόλεων στη λατινική δύση.

Η εξ υπαρχής πολιτική εξουδετέρωση των προϋποθέσεων για αστική ανάπτυξη, αντίστοιχη με τη δυτική, οδήγησε συνολικά το Βυζάντιο στην παρακμή. Ο μεγάλος ιστορικός του Βυζαντίου Οστρογκόρσκι είναι πάνω σ' αυτό απόλυτα σαφής: «Ο βυζαντινός δεσποτισμός, όταν βρισκόταν στη μεγάλη του ακμή, είχε ανοικοδομήσει πάνω στα ερείπια της παλαιάς αστικής διοίκησης ένα πανίσχυρο γραφειοκρατικό σύστημα και ανάγκαζε έτσι την αστική ζωή να υποταχθεί στο ζυγό του ολοκληρωτικού συγκεντρωτισμού του. Με την εξασθένηση της κεντρικής εξουσίας άρχισαν να κερδίζουν πάλι έδαφος οι τοπικές δυνάμεις και η ζωή στις πόλεις φάνηκε να ανανεώνεται. Η ανανέωση όμως αυτή της αστικής αυτονομίας δεν οφειλόταν στην εμφάνιση νέων κοινωνικών δυνάμεων αλλά μάλλον στη χαλάρωση της κεντρικής εξουσίας, την οποία είχαν υπονομεύσει φεουδαρχικά στοιχεία. Η αστική δηλαδή ζωή στο Βυζάντιο δεν δημιούργησε στην ύστερη βυζαντινή εποχή μιαν ανθηρή τάξη εμπόρων και βιοτεχνών, όπως στη Δύση, αλλά βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο της τοπικής αριστοκρατίας των γαιοκτη-

μόνων... Η βασική αυτή διαφορά εξηγεί το γεγονός γιατί η άλλοτε δεσπόζουσα οικονομική θέση του Βυζαντίου υπερφαιγίστηκε τόσο γρήγορα και ολοκληρωτικά για να αντικατασταθεί τελικά από τις ιταλικές εμπορικές πόλεις».¹⁷

Το Βυζάντιο πέθανε από έλλειψη ανθεκτικής αστικής κοινωνίας με αντανakλαστικά ανταγωνιστικής προσαρμογής στη μεταβολή των όρων εμπορίου στην κρισιμότερη για την ανάπτυξη της Ευρώπης εποχή. Η αποδυνάμωση των περιμάτων και των πρωτογενών πυρήνων αστικής ανάπτυξης, που έδωσαν δειλά δείγματα εμφάνισης μέσα στον 11ο αιώνα, με τη σειρά της στέρεψε αργότερα την ενωτική πολιτική των Παλαιολόγων από το φυσικό εκείνο προοδευτικό κοινωνικό έρεσμα, χωρίς το οποίο η πολιτική αυτή ήταν αδύνατο να ευοδωθεί. Η ανθενωτική πολιτική της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας δεν είχε ως εκ τούτου υπολογίσιμο ταξικό αντίπαλο (αστική τάξη), ανοικτό στο παγκόσμιο εμπόριο και στις αντίστοιχες ιδεολογικές αναθεωρήσεις (μορφωτικός ανθρωπισμός) ώστε να της αμφισβητήσει την πολιτική παντοδυναμία στο λαό και να στηρίξει την ενωτική πολιτική των Παλαιολόγων με την ανερχόμενη Δύση ή, άλλως, να διεκδικήσει μια εσωτερική μεταρρύθμιση που θα αναζωογονούσε την απολιθωμένη βυζαντινή οικονομία και θα την καθιστούσε διεθνώς ανταγωνιστική απέναντι στη Δύση. Έτσι, όμως, η ρήξη μεταξύ ενωτικών και ανθενωτικών περιορίστηκε σε ιδεολογική σύγκρουση μέσα στο άρχον κοινωνικό συγκρότημα εξουσίας που ήταν καθαρά και μονοδιάστατα γαιοκτητικό, εφόσον θρόνος και εκκλησία εκπροσωπούσαν ταυτόσημα την πανίσχυρη τάξη της φεουδαρχικής γαιοκτησίας.

Από τον Αλέξιο, λοιπόν, αλλά και με τον Αλέξιο Α' Κομνηνό, η αντιδραστική αριστοκρατική βυζαντινή φεουδαρχία της

17. Βλ. Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμοι 3, *Ιστορικές Εκδόσεις Στεφ. Α. Βασιλόπουλου*, Αθήνα, 1981, τόμος Γ' σελ. 210-211.

Μικράς Ασίας έπαιρνε σχετικά εύκολα στα χέρια της την τύχη της αυτοκρατορίας. Το ενδιάμεσο πείραμα των αστικών δυνάμεων και της αυλικής γραφειοκρατικής τάξης της Κωνσταντινούπολης να πάρουν στα χέρια τους τη διοίκηση στο διάστημα 1025-1081 στέφτηκε από αποτυχία. Η αποτυχία αυτή πληρώθηκε στη στρατιωτική συντριβή στη μάχη του Ματζικέρτ (1071). Η ανάληψη της αυτοκρατορικής ευθύνης από έναν στυβαρό πολεμιστή στάθηκε τότε οπωσδήποτε πολιτικά σωτήρια. Η επιβίωση της αυτοκρατορίας ήταν αδιανόητη χωρίς τη δυναμική στρατιωτική παρούσα στον αυτοκρατορικό θρόνο. Η αστική τάξη της πρωτεύουσας, που επεχείρησε να παίζει παγνίδι πολιτικής αυτονομίας μετά το θάνατο του Βασίλειου Β' (Βουλγαροκτόνου - 1025), δεν είχε στην πραγματικότητα υπολογισμένο οικονομικό βάθος ώστε να διεκδικεί σοβαρά αποφασιστική πολιτική συμμετοχή στην πολιτική εξουσία, και ιδιαίτερα σε περίοδο αυξημένων και πάλι εξωτερικών απειλών. Το «αστικό» πείραμα των μέσων του ΙΙου αιώνα, που στηρίχτηκε στην ψευδαίσθηση ότι η αποφασιστική πολεμική εκκαθάριση από τον πολέμαρχο Βασίλειο Β' τον Μακεδόνα (976-1025) παλαιών μετώπων στα Βαλκάνια και στα ανατολικά είχε επιλύσει τα περισσότερα προβλήματα, απέτυχε παταγωδώς, προς μεγάλη δυσαρέσκεια του «νεοαστού» Μιχαήλ Ψελλού. Τα γεμάτα ταμεία του Βασιλείου Β' άδειασαν γρήγορα σε στατάλες αυλικού παρασιτισμού και ο στρατός αποδυναμώθηκε. Οι φεουδάρχες-πολεμιστές της Ανατολής (Κομνηνοί) γύρισαν ως μεσσίες στην εξουσία. Ο ιστορικός όμως χρόνος είχε επιταχυνθεί, αφήνοντας πίσω την παραδοσιακή πολιτική τεχνονομία της βυζαντινής εξουσίας. Η γαιοκτητική αριστοκρατία της Μικράς Ασίας από την ταξική φύση της δεν ήταν δυνατόν να διατηρεί ζωντανή και καλосυντονισμένη την αίσθηση της ρευστότητας των καιρών, ώστε να αντιληφθεί αλλαγές του περιβάλλοντος που είχαν ανατρέψει τους κανόνες του συνολικού παγνιδιού. Από τον ΙΙο αιώνα το παγνίδι δεν παιζόταν μόνο στρατιωτικά. Οι δυτικές κοινωνίες άρχισαν να παρουσιάζουν έναν σύνθετο δυ-

ναμισμό, που περιελάμβανε νέες εφευρηγίες στη γεωργική οικονομία και δημογραφική επέκταση. Επιπλέον η Μεσόγειος, μετά το εμπορικό πάγωμα που για δύο σχεδόν αιώνες είχε επιφέρει η αραβική κατάκτηση, ξαναγινόταν ο κρείσσιμος κριός στο εμπόριο μεγάλων αποστάσεων. Η γαιοκτησία όμως (φεουδαλισμός) λειτουργεί ψυχροπνευματικά με μια τακτοποιημένη και κυκλική αντήληψη του χρόνου. Όταν ο ιστορικός χρόνος αρχίζει να ρυθμίζεται από τις θάλασσες και τις πολιτικές επιπτώσεις από την εμπορική κυριαρχία των θαλασσών, τα χερσαία ωρολόγια των γαιοκτημόνων παρουσιάζουν καθυστέρηση. Οι Κομνηνοί έρχονται από περιοχές μακριά από τη θάλασσα. Σε επιβεβαίωση της ανεπάρκειας πολιτικής του αντίληψης και εν ονόματι βραχυπρόθεσμων αμυντικο-στρατιωτικών εκτιμήσεων, ο κατά πολυά αξίος αυτοκράτορας πολεμιστής παρέδωσε πάραυτα την οικονομία της αυτοκρατορίας στα χέρια των Ενετών εμπόρων. **Η ενετική και γενοβέζικη απομύζηση υπονόμωσε με τη σειρά της διά παντός την προοπτική ανάπτυξης αστικής τάξης στην κοινωνία της αυτοκρατορίας.** Με τον τρόπο αυτό άφησε αδιαφορήσιμο το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας στα χέρια της στρατιωτικής φεουδαλικής αριστοκρατίας. Αυτή όμως, με την ανελαστική φορολογική της πολιτική και τη συνεχή οικονομική αιμορραγία προς τους μισθοφόρους (λόγω αδράνειας, αδιαφορίας ή και αποξένωσης του τοπικού/εθνικού λαϊκού στοιχείου), καταδίκασε το Βυζάντιο στην ανήκεστη πολιτική παρακμή. Αποτέλεσμα της ανάδρομης αυτής ιστορικής εξέλιξης ήταν, στη φάση κατά την οποία η λατινική πρωτιά Δύση εδραίωνε με το εμπόριο την οικονομία των πόλεων και των κτηνικών αξιών, ιστορική εξέλιξη η οποία οδήγησε την Ευρώπη στον πλουτισμό, στην ανάπτυξη και τελικά στην Αναγέννηση. Το Βυζάντιο, αυτοδομολογούμενο στην αντίστροφη ιστορική πορεία, να απαρνείται το εμπόριο, την αστική προοπτική και την Αναγέννηση, για να μαραθεί μέσα στον φεουδαρχικό σκοταδισμό και την εκκλησιαστική θεοκρατία. Οι σκανδαλώδεις αυτές διαλεκτικές αντιστροφές της ιστορίας προσοδίδουν στην

ιστορική περίοδο που μας απασχολεί το χαρακτηρισμό εμνηνευτικής κλείδας για την κατανόηση της μετέπειτα πορείας του νεοελληνισμού.

Με την άλωση του 1204 για το νεοελληνισμό ανοίχτηκε ένας καινούργιος ιστορικός ορίζοντας. Έκδηλα σπέρματα ζωτανής και πηγαίας ελλαδικής νεοελληνικότητας καρτερούσαν έναν οξυδερχή και θεληματικό μεταβυζαντινό τυχοδιώκτη, έναν Λέοντα Σγουρό, έναν Λέοντα Χαμάρετο, έναν Μαυνοήλ ή Ματθαίο Καντακουζηνό, τέλος πάντων έναν Έλληνα Καίσαρα Βοργία να τα οργανώσει και να τα κατευθύνει προς το μέλλον. Να τους προσδώσει με σιδερένια θέληση αυθύπαρκτη ιστορική μορφή και να τα στρέψει ενάντια στο ξεπερασμένο φάντασμα της πεθαμένης αυτοκρατορίας. Ο νεαρός νεοελληνισμός προσέβλεπε σε κάποιον οξυδερχή, αδιάτακτο και βουλευτικό επήγνο, απαλλαγμένο από τη σαγηνευτική *fata morgana* της μυθικής αυτοκρατορικής πρωτεύουσας. Το νορμανδικό παράδειγμα της εκ του μηδενός συγκρότησης ενός δυναμικού νέου κράτους στη νότια Ιταλία ήταν πρόσφατο και εντυπωσιακό, στο βαθμό που οικοδομήθηκε μάλιστα, σύμφωνα με το κατακτητικό πνεύμα των σταυροφοριών, σε μια ξένη άγνωστη χώρα εκ των άνω και χωρίς κανέναν εθνικό δεσμό αρχόντων (Νορμανδών κατακτητών) και αρχόντων (Ελλήνων και Ιταλών). Τις ίδιες εκείνες ώρες το σεφβικό μεγαλοϊδεατικό κρατικό οικοδόμημα του οίκου των Νεμάνια/Δουσάν ευρισκόταν και αυτό προ των πυλών της ιστορίας. Η σεφβική γαιοκτητική αριστοκρατία με τον Στέφανο Δουσάν (1331-1354) επιχείρησε να οικοδομήσει την αυτοκρατορία της εις βάρος των εν δυνάμει ανταγωνιστικών νεοελληνικών συμφερόντων στον βόρειο και μέσο ελλαδικό χώρο (Μακεδονία - Θεσσαλία). Οι φιλοδοξίες της είχαν εκπληρωθεί μέχρι το 1348. Το βουλγαρικό, αντίθετα, κράτος είχε ήδη πίσω του μακρά και αιματηρή ιστορία συγκρούσεων με τη βυζαντινή αυτοκρατορία, που συγκριτικά το είχε αποδυναμώσει. Στον αστερισμό των παραλλήλων και ανταγωνιστικών νεοεθνι-

κών προσπαθειών, ο εμβρυακός νεοελληνισμός βαρυνόταν με ιστορικές δεσμεύσεις τις οποίες δεν μπορούσε να αποτινάξει χωρίς να προηγηθεί επαναστατική συνειδησιακή προπαρασκευή. Η προσήλωση στη θρησκευτική νομιμότητα του αυτοκρατορικού κέντρου ήταν ταυτόσημη με την πολιτική υτοπαγή σε μια εξουσία που είχε περιορισμένη ικανότητα προσαρμογής. Η αυτονομία του νεοελληνικού υποκειμένου στάθηκε νενοπή μόνο σε λίγους «προοδευτικούς» διανοούμενους του 13ου, 14ου και 15ου «αναγεννησιακών» αιώνων.¹⁸ Ο πολιτικός όμως δυναμιτισμός της αστικής προοπτικής στην οικονομία της αυτοκρατορίας και η θρησκευτική απομόρφωση της φεουδαλικής αριστοκρατίας δεν τους επέτρεψε να αποβυζαντοποιήσουν τη συρρικνωμένη αυτοκρατορία μεταπολιτώντας τη σ' ένα σύγχρονο «έτερο», αμιγώς νεοελληνικό κράτος, ικανό να αποκτήσει καινούργια ψυχή με ανανεωμένες προϋποθέσεις επιβίωσης.

Προς την κατεύθυνση αυτή η βυζαντινή εκκλησιαστική «εερά εξέταση» επαγρυπνούσε.¹⁹ Ο ελληνισμός δεν όφειλε να

18. Θα ομολογηθεί υπερήφανα μέσα στον 15ο αιώνα μόνο από κάποιον που είχε ξεπεράσει οριστικά τις θρησκευτικές προκαταλήψεις της ορθόδοξης αυτοκρατορίας, είχε απορρίψει ως ανεπίκαιρη την πολιτική θεολογία της ως ιδεολογία και αναζητούσε το νεοελληνικό μέλλον μέσα από το απώτερο παρελθόν: τον Γεώργιο Παλήθωνα-Γεμιστό.

19. Ιερά εξέταση στο Βυζάντιο: Η τολμηρή άποψη περί ύπαρξης και σημαντικής λειτουργίας στο Βυζάντιο από γεννησιμιού του ιεράς εξέτασης, που στο βιβλίο αυτό ευθαρσώς διατυπώνουμε, είναι βέβαιο ότι θα ερεθίσει πολλούς από τους σκεπτόμενους, ενώ θα εξαργυρώσει τους περισσότερους από τους συμβατικούς αναγνώστες. Το δείγμα αυτό (ή την επιβεβαίωση απλώς) της εθνικο-ψυχολογικής ανωριμότητας των Νεοελλήνων που δεν αποδέχονται για τους εαυτούς τους πράγματα επιλήψιμα, τα οποία με ικανοποίηση όμως οι ίδιοι αρέσκονται να αποδίδουν σε άλλους, ο συγγραφέας του παρόντος το έχει προεξοφλήσει. Οι Έλληνες έχουν διαβεί την αυτοκρατορία της εθνικο-ψυχικής τους ανασφάλειας και διαιωνίζουν ατέφωχα τις παιδικές συμπεριφορές τους. Τα σύνδρομα κοινωνικής και πολιτισμικής ανο-

αποκτήσει ολοκληρωμένη εθνική συνείδηση, χωρίς ταυτόχρο-

ριμότητας συνεχίζει να διεγείρει ο εθνικολαϊκισμός των μικροαστών διανοημένων. Από την άλλη, οι ωριμότεροι και εγκατεσθερα δυτικοποιημένοι μεταπολεμικοί διανοούμενοι και κυρίως οι ιστορικοί αποφεύγουν να ψέξουν και να νουθετήσουν, για να μην έρθουν σε σύγκρουση με το εκ παραδόσεως διαστρεβλωμένο λαϊκό αίσθημα. Αυτή η λαοφοβία αποτελεί τη χειρόστη εθνική πλήγη και συντελεί, με τη δειλία που εμπεριέχει, στην άνετη και ακώλυτη αναπαράγωγή των πιο νοσηρών λαϊκών ναρκισσιστικών παραισθήσεων που εμποδίζουν το νεοελληνισμό να πάρει σοβαρές αναθεωρητικές και αναγεννητικές αποφάσεις για τον εαυτό του. Σύμφωνα με τις παραισθήσεις αυτές, ό,τι μπορεί να είναι ελληνικό πρέπει να θεωρείται αμιγές καιού εκ προοιμίου. Οι Έλληνες είναι «φύσει» ανίκανοι για το κακό! Αυτό τους έχουν εμφυσήσει οι διδάσκαλοι! Ό,τι κι αν έχουν πάντως διδαχθεί να πιστεύουν οι Νεοέλληνες περί εαυτών, στο Βυζάντιο υπήρχε εξαιρετική ιερά εξέταση, οργανικά συνδεδεμένη με τη φυσιογνωμία ενός δογματικού κράτους. **Θα ήταν λογικά αδιανόητο και αδύνατο να μην υπάρχει ιερά εξέταση σε κράτος με επίσημη δογματική ιδεολογία, η ισχύς και η συνοχή του οποίου αυτονόητα εξαρτιόταν από τη διαφύλαξη της ακεραιότητάς της και την αποτελεσματική καταστολή των αιρέσεων που επιτελούσαν λανθάνουσα και για τούτο ίσως πολύ περισσότερο επικίνδυνη πολιτική λειτουργία.** Και τούτο είτε το κράτος αυτό είναι το Βυζάντιο είτε το κράτος του Πάπα είτε η πρόσφατη Σοβιετική Ένωση ή οποιοδήποτε άλλο κομμουνιστικό καθεστώς. Όπου υπάρχει δόγμα, κατ'ανάγκην εμφανίζεται η αίρεση και κατ'ακολουθίαν συνυπάρχει η ιδεολογική καταστολή. Αυτάμα πώς προς το σημείο αυτό θα διαφωνήσω με τον φίλο και εκλεκτό διανοητή Παναγιώτη Δρακόπουλο, εξαιρέτο γνώστη της μεσαιωνικής μας γραμματείας και φιλοσοφίας, ο οποίος στο εξαιρετικό και στο είδος του μοναδικό βιβλίο του με τίτλο *Μεσαιωνικές ελληνικές και δυτικές* (εκδόσεις Παρουσία, Αθήνα, 1985, 1987, 1999, 2002, 2007) αρνείται κατηγορηματικά την ύπαρξη ιεράς εξέτασης στο Βυζάντιο και θεωρεί τον συγκεκριμένο τρόπο ιδεολογικής καταστολής εφεύρεση της καθολικής Δύσης και φαινόμενο του ύστερου μεσαίωνα, αν όχι της περιόδου της Αναγέννησης. Ασφαλώς το φαινόμενο στη Δύση παρουσιάζεται με θεσμική μορφή στον ύστερο μεσαίωνα και στην περίοδο της Αναγέννησης, γιατί **τότε η παπική εξουσία και η ιδεολογία της αμφισβητούνται επικίνδυνα. Τότε όμως χάνεται και το παιχνίδι.** Η

να να εξασφαλιστούν τα οικονομικά συμφέροντα της ανατολικής εκκλησίας στην ιστορική της αναμέτρηση με τους αλαζονικούς μαξιμαλισμούς της λατινικής παπιστής. Μια χειρόραφη αφύπνιση του νεοελληνισμού και η πιθανότητα ενός ενθουσιώδους ιδεολογικού προσανατολισμού προς τη Δύση (που έδειχνε να καταξιώνει επαναστατικά τις αρχαιοελληνικές ανθρωπιστικές αξίες) εγκυμονούσε για την ανατολική εκκλησία σοβαρούς υπαρκτικούς κινδύνους. Ο λατινικός εκκλησιαστικός μαξιμαλισμός της παπιστής δεν εγγυόταν την αυτονομία του πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης και τη διαίωνιση της επιβολής του στα υπόλοιπα πατριαρχεία της Ανατολής. Ο πάπας απαιτούσε ολοκληρωτική υποτελή και διεκδικούσε τον εκκλησιαστικό οικουμενισμό αποκλειστικά για τον εαυτό του. Αυτό όμως ερχόταν σε σύγκρουση με τον ανατολικό «οικουμενισμό». Οι διενέξεις αυτές είχαν αναμφισβήτητα την ιστορική βάση τους την οποία θα αναπτύξουμε σε άλλο κεφάλαιο. Στην ουσία όμως δεν όφειλαν να αφορούν καθόλου τον ζωντανό νεοελληνισμό. Τους πληθυσμούς δηλαδή που ομιλούσαν μια ελληνική γλώσσα διαφορετική από τη μυσσιακή γλώσσα της εκκλησίας. Το επιβεβαίωσε ο Γεώργιος Σχολάριος με τη ρητή άρνηση της ελληνιζότητας κατά τις παρಾಮονές της καταστολής.²⁰

Ο κίνδυνος που η ανατολική εκκλησία διέβλεπε με αποστροφή, να δει δηλαδή μέσα στα πλαίσια της αναγεννησιακής ορμής των κλασικών ελληνικών ανθρωπιστικών αξιών την

ιερά εξέταση όμως προϋπήρχε στο βυζαντινό παρελθόν και μέχρι η δυτική παπική εκκλησιαστική εξουσία να χειραφετηθεί ολοκληρωτικά από την ανατολική θεολογική επιρροή, η λειτουργία της ανατολικής αυτοκρατορικής και πατριαρχικής δογματικής ευθύνης ΕΚΛΑΥΠΤΕ ΚΑΙ ΤΗ ΑΥΣΗ!

20. Απέναντι στη θαρραλέα και υπερήφανη εθνική ομολογία του Πλήθωνος «Έλληνες εσμέν το γένος, ως τε η φωνή και η πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ».

ανατολική αυτοκρατορία να επανεξελληνίζεται με συνολικά διαφορετικό ιδεολογικό προσανατολισμό, συντονισμένο σενότρετα με τις ιστορικές εξελίξεις στη Δύση, που άνοιγαν νέους ορίζοντες στις τύχες των ευρωπαϊκών λαών, συνετέλεσε καταλυτικά στην ταχεία στροφή της για πολιτική στήριξη των ευρύτερων «οικουμενικών» της αξιώσεων στην από τα ανατολικά ανερχόμενη οθωμανική δύναμη. Ο χώρος άσκησης εκτεινόταν άλλων δικαιωμάτων της ανατολικής εκκλησίας εκτεινόταν άλλων στην Ανατολή. Με το μεγάλο σχίσμα του 1054 η ίδια εθελοντικά είχε αποφασίσει να περιοριστεί στην εξουσία της στην Ανατολή. Μετά τη νέα αυτή αποφασιστική οριοθέτηση του χώρου επιρροής της και μετά την οριστική παραίτηση από κάθε εξουσιαστική αξίωση στη Δύση, η ανατολική εκκλησία χρειαζόταν ισχυρή πολιτική στήριξη από κάποια νέα ανατολική δύναμη. Το «καισαροπαπικό» ανατολικό μοντέλο απαιτούσε πολιτική κάλυψη της εκκλησίας σε ολόκληρη την περιοχή της ανατολικής ορθοδοξίας από κάποια νέα ισχυρή πολιτική εξουσία που μπορούσε να υποκαταστήσει αποτελεσματικά τη φθίνουσα παλαιοβυζαντινή. Στο μέτρο λοιπόν που η βυζαντινή αυτοκρατορική εξουσία των Παλαιολόγων κατέρρεε και αποχαρETOUSE οριστικά την εκείθεν του Βοσπόρου Ανατολή, για την ανατολική εκκλησία το compromise με τον οθωμανισμό και το μουσουλμανισμό είχε καταστεί εκ των πραγμάτων επιτακτικό.

Ο 12ος και ο 13ος αιώνας υπήρξαν αιώνες εθνογένεσης σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι φθοροποιές αναμετρήσεις του ύστερου ευρωπαϊκού γεωδωλισμού που αυτοκατατάλωνε τις ιστορικές οπισθοφυλάκες του σ' έναν αγώνα ταξικής αλληλοεξόντωσης από την Ακουιτανία μέχρι το Αιγαίο, αποτελούσαν μέρος της διαβηνικής διαδικασίας ανάδειξης των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών. Αγγλία και Γαλλία προηγήθηκαν και στον γεωδωλικό αλληλοσπαραγμό όσο και στην αντίστοιχη αποκατάσταση της εθνικής τάξης. Με το τέλος του εκατονταετούς μεταξού τους πολέμου (1453), Αγγλία και Γαλ-

λία είχαν ήδη αποκαταστήσει τον πυρήνα της εθνοκρατικής τους υπόστασης. Στον μακρόσυρτο αυτόν ανταγωνισμό Γερμανία και Ιταλία τερμάτισαν έσχατες, στο δεύτερο μόνις ήμισυ του 19ου αιώνα. Στη νότια βαλκανική περιοχή η συμβολική αξία της ιστορικής πρωτεύουσας, της Νέας Ρώμης, που ιστορικά, από τα τέλη του 13ου αιώνα, είχε απολέσει κάθε υπολογίσιμη ενδοχώρα στο ευρωπαϊκό ή στο ασιατικό έδαφος, συνέχισε παραταύτα να ασκεί επί μακρόν μια υπνωτική επίδραση στους αντιμαχόμενους γεωδωλάρχες της ανατολικής αυτοκρατορίας. Ο υπνωτισμός αυτός από την αυτοκρατορική αίγλη της Βασιλεύουσας, η ιστορική δηλαδή πυκνότητα της συμβολικής της σημασίας, λειτουργούσε παραλυτικά στις γεωδωλικές συνειδήσεις των αλληλοσπαρασσόμενων νεοεθνικών ηγεσιών. Η ανατολική όμως εκκλησία είχε πάρει εγκαίρως το μήνυμα της οριστικής βυζαντινής πολιτικής αποδυνάμωσης. Αρνούμενη να μεταβληθεί σε αντικείμενο συναλλαγής των απελπισμένων Παλαιολόγων με την παπασύνη, σκλήρυνε την ανθροπική στάση της για να διατηρήσει μέχρι τέλους την αυτονομία της. Η σκλήρυνση αυτή έδωσε τη χαρακτηριστική βολή στην εκπνέουσα αυτοκρατορία της Ανατολής.

V

Στον ενδοβαλκανικό ανταγωνισμό παλαιάς αυτοκρατορίας και νέων εθνοτήτων πολλές αξιόμαχες φρυσιογνωμίες όλων των αναδυόμενων λαών αναλώθηκαν επί ματαίω στην αντιιστορική διεκδίκηση του φαντασιακού θρόνου μιας από το 1204 ανύπαρκτης αυτοκρατορίας. Επιφανέστερες στην προσπάθεια αυτή προσωπικότητες αναδείχτηκαν, μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο (1261), ο Σέρβος κράλης Στέφανος Δουσάν (1331-1355) και ο λογιότατος Βυζαντινός αυτοκράτορας Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός (1298-1383), η πλέον αντιφατική αλλά

και η πλέον ίσως αξιόλογη βυζαντινή φυσιογνωμία της παρακμής.²¹

Η υποθετική φαντασμαγορία μιας πιθανής ελληνοσερβικής σύμπραξης στα μέσα του 14ου αιώνα άνοιγε θεωρητικά την προοπτική μιας νέας ισχυρής βαλκανικής αυτοκρατορίας, με ιστορικά διαφοροποιημένη γεωπολιτική επικέντρωση και δι-εθνή ακτινοβολία. Φαινομενικά συνέτρεχαν όχι λίγες ευνοϊκές προϋποθέσεις. Οι περιστασιακές άλλωστε, στα πλαίσια του βυζαντινού εμφύλιου (1341-1347/1354), πρώτες στρατιωτικές συμ-μπράξεις μεταξύ των δύο πρωταγωνιστών έκαναν προς σιγ-μήν το ελληνοσερβικό αυτοκρατορικό σενάριο να μοιάζει δυ-νατό. Και τα δύο μέρη άλλωστε συνέκλιναν στον ίδιο στρα-τηγικό σκοπό, την κατάληψη της αυτοκρατορικής πρωτεύ-ουσας Κωνσταντινούπολης. Οι περιστασιακές όμως συμμαχι-ες Δουσάν - Καντακουζηνού, όπως και οι απευθείας στη συ-νέχεια εκκλήσεις του μεγαλοϊδεάτη Σέρβου οραματιστή Δου-σάν προς τους αντιπάλους του Καντακουζηνού στην Κωνστα-ντινούπολη (Αλέξιος Απόκαυκος, πατριάρχης Ιωάννης Καλέ-κας και βασιλομήτωρ Άννα της Σαβοΐας) δεν στάθηκαν ικανές να εμπνεύσουν έναν συνολικό αναπροσανατολισμό των κοι-νών σερβοελληνικών στρατηγικών βλέψεων και να τις μετα-στρέψουν προς κάποιο ιστορικά πιο φιλόδοξο και υπερβατικό στόχο: την ελληνοσερβική χριστιανική αυτοκρατορία ως ανα-γεννημένο ανάχωμα εναντίον των Οθωμανών.

Το θεωρητικό αυτό σενάριο, παρά την προφανή ιστορι-

21. Για την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα φυσιογνωμία αυτού του σφετερι-στή αυτοκράτορα, αντιφατική όπως σχεδόν όλες οι σημαντικές φυ-σιολογίες της ιστορίας, ο αναγνώστης ας δει την πολύ καλή μονο-γραφία του Donald M. Nicol, *The Reluctant Emperor: A biography of John Cantakuzene, Byzantine Emperor and monk*, c. 1295-1383, Cambridge University Press, 1996, στην ελληνική μετάφραση ως: *Ιω-άννης Καντακουζηνός, Ο απρόθυμος αυτοκράτορας. Αυτοχράτορας του Βυζαντίου και μοναχός*, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, 2008.

κή του λογική, δεν λειτουργήσε. Ουδείς γνωρίζει αν ως εν-δεχόμενο συζητήθηκε ποτέ σοβαρά μεταξύ Καντακουζηνού και Δουσάν στις περιστασιακές τους συμπράξεις και συνο-μιλίες. Αλλά είχε γίνει ιστορικά σαφές ότι η ταυτότητα της θρησκείας δεν επάρκούσε στο εξής ως δημιουργικός ιστορι-κός συντελεστής ενότητας στον ευρύτερο χριστιανικό χώρο. Η εγγεγραμμένη πλέον στο νέο πνεύμα της εποχής εθνογενε-τική διαδικασία είχε διαβρώσει την παλαιότερη συγκολλητι-κή και ομογενοποιητική ικανότητα της κοινής χριστιανικής θρησκείας. Ο δόλος της ιστορίας προετοίμαζε άλλωστε για τα Βαλκάνια διαφορετική, υπερβατική επιλογή: την αμιγώς οθω-μανική. Δεν θα μπορούσε όμως κανείς να αποκλείσει εκ των προτέρων την υποθετική αποτελεσματικότητα μιας ελληνο-σερβικής σύμπραξης ως ισχυροποιημένου αναχώματος στην οθωμανική προέλαση στα Βαλκάνια. Η ήττα των Σέρβων δι-αδόχων του Δουσάν λίγο αργότερα στον ποταμό Μαρίτσα (Έβρο) το 1371 και στη συνέχεια στο Κοσσυφοπέδιο (1389) από τον Μουράτ Α' επιβεβαίωσε οριστικά το τέλος όλων των εν δυνάμει εναλλακτικών ενδοβαλκανικών προοπτικών. Τα τελευταία φράγματα οθωμανικής εξάπλωσης στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια είχαν εξουδετερωθεί. Το πετρωμένο των Βαλκανίων για τους επόμενους αιώνες ήταν ξεκάθαρα οθω-μανικό. Παραμένει όμως ιστορικό παράδοξο πώς ο Δουσάν και ο Καντακουζηνός, οι πρώτοι Βαλκάνιοι ηγεμόνες που εβί-ωσαν εκ του σύνεγγυς την οθωμανική διπλωματική επιτηδει-ότητα αλλά και τη στρατιωτική παράλληλα αποτελεσματικό-τητα, δεν αξιολόγησαν έγκαιρα τον οθωμανικό κίνδυνο από κοινού στις πραγματικές και χειροπιαστές του τότε διαστά-σεις, ώστε να αναπροσανατολίσουν συνολικά τις στρατηγι-κές τους. Φαίνεται πιθανότερο ότι ο Δουσάν είχε σαφέστερη επίγνωση του κινδύνου. Το βασίλειό του δεν ήταν «μεταιχιμ-ακός», στα όρια δηλαδή δύο κόσμων, για να μετεωρίζεται και να επαμφοτερίζει με τις δεύτερες σκέψεις μιας ελληνοτουρ-κικής σύμπραξης. Γι' αυτό και μετά τη ρήξη του με τον Κα-

ντακουζηνό (1342) απευθύνθηκε απ' ευθείας στους εσωτερικούς αντιπάλους του μέσα στην πρωτεύουσα. Η αντιβασιλεία όμως στην Κωνσταντινούπολη, ως προσωρινή κατάσταση και χωρίς διασφαλισμένη ενδοχώρα, δεν ήταν σε θέση να ασκεί «υψηλή» πολιτική. Η απάντηση στον Δουσάν δεν ήταν αυτή που εκ πρώτης όψεως επέβαλλε η ιστορική συγκυρία. Οι Έλληνες είχαν προσβληθεί από τύφλωση μπροστά στο πεπρωμένο.²² Η τύφλωση μπροστά στο άμεσα προσεχές, η κόφωση μπροστά στο επικείμενο δεν είναι ασυνήθεις καταστάσεις στην ιστορία, ιδιαίτερα την ελληνική.

Το σαγηνευτικό φάντασμα της «νεκρής βασιλείας» Κωνσταντινούπολης δεν επέτρεψε μετά την άλωση του 1204 σε κανέναν επίδοξο διεκδικητή να αποσιωχεί απερίσπαστος στην οικοδόμηση ενός βιώσιμου νεοεθνικού, νεοελληνικού ελλαδικού κράτους με ρεαλιστικές εδαφικές αλλά επαναστατικές κοινωνικές φιλοδοξίες. Ενός φραγκοελληνικού ακόμη δεσποτάτου στα ελλαδικά χώματα. Οι αυτοκρατορικοί επίγονοι της βυζαντινής αυτοκρατορίας, εκτός από τη φιλοσοφικά συνετή, απομακρυσμένη Αυτοκρατορία του Πόντου στην Τραπεζούν-

22. Στο επίμαχο αυτό διάστημα ο τουρκικός κίνδυνος είχε γίνει αισθητός επέκεινα της Αδριατικής. Μέσα στο δεύτερο ήμισυ του 14ου αιώνα ανελήφθησαν τρεις σταυροφορικές παπικές πρωτοβουλίες για την περιτολή του. Από τους Έλληνες λογίους της εποχής, μόνον το άγρυπνο απέναντι στην πολιτική και πνευματική επικαιρότητα της εποχής πνεύμα του Δημητρίου Κυδωνίτη εισηγήθηκε κατά κόρον τον κίνδυνο προς όλες τις δυνατές κατευθύνσεις. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος έπαιρνε το δρόμο για τις ευρωπαϊκές βασιλικές αυλές, για να εκλιπαρήσει σανίδα σωτηρίας. Κατά σύσταση του συμβούλου του Δημ. Κυδωνίτη πήρε το δρόμο και για την Αβινιόν (1369), όπου ενώπιον του πάπα Ουρβανού Ε΄ συνομολόγησε ένωση των εκκλησιών, συνοδευόμενη από την προσωπική του μεταστροφή στον καθολικισμό. Οι λοιποί όμως Έλληνες υπό τις ευλογίες της ανατολικής εκκλησίας **επαλαμίζοντο, κατά τους ηουχαστικούς μεταφυσικούς κατευνασμούς του Γρηγορίου Παλαμά!**

να, αντί να αφοσιωθούν στην ισχυροποίηση των επιμέρους περιφερειακών πολιτικών μορφωμάτων που είχαν καταφέρει μετά το 1204 να αποσπάσουν (όπως μέχρι ορισμένου σημείου έκανε με εντυπωσιακή επιτυχία η Αυτοκρατορία της Νίκαιας) και αντί να επιδοθούν στην επεξεργασία νέων φαντασιακών ταυτοτήτων για να σφρηλατήσουν νέους δεσμούς μεταξύ των υπηκόων τους (εθνοτισμός), προσέβλεπαν ανεδαφικά στη συμβολική πρωτεύουσα για να υπαισέλθουν στα άνευ περαιτέρω ιστορικού αντικειμένου αυτοκρατορικά δικαιώματα της πεθαιμένης αυτοκρατορίας.²³

Η θεωρητικά ισχυρότερη ή απλώς γοητευτικότερη για το νεοελληνισμό διαλαθούσα δυνατότητα ήταν η συγχρότηση ενός καθαρώς νέου φραγκοελληνικού κράτους, με την πιθανή συνένωση των Δεσποτάτων Ηπείρου (Άρτα) και Αχαΐας (Μυστράς). Ενός κράτους με επίκεντρο την Άρτα ή τον Μυστρά και με τη συμβολή όλων των ανανεωτικών φραγκοεβαντίων δυνάμεων που εν τω μεταξύ είχε αναδείξει η ιστορία. Η ευθύνη για την υλοποίηση ενός παρόμοιου υπερβατικού σεναρίου κυρίως εβάρυνε τους Φράγκους. Η απροθυμία τους όμως για διεύρυνση των τοπικών επιγαιμιών δεν διευκόλυνε την πληρέστερη αφομοίωσή τους από τον τοπικό πληθυσμό. Επιπλέον, η υπερβολική φεουδαλική νομιμοφοροσύνη τους στον Γάλλο βασιλέα και τυπικό τους επικυρίαρχο Κάρολο των Ανζού, που κυβερνούσε τη Νεάπολη της Ιταλίας και κινούσε από μακριά τα νήματα των φεουδαλικών επιγαιμιών και των κληρονομικών διαδοχών, δεν επέτρεψε στους Βιλλεαρδούνους και στους Πελοποννήσιους βαρόνους τους να συγκεντρωθούν στην ολοκληρωμένη άσκηση των τοπικών δεσποτικών τους καθηκόντων. Η φεουδαλική εξάλλου συνείδη-

23. Αξίζει να αναλογιστεί κανείς ότι η εκκαθάριση της παρατεταμένης αυτής διαδικασίας μεταβυζαντινής ενδοβαλκανικής τακτοποίησης στη νότια Βαλκανική ολοκληρώθηκε μόλις με τους πολέμους 1912-1913, αν όχι με τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923).

ση (και αυτό το καθαρά «ιστορικό» επιχείρημα πρέπει να θεωρηθεί ασφαλώς το κυριότερο) δεν παρείχε τις κατάλληλες πολιτικο-ηθικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μηχανισμών «φραντσιακής» ενοποίησης των περιοχών της ηγεμονίας τους. Η φεουδαλική οικονομική λογική είναι οργανικά συνδεδεμένη με την εκτατικότητα της εγγείου ιδιοκτησίας. Η έννοια του κράτους, ως διαχρονικού ιστορικού μορφώματος, ήταν για τη φεουδαρχική πολιτική αντίληψη της εποχής έννοια ιστορικά «πρωθυέστηρη». Για την πολιτική συνείδηση των Φράγκων κατακτητών δεν υφίσταντο κράτη. Υφίσταντο «φέουδα», εξαρτημένα όπως οι ρώγες του σταφυλιού από μια προσωπική οικοδοσία σε κάποιον απόμακρο προσωπικό επικυρίαρχο. Οι ιππότες εξάλλου του φεουδαλικού προτύπου οικονομικής παραγωγής είναι/ήταν από την ιστορική μοίρα τους καταδικασμένοι να αλληλοσυγκρούονται για τα τιμάριά (για τα χωράφια!). Στη φραγωμάρα αυτή συμμετείχε οργανικά η συνδικαιούχος γαιοκτητική δύναμη, που ήταν η (ασχέτως ομολογίας και δόγματος) χριστιανική εκκλησία. Η **εθνική αντίληψη ήταν ιδεολογικός νεωτερισμός συνδεδεμένος με τον σχεδόν απανταχού της Ευρώπης αναδυόμενο αστισμό και τη δική του δυναμική μεταγαιοκτητική αντίληψη για την οικονομία (κατοχύρωση των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας σε αζίνητα και κίνητά)**. Η εγγενής αυτή στη φεουδαλική ταυτότητα αδυναμία των φράγκων κατακτητών οδήγησε στο γρήγορο ξερίζωμα όλων των ρηγών, όπως αποδείχτηκε, λατινικών σταυροφορικών βασιλείων στην Ελλάδα και στη Μέση Ανατολή. Ο πρώτος ιστορικός γύρος ευρωπαϊκής «αποικιοποίησης»²⁴

24. Ο όρος της αποικιοποίησης προκειμένου περί των σταυροφορικών κατακτήσεων ασφαλώς δεν κυριολεκτεί. Από την άποψη αυτή ο Γ. Καρμπιελιάς που χρησιμοποιεί τη λέξη για να εντάξει και την περίοδο των φραγκικών κατακτήσεων στην γενικότερη θεωρία περί «αποικιοποίησης» του νεότερου ελληνισμού (βλ. Γ. Καρμπιελιά, 1204. Η αποικιοποίηση του νέου ελληνισμού) προφανώς ακυρολογείται. Η αποικιο-

στη Μεσόγειο υπήρξε παταγωδώς αποτυχημένος.²⁵

Το σενάριο για μια βιώσιμη ελληνογαλλική «προεθνική» αλλά και «προεθνική» ταυτόχρονα ιστορική σύμπραξη για μια στιγνή φάνηκε εφικτό. Η αυτοδημιούργητη δυναστεία των Γάλλων Βιλλεαρδουίνων είχε πραγματικά, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα (1204-1259), αναζωογονήσει τον Μοριά. Η

ποίηση είναι έννοια που προϋποθέτει όριμα εθνικά κράτη, ικανά να οργανώνουν την απόσπαση και μεταφορά συλλογικής υπεραξίας από απομακρυσμένες από τη μητρόπολη περιφέρειες διαμέσου απόρροπων, ελεγχόμενων και σταθερών μηχανισμών άνωτων ανταλλαγών. Το ληστρικό γιουρούσι αινιγματικών οικογενειακών περισευεμάτων της ευρωπαϊκής φεουδαρχίας κατά την περίοδο της αζμής της δεν μπορούσε να συνιστά αποικιοκρατικό φαινόμενο. Οι σταυροφοροί κατακτητές δεν υφίσταντο στην οργάνωση μηχανισμών παραγωγής υπεραξίας στα υπερίσπιντα τιμάρια, ούτε πολύ περισσότερο στην οργάνωση μηχανισμών μεταφοράς του πλεονάσματος. Σφετερίστηκαν απλώς άμεσα την κυριαρχία της τοπικής γης προκειμένου να καταναλώνουν τους καρπούς της επιτοπίως. Αντίθετα, όμως, ο ασφυκτικός παρασιτισμός των Ενετών και των Γενοβέζων στο βυζαντινό εμπόριο παρουσιάζει **πραγματικά** στοιχεία αποικιοκρατικής εκμετάλλευσης. Η διαφορά έγκειται στους όρους της επιβολής της. Το Βυζάντιο παρεχόρησε **οικειοθελώς** με τους Κομνηνούς τα δικαιώματα εκμετάλλευσης στους εμπόρους της Ιταλίας, κατά τρόπον που άλλαξε δραματικά σε βάρος του και τους πολιτικούς συσχετισμούς. Το αποτέλεσμα υπήρξε η μακροχρόνια αυτοκαταδίκη, εφόσον η προβαίνουσα πολιτική συρρίκνωση όχι μόνον δεν του επέτρεπε αργότερα να απαλλαγεί από τον απομυζητικό βρόγχο των Ιταλών αλλά επιβάρυνε ακόμη περισσότερο τα δεσμά με πρόσθετη χρηματο-οικονομική εξάρτηση (δανεισμός). 25. Η αποτυχία σφειλίζεται ασφαλώς στο γεγονός ότι η σταυροφορική επιδρομή (12ος-14ος αιώνας) στηριζόταν σε άτομα (συστρατεύσεις αναρχοαυτόνομων φεουδαρχών της Δύσης και κυνηγών νέων τιμαρίων), τα οποία εστρέφοντο εναντίον λαών. Κατά τον δεύτερο κύκλο της αποικιοποίησης, που αρχίζει μετά την ανακάλυψη της Αμερικής, το υποκείμενο του ενεργού αποικισμού είναι πλέον συλλογικό: είναι οι προφυλαγές των ευρωπαϊκών εθνοκρατών που διαμέσου της αποικιοποιητικής διαδικασίας στερεώνουν καλύτερα τον εθνοκρατικό τους χαρακτήρα.

οικονομία της χερσονήσου είχε κινηθεί αυτόνομα, κάτω από την ισχυρή συγκέντρωση της εξουσίας σε μια βουλευτική και πολιτική ευέλκκη οικογένεια Γάλλων ιπποτών. Οι Βιλλεαρδουίνοι είχαν περιορίσει την ασυδοσία της λατινικής εκκλησίας στις πελοποννησιακές κτήσεις τους, αφήνοντας έτσι τους Έλληνες χριστιανούς να ασκούν τις θρησκευτικές τους ελευθερίες ακώλυτα και ειρηνικά. Η πολιτική αυτή οξυδέρκεια είχε καταστήσει τους νέους Γάλλους κυριάρχους δημοφιλείς και απόλυτα αποδεκτούς στο μοραϊτικό νεοελληνικό στοιχείο. Οι ίδιοι είχαν αβίαστα αφαιρεθεί σε μια διαδικασία ταχείας ελληνοποίησης, που τους επέτρεπε να εκπροσωπούν εν τοις πράγμασι τα νεοελληνικά συμφέροντα καλύτερα από τον οποιονδήποτε κοντόφθαλμο εντόπιο ληστογαιοκτημόνα και βυζαντινό ηγεμονίσκο. Η επιστοσύνη επίσης που οι ίδιοι επεδείκνυναν προς το ιθαγενές στοιχείο επέτρεψε την άσκηση των τοπικών ελληνικών δυνάμεων, που είχαν από αιώνες καταστεί εντελώς απόλυτες, στα φραγκικά όπλα. Ο ίδιος ο Κων. Παπαρρηγόπουλος αναγνωρίζει τη συμβολή των Βιλλεαρδουίνων στην ανάπτυξη του Μοριά και στην εξοικείωση των Πελοποννησίων με τα όπλα, όπως επίσης και την καλλιέργεια μαχητικού φρονήματος σε έναν πληθυσμό που μέχρι τότε σμεριζόταν τη γενικότερη βυζαντινή παθητικότητα. Θεωρεί μάλιστα (ο εθνικός ιστορικός) ότι ακριβώς στην περίοδο της πρώτης εκείνης φραγκοκρατίας ανάγεται η δυναμική και μαχητική στη συνέχεια συμπεριφορά των Μοραϊτών στους αγώνες για την εθνική ανεξαρτησία! ²⁶

26. Είναι σαφές όμως ότι ο εθνικός ιστορικός υποτιμά ή θέλει να αγνοεί τη συμβολή των αρεμάνιων αλβανικού στοιχείου, που κατέβηκε μάλιστα στον Μοριά μετά τα μέσα του 14ου αιώνα, στη διέγερση της μοραϊτικής μαχητικής ικανότητας. Το σημαντικό αυτό εθνολογικό στοιχείο δεν υποτιμά όμως ο διορατικός Κων. Σάββας. Για την ουσιαστική συμβολή των Αλβανών στη στρατιωτική αλλαγή της Πελοποννήσου βλ. και κατηγορηματικά Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμοι 6, Θεσσαλονίκη 1974, τόμος Α': *Αρχές και διαμόρφωση του*, σελ. 32.

Στο ίδιο διάστημα το Δεσποτάτο της Ηπείρου και το Δουκάτο των Αθηνών των De la Roche ευρίσκονταν σε μια συντονισμένη φάση επιτυχημένης περιφερειακής ηγεμονίας, που εμφάνιζε τον ελλαδικό χώρο στην αφετηρία μιας νέας αυτόνομης ιστορικής εκλάττισης. Το απονενομένο διάβημα του τελευταίου και δημοφιλέστατου στους Έλληνες Βιλλεαρδουίνου, του Γουλιέλμου (του λεγόμενου από τους Έλληνες και «Καλομάτα» από τη γέννησή του στη μεσσηνιακή πόλη των Καλαμών, όπου και το μοναστήρι της Παναγίας της «Καλομάτας»), να συμπαράταχτεί πρόωρα αλλά ιπποτικά με τον πεθερό του Μιχαήλ Β' Άγγελο Δούκα Κορινθίου του Δεσποτάτου της Ηπείρου (που κατείχε ήδη τη Θεσσαλονίκη) σε μια παραζινδυνευμένη αναμέτρηση με τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο στη μάχη της Πελαγονίας (1259) (για τι άλλο; για «ένα άδειο παλτό», για την πρωτεύουσα της ανατολικής αυτοκρατορίας) στάθηκε το μοιραίο λάθος του. Η αποτυχία της ευσυνειμένης αυτής επιχείρησης οδήγησε σε ολοκληρωτική αναστροφή της συγκυρίας. Η αιχμαλωσία του Γουλιέλμου στην Πελοπόννησο και η επιδίξεα από πλευράς Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου συμφωνία για την απελευθέρωσή του (με αντάλλαγμα τα κάστρα της Μονεμβασίας, του Μυστρά και της Μαΐνης) επέτρεψε στον Μιχαήλ Η' να βάλει πόδι στην Πελοπόννησο. ²⁷ Η επιστροφή

27. Το πόσο «ανοιχτές» προς ένα διαφορετικό μέλλον έχουν υπάρξει οι στιγμές εκείνες επιβεβαιώνεται από την πρόταση του ευφυούς αυτοκράτορα να παντρευτεί το γιο του και συναυτοκράτορα τότε Ανδρόνικο, μετέπειτα αυτοκράτορα, με τη θυγατρική μεγαλύτερη κόρη του Γουλιέλμου Ισαβέλλα (Ιζαμπέ) και το ξενάρι να κληρονομηθεί από κοινού το Πορτογαλικά της Αζαίας. Ο εξίσου όμως ευφυής και ευέλκκτος αλλά και πιστός στις αρχές της δυτικής ιπποσύνης Γουλιέλμος, υπολογίζοντας τις αντιδράσεις της κούρης των ευγενών βαρόνων συμπολεμιστών του στον Μοριά, δεν τόλμησε να το αποδεχτεί. Επρόκειτο για μεγάλο ίσως ιστορικό λάθος, όπως στη συνέχεια απέδειξε η μόνη αδυναμία επίλυσης του προβλήματος της διαδοχής στο επιτυχημένο πολιτικό οικοδόμημα των Βιλλεαρδουίνων. Η άρνηση αυτή

των βυζαντινών στον Μοριά οδήγησε μετ' ολίγον στην ίδρυση του βυζαντινού Δεσποτάτου του Μυστρά (ανάληψη του Μυστρά από τους Φράγκους το 1262).²⁸ Με το νέο Δεσποτάτο ως αναανεωμένη αφετηρία δημιουργήθηκαν ευνοϊκές εκ νέου προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί ένα σενάριο αμιγέστερα νεοελληνικό. Το σενάριο αυτό τοποθέτησε σε συνετή, ελπιδοφόρα και ανεξάρτητη από την αυτοκρατορική πρωτεύουσα τροχιά ο γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού, Μανουήλ, ως πρώτος δεσπότης ολόκληρου πλέον του Μορέως (1349-1380). Με το δεσπότη Μανουήλ **εμφανίζεται για πρώτη φορά σε ελλαδικό έδαφος η έννοια της συνετής και νοικοκυρεμένης κρατικής διαχείρισης, που προοιωνίζεται την παραδειγματική εικόνα ενός νεότερου κράτους**. Γι' αυτό και ο Μανουήλ συγκέντρωσε τα βλήματα και την εμπιστοσύνη όλων των «προοδευτικών», οινεί «διαφωτιστών» λογίων της εποχής του, που επικροτούσαν την κυβερνητική του ικανότητα και ενεθάρρυναν τους αξιολογότερους Έλληνες της εποχής για επιστροφή στον «ελληνικό» Μοριά. Στις ημέρες του το Δεσποτάτο γνώρισε χρηστή διοίκηση, αίγλη και οικονομική

υπήρξε και η απαρχή της μετέπειτα κακοτυχίας της θρυλικής Ισαβέλλας, πρώτης κατά σειράν κληρονόμου του στερούμενου αρρένων κατιόντων Γουλιέλμου.

28. Για το «Δεσποτάτο του Μορέως» το οποίο στις σελίδες του βιβλίου αυτού διαδραματίζει κομβικό ρόλο, ο αναγνώστης ας δει τα πιο κάτω αξιόλογα βοηθήματα, αρχίζοντας πάντοτε από το ολοκληρωμένο ερευνητικό και συγγραφικό επίτευγμα του αιμνήστου καθηγητού Διονυσίου Ζακυνθινού *Le despotat Grec de Morée (1262-1460)*, vol. Α', *Histoire Politique*, Les Belles Lettres, Paris 1932, vol. Β' *Vie et Institutions*, Editions Hellenisme contemporain, Αθήνα 1953. Επίσης Steven Runciman, *Μυστράς* Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1986. Επίσης Χρύσα Μαλιέζου, «Το δεσποτάτο του Μορέως (1261-1460)», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΕΑ, τόμος Θ'. Ακόμη Δημήτρης Κασοφάνης, *Το πριγκιπάτο του Μορέως*, εκδόσεις Ιδιομορφή, Σπάτες, 2003. Για τα μνημεία περισσότερο του Μυστρά Μανώλης Χατζηδάκης, *Μυστράς*, Φ. και Χ. Παπαχρυσανθίου, Αθήνα, 1956.

ανάπτυξη. Η ακτινοβολία της νέας αυτής διοικητικής εικόνας ήταν ο αποφασιστικός σίγουρα λόγος που έπεισε αργότερα τον Γεώργιο Παλήθωνα-Γεμιστό να εγκαταστήσει εκεί το εργαστήριο των ουτοπικών νεοελληνικών του οραματισμών. Ο νεοελληνισμός στο Δεσποτάτο του Μυστρά, ως ένας τρίτος δρόμος ανάμεσα στη φράγκικη κατάκτηση και τη βυζαντινή ιδεολογικοπολιτική σκουριά, έπαιρνε όλο και αδρότερη μορφή. Συγκέντρωση άλλωστε των δυνάμεων, επιστροφή στις αρχαιοελληνικές ρίζες και περιορισμό των νεοελληνικών βλέψεων στην Πελοπόννησο συνιστούσε και ο μεγάλος Θεσσαλονικιός λόγιος Δημήτριος Κυδώνης στην αλληλογραφία του με το δεσπότη του Μυστρά Μανουήλ Καντακουζηνό.

Με δεδομένη την αναζωπύρωση του νεοελληνικού εθνοτισμού στον ελλαδικό χώρο από τον 13ο-14ο αιώνα, το γεγονός ότι η ελληνική επανάσταση εξερχάγη και ευδοθήθηκε μετά από πέντε ολόκληρους αιώνες στον Μοριά (1821), στα ίδια τα ίχνη του παλαιού δεσποτάτου του Μορέως (1262-1460), αποτελεί την καθυστερημένη ιστορική αναγνώριση μιας διαιώνιας ιστορικής αλήθειας: ότι η Πελοπόννησος αποτελεί το λίκνο και το ακρότατο οχυρό του ιστορικού ελληνισμού. Ο Δημήτριος Κυδώνης, προφήτης της αναγωγής του νεοελληνισμού στις θεμελιακές αρχαιοελληνικές και εκ προοιμίου «δυτικές» πολιτισμικές του αξίες και ο Γεώργιος Παλήθων-Γεμιστός, ο πρωτευαγγελιστής της επιστροφής του στην καθαριτική γνησιότητα των αρχαιοελληνικών πηγών πνευματικής ζωής, το αναγνώρισαν πρώτοι. Μαζί τους ευθυγραμμίστηκε και ο διορατικός μετέπειτα καρδινάλιος της λατινικής εκκλησίας Βησσαρίων. Το σύνθημά τους υπήρξε κοινό: επιστροφή στην Πελοπόννησο. Μήνυμα που ισοδυναμούσε με πρόσκληση για αναγέννηση των Αχαιών στην ίδια την ιστορική τους μήτρα. Ο Κυδώνης, από το ιστορικά προχωρημένο προσωπικό του ιδεολογικό παρατηρητήριο, έβλεπε με «εθνικήν» αυτοπεποίθηση μια νεοελληνική αναγέννηση σε συσχετισμό με την έκρηξη δημιουργικής ζωτικότητας

στην ανερχόμενη χριστιανική Δύση.²⁹ Ο Γεμιστός, πάλι, ρομαντικός αυτός και πλατωνικός, την έβλεπε σε συνάρτηση με τον

29. Για να συλλάβει ο αναγνώστης την αντιδιαμετρικότητα αντιλήψεων που έχει εγκαταστήσει η πολιτισμική διαπολιτισμότητα στις νεοελληνικές διάνοιες και ψυχές, αρκεί να αναφερθεί ότι ο Δημήτριος Κυδωνής, φωτισμένος για τους «δυτικούς φρονεσ» διανοητής του Βυζαντίου της παρακμής, ενεργά παρών στις μεγάλες ιδεολογικές διαμάχες του αιώνα του (14ος) και με οξέτητα αντίληψη των κοσμογονικών μεταβολών που είχαν συντελεστεί στη λατινική Δύση, θεωρείται από τους νεο-ορθόδοξους του νεότερου ανατολικού ρεύματος **ως ενσαρκωτής της βυζαντινής παρακμής (!)**, επειδή ακριβώς σηματοδοτεί το ρεύμα της ιδεολογικής διαλλακτικότητας και της διαλεκτικής διαθεσιμότητας των Βυζαντινών διανοουμένων απέναντι στη Δύση! Είναι χαράκτηριστικό ότι ο ανθεκτικότερος στο χρόνο εκπρόσωπος του νεο-ορθόδοξου (και σφοδρά αντιπροτεσταντικού) ρεύματος της στροφής του '70, καθηγητής Χρ. Γιανναράς, θεωρεί τη μετάφραση της *Summa Theologiae* του Θωμά του Ακινάτη από τον Δημήτριο Κυδωνή ως σημείο στροφής στην πολιτισμική πορεία του νεαρού νεοελληνισμού, μεγαλύτερης σημασίας από την άλωση του 1453 γιατί σηματοδοτεί διόθεν **την απαρχή της πνευματικής αλλοτρίωσης στον σептό χώρο της ανατολικής ορθοδοξίας!** Θεωρεί τη μετάφραση αυτή ως δραματικό μέτρο... αποξένωσης του ανατολικού κόσμου από το ίδιο το περιεχόμενο της ταυτότητάς του! (Και πάλι η ιδεολογική αυτοπαράφραση της υποτιθέμενης ταυτότητας, που στην περίπτωση του Χρ. Γιανναρά νοείται ως απόλυτα «αλειστή», ανεπιζωνωνιακή και αυτιστική, για να μην απολέσει την πολύτιμη γνησιότητά της!) Το φοβικό σύνδρομο της μειωμένης εθνικής αυτοπεποίθησης σε όλο του το μεγαλείο! Αλλά παράλληλα και ο παπαδοπαιζικός **κρυπτομανιχαϊσμός της ανατολικής ορθοδοξίας, που ελλοχεύει να σιγηθεί με τη σφραγίδα της αίρεσης κάθε πιθανή παρέκκλιση από την οικεία θεολογική νομιμότητα**. Για την αντιπαράθεση αυτή εν πολλοίς αυθαίρετων και υποκειμενικών ερμηνειών του ανατολικού πνεύματος της ορθοδοξίας και του υποτιθέμενου «κολλητήριου» (!) πνεύματος της δυναμικά εξελισσόμενης μέσα στον μέσο και ύστερο μεσαίωνα Διανοής, ο αναγνώστης καλείται να συμβουλευτεί το μαχητικό και κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό έργο του καθηγητού Χρ. Γιανναρά *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, Εκδόσεις Δόμος.

προχριστιανικό ελληνισμό. Ή, για να χρησιμοποιήσουμε μια πιο ρεαλιστική σε σχέση με την πραγματική του σκέψη διάτύπωση, σε συνάρτηση με μια **διαφορετική θρησκεία**.³⁰ Η γειτνίαση του Μυστρά με τα ερείπια της αρχαίας Σπάρτης ασφαλώς θα είχαν συνεργήσει αποφασιστικά στη διέγερση του αρχαιοελληνικού νόστου. Ο Μοριάς πάντως απέδειξε ότι ήταν **άξιος της εμπιστοσύνης** και των τριών. Τελευταίος κατακτήθηκε από τον Μωάμεθ (1460). Πρώτος ελευθερώθηκε και απελευθερώσε τον υπόλοιπο ελληνισμό (1821). Στο ενδιάμεσο διάστημα δεν έπαψε στιγμή να συντηρεί τη σπίθα της επανάστασης και να αγωνίζεται για την ελευθερία. Το κυριότερο: Από τον μυθικό Τρωικό Πόλεμο, στον οποίο ηγετικά πρωταγωνιστεί ως το φυσικό λίκνο της αποθεωμένης γυναικείας ομορφιάς (Ελένη), δεν μαγαρίστηκε ποτέ από το ασιατικό μυστήριο, το γνωστικό και τη θεοσοφία. Πιστά εφύλαξε τις αναμνήσεις του Πάνα στα αρχαδικά δάση, που σήμερα έχουν καεί. Αντιστάθη-

30. Η ιδιαίτερη σημασία που έχει αποκτήσει η παρούσα του Πλήθωνα μέσα στις κατακλυσμιαίες εξελίξεις του 15ου νεοελληνικού αλλά και ευρωπαϊκού αιώνα συνδέεται: 1) Με τη διδασκαλία του Πλήθωνα στη Φλωρεντία και την ως εκ τούτου μετεπείχηση της ιταλικής Αναγέννησης ως πλατωνικής. 2) Την οργάνωση ενός αυτόνομου νεοελληνικού πνευματικού κινήματος στον Μυστρά και 3) **Με τη συνειδητοποίηση των πολιτικών αδιεξόδων της ορθοδοξίας**. Οι ιστορικοί και οι λοιποί αισγνητλήοι Νεοέλληνες διανοούμενοι ακόμη δεν βρίσκουν το κουράγιο να αναμετρηθούν ευθέως με την αλήθεια. Ο Πλήθων πρώτος το έκανε. Το πραγματικό του μεγαλείο έγκειται στο ότι κατανόησε πρώτος ότι η ορθοδοξία δεν ήταν θρησκεία/ιδεολογία ικανή να παρακινήσει σε νεοεθνική κινητοποίηση. Οδηγούσε το νέο έθνος στον μακάριο πνευματικό ηνυχασμό και στην επερχόμενη πολιτική υποδούλωση. Η τριτοδομική πρότασή του μπορεί να μην απεδείχθη επιτυχημένη. Η προσπάθεια όμως του Πλήθωνα έτενε στο να οδηγήσει το νεοελληνισμό σε κάτι που τον φάνταζε ως η αμέσως πλησιέστερη θρησκευτική αίσθηση, η αμέσως επόμενη υπόστροφηση στο θρησκευτικό του υποσυνείδητο. Το θέμα βεβαίως χρήζει ιδιαίτερης προσημείωσης.

κε μέσα στο φως και τελευταίος υπέκυψε στον συριο-ιουδαϊκό χριστιανισμό (10ος αιώνας).³¹ Ο Μυστράς, που διέλαμψε στο μεταίχμιο των ιστορικών περιόδων (πέρασμα από το μεσαιώνα στο νεοελληνισμό), είναι το ωραιότερο και πλουσιότερο σε εθνεγερτικά μηνύματα μεσαιωνικό μας μνημείο. Το πολυτιμότερο προσκυνητάρι της αληθινής ελληνοφροσύνης!³²

Αχαϊκές Μυκήνες (πολύχρυσες), κλασική Σπάρτη (ελληνοβάρβαρη), μεσαιωνικός Μυστράς (εθνικά ελπιδοφόρος): 4.000 χρόνια αιθαιλούς ελληνισμού συγχωρούν να έχει κανείς από τις κορυφές του Ταΰγету και του Ακροκορινθίου μια διαφορετική συνολική θέαση της ελληνικής ιστορίας.

31. Η ολοκλήρωση του εκχριστιανισμού της Πελοποννήσου συντελέστηκε με το διωγμό του εβραϊκού στοιχείου στη Σπάρτη και στη συνέχεια τον εκχριστιανισμό των παγανιστικών ολαβικών κοινοτήτων του Ταΰγету από τον Παφλαγόνα καλόγηρο που έγινε ιστορικά γνωστός ως Άγιος «Νίκων ο Μετανοείτε». Ο Νίκων, που για το συγκεκριμένο ιεραποστολικό έργο του έχει ανακηρυχθεί πολιούχος άγιος της Σπάρτης και λατρεύεται ιδιαίτερα στη Μάνη, είχε προηγουμένως ασκήσει ιεραποστολικό έργο εκχριστιανισμού στην Κρήτη εναντίον των αραβικών μουσουλμανικών καταλοίπων, μετά την ανακατάληψη του νησιού από τον Νικηφόρο Φωκά (963 μ.Χ.).

32. Εντυπωσιακό αλλά και χαρακτηριστικό για το βεληνεζές της πολιτισμικής ακτινοβολίας που απέκτησε ο Μυστράς ως σύμβολο μιας αναδυόμενης ελληνικότητας και πέραν των στενά ελληνικών ορίων, είναι η σημασία που προσλαμβάνει στη νεότερη πνευματική ιστορία της Ευρώπης διαμέσου του δεύτερου *φάουστ* του Γκαίτε. Ο μεγάλος Γερμανός ποιητής, που όλα μέσα του ωρμάιζαν με ασφάλεια και ακρίβεια, επιλέγει τον μεσαιωνικό Μυστρά ως τον συμβολικό τόπο όπου το σύμβολο της κλασικής ομορφιάς, η Πελοποννήσια Ελένη, θα συναντηθεί με το ιπποτικό και ρομαντικό πνεύμα της Δύσης που εκπροσωπεί ο *φάουστ*, για να γεννήσουν τον Ευφορίωνα, το νέο πνεύμα της ελευθερίας! Δεν χωρεί αμφιβολία ότι ο μεγάλος Γκαίτε εξετίμησε το *Χρονικό του Μωρέως* πολύ περισσότερο απ' ό,τι το εκτιμούν οι ιστορικοί της νεοελληνικής λογοτεχνίας!

VI

Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τους Οθωμανούς και την κατάληψη στη συνέχεια του ίδιου του Μοριά το 1460, η ιστορία έβαλε οριστικό τέλος στον παρατεταμένο ρόγχο του Βυζαντίου. Η επί δύομισι αιώνες παραταύμεσα βυζαντινή αυτοκρατορία είχε από καιρό ολοκληρώσει την ιστορική αποστολή της. Φύλαξε άξια γεωπολιτικές Θεριοπίλεις στην Ανατολή και διαφύλαξε με επιμέλεια τους πνευματικούς θησαυρούς της αρχαιότητας προς όφελος των επιγνομένων. Η Ευρώπη στο μεταξύ είχε σχηματιστεί. Η Ελλάδα, όχι ως εξάρτημα της διαλυμένης αυτοκρατορίας αλλά ως αναγεννημένη πολιτισμική και νεοεθνική υπόσταση, edικαιούτο θέση μέσα σ' αυ-εκπολιτισμού, γονυπετούσε με σεβασμό μπροστά στις αρχαιο-ελληνικές ανθρωπιστικές αξίες. Η ανατολική εκκλησία, όμως, με τον υστερικό και μανιχαϊκό εκκλησιαστικό ανθενωτισμό της, φρόντισε επιτήδεια να στερήσει από το νεοελληνισμό τη δυνατότητα πολιτισμικής συνοδοιπορίας μετά των άλλων χριστιανικών ευρωπαϊκών εθνών, συμπτρπτόντας τελικά και ιδιοτελέστατα με τον Μωάμεθ. Με τον τρόπο αυτό ο νηπιακός νεοελληνισμός αποκόπηκε από τη δυτική μεγαλειώδη πολιτισμική συνέχεια και εναποτέθηκε ύπουλα από την πολιτική οξυδερκεια του Μωάμεθ Β' του Πορθητή στη μαυροντυμένη αγκάλη της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας για την ολοκλήρωση της πνευματικής περιτομής του. Η ανατολική ορθόδοξη εκκλησία ανέλαβε να συντηρήσει αλλά και να διαπαιδαγωγήσει στη χριστιανομουσουλμανική τώρα νομιμοφροσύνη τα σπέρματα της νεοελληνικής εθνογένεσης, μέσα στο πολιτισμικά αποκοιμένο από τις κοσμογονικές εξελίξεις στη λατινική Δύση (και ολοκληρωτικά εξαφτημένο από την απόλυτη διάκριση του Οθωμανού σουλτάνου) δικό της θεοκρατικό θεριοκλήπιο. Η ώρα ενός ελεύθερου νεοελληνισμού δεν είχε ακόμα αναγγελλθεί.

Οι Νεοέλληνες πρέπει να συνειδητοποιήσουμε έστω και καθυστερημένα ότι η εθνική αυτή εξέλιξη, η μακροχρόνια δηλαδή αλλά ύπουλη διολίσθηση στην τουρκοκρατία και στο μουσουλμανισμό, δεν υπήρξε ιστορικό «ατύχημα», όπως αφήνει να πλανάται και θρηνολογεί η μοιρολογία του νεοελληνικού ιστοριογραφία. Μια ιστοριογραφία σταθερά αισχυντική απέναντι στην ανατολική ορθόδοξη εκκλησία και στο βάθος στη συντριπτική της πλειονότητα κρυπτοφασόφιλη. Η τουρκοκρατία υπήρξε καθαρή εκκλησιαστική επιλογή, σταθμισμένη και προμελετημένη. Με τη δεδομένη αποδυνάμωση της βυζαντινής εξουσίας αλλά και την απελπισμένη στροφή των Παλαιολόγων προς τον πάπα και τη Δύση, η σουλτανική στήριξη ήταν για την ανατολική εκκλησία η μόνη ορατή λύση στα συντεχνιακά της πλέον προβλήματα. Η συγκατοίκηση άλλωστε με το μουσουλμανισμό δεν ήταν δογματική ασύμβατη με τον θεολογικό πυρήνα της ανατολικής ορθοδοξίας, όπως τουλάχιστον αυτή διαμορφώθηκε από τον αριστεριανό αριστοτελικό θεολόγο και πατέρα της ορθόδοξης δογματικής Ιωάννη Δαμασκηνό (Αραβα, το γένος Μανσού, γεννημένο στη Δαμασκό 675-749) μέχρι τον τελευταίο μεγάλο ανατολικό θεολόγο Γρηγόριο Παλαμά (1296-1359), τον ηγέτη του ηνυχαστικού ρεύματος.³³ Με τον Γρηγόριο Παλαμά έπεσε οριστικά το φαιό παραπέτασμα του στεγανού διχωρισμού της ανατολικής θεολογίας από τη Δύση και κατ'επέκταση από την ευρωπαϊκή αναγέννηση των κλασικών ελ-

33. Για τον Γρηγόριο Παλαμά στον οποίον αναφερόμαστε πολύ συχνά σ' αυτό το βιβλίο, ο αναγνώστης ας δει: Jean Meyendorff, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και η Ορθόδοξη Μυστική Παράδοση*, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα, 1983. Τον ίδιο, *Byzantine Hesychasm: Historical, Theological and Social Problems*, London, 1974. Επίσης Μητροπολίτη του Ναυπάκτου Ιεροθέου, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ως αγιογέτης*, Έκδοση Ιεράς Μονής Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), Αρβάχεια, 1992/96.

ληνικών αξιών της εγκόσμιας ζωής. Ο Ιωάννης Δαμασκηνός, ως αυθεντία της ώριμης ορθόδοξης θεολογίας, στο *Περί αιρέσεων* καταστατικό του σύγγραμμά, αυτό το εγχειρίδιο της βυζαντινής ιεράς εξέτασης, νομιμοποίησε πρώτος το μουσουλμανισμό ως απλή χριστιανική αίρεση. Η κατάταξη αυτή του μουσουλμανισμού από τον Δαμασκηνό ως αίρεσιακό υποπρόϊον του ιουδαϊοχριστιανισμού αξίζει ιδιαίτερη προσοχή (που βεβαίως δεν του έχει αποδοθεί), καθόσον ο Δαμασκηνός υπήρξε χρονικά, τοπικά, φυλετικά και λειτουργικά ο **πλησιέστερος προς τις πνευματικές πηγές του μουσουλμανισμού ιστορικός μάρτυς**. Η εκτίμησή του επομένως διατηρεί αναμφίλεκτη αυθεντικότητα. Ο Γρηγόριος Παλαμάς, πάλι, έναν αιώνα πριν από την άλωση της Πόλης και μετά την απελευθέρωσή του από την τουρκική αιχμαλωσία στη Λάμψακο, επιβεβαίωσε ως ύστατος ομολογητής τη θεολογική συμβατότητα των δύο θρησκειών.³⁴ Ο μουσουλμανισμός είχε άλλωστε και αυτός εκλεκτική εγγύτητα με τον μυστικιστικό «ησυχασμό» (σουφισμό).

Στο εκκλησιοκρατικό θερμοκήπιο της μεταβυζαντινής ορθοδοξίας ο νεοελληνισμός αποσυνδέθηκε από την ιστορική εκείνη εμπειρία που στη λατινική Δύση ονομάστηκε «Αναγέννηση» και αποτελούσε την ολοκληρωμένη ιστορική επανακαταξίωση της αρχαιοελληνικής κλασικής κληρονομιάς στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Η αποκοπή αυτή του νεοελληνισμού από τη στροφή της ιστορίας προς τη νεωτερικότητα υπήρξε ο θρίμβος της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας. Το ίδιο ιστορικό σάβανο (ανατολική ορθόδοξη εκκλησία) πάσχισε με τον σημαντικό πατριαρχικό αντιδιαφωτισμό να κρατήσει εξίσου τον ελλαδικό ελληνισμό έξω και από τα ριζοσπαστικά ρεύμα-

34. Επ' αυτού βλ. παραπομπή τεκμηρίωσης στη σημείωση υπ' αριθ. 110 του επόμενου κεφαλαίου, με τίτλο «Δικέφαλος αετός ή ο δικεφαλισμός μιας νεοεθνικής κοινωνίας».

τα ιδεών του 18ου αιώνα (Διαφωτισμός).³⁵ Αλλά αυτή τη φορά

35. Πατριарχικός αντιδιαφωτισμός: Για τον συστηματικό πατριарχικό αντιδιαφωτισμό καθ' όλη τη μακρά νύχτα της τουρκοκρατίας δεν έχει νόημα να επεκταθούμε στα περιορισμένα πλαίσια μιας σημείωσης. Ως «πολιτική» στην ουσία της συμπεριφορά παρουσιάζει ενόητες εξάρσεις και υφέσεις. Οι διακηρύξεις αυτές ευλόγως συνδέονται με πρόσωπα και περιστάσεις. Χαρακτηριστικό δείγμα της στάσης του πατριарχείου Κωνσταντινούπολης απέναντι στον «όριμο» ευρωπαϊκό διαφωτισμό του τέλους του 18ου αιώνα και απέναντι στους πρωταγωνιστές του είναι το πατριарχικό κείμενο με τίτλο «Τρόποιον της Ορθοδόξου Πίστεως», που δημοσιεύτηκε στη Βιέννη το 1791 και αποκήρυξε την αθεΐα του Βολταίρου και φυσικά και των «συν αυτό», λίγο μετά το θάνατό του (1778). Όσο ζούσε και δι-ατελούσε ευνοούμενος της Αικατερίνης της Μεγάλης της Ρωσίας, το πατριарχείο επιμέλως δεν το τολμούσε. Όταν πέθανε, αλλά και αφού η αυτοκράτειρα Αικατερίνη επέδειξε τη δυναρξική της για τη Γαλιζή Επανάσταση (1789) που υπήρξε το πολιτικό προϊόν του διαφωτισμού, τότε το πατριарχείο ετόλμισε να εκφορτίσει προς δυαίς τον στοχευμένο σκοταδισμό του. Ειδικότερα, το 1791 έγινε η μεταφορά του λειψάνου του Βολταίρου στο Παρίσι, τη μεγάλη πομπή της μεταφοράς του οποίου παρακολουθούσε από το παράθυρό του με συγκίνηση ο Κορσής. Πολύ περισσότερο όμως σκανδαλώδης είναι η μορφή που πήρε η προσπάθεια ανάσχεσης του διαφωτισμού με την κινητοποίηση των λεγομένων «Κολυβάδων» και τη διδασκαλία του Αθανασίου Πάριου εναντίον της νεωτερικής διδασκαλίας του Βενιαμίν του Λεοβίου. Ο μοναχός και δάσκαλος στη Χίο Αθανάσιος Πάρις τύπωσε το 1802 κείμενο εναντίον του διδασκάλου Βενιαμίν με τίτλο (βαρυμάστε): «Αντιφώνησης προς τον παράλογον ζήλον των από Ευρώπης ερχομένων φιλοσόφων, δεικνύονσα ότι μάταιος και ανόητος είναι ο ταλανισμός όπον κάμουνε τον Γένους μας και διδάσκου-σι ποία είναι η όντως και αληθινή φιλοσοφία, τούτοις προσετέθη των εις την Ευρώπην χάριν πραγματείας». Τα κείμενα πολλών σημε-ρινών μητροπολιτάδων είναι βεβαίως πολύ χειρότερα. Η σύγκρου-ση Αθανασίου και Βενιαμίν είχε πολλές και ενδιαφέρουσες διαστά-σεις, ενδεικτικές του σκοταδιστικού αντικινήματος που υποκινούσε το πατριарχείο απέναντι στον δυτικό διαφωτισμό. Κορύφωση πά-ντως των αντιδραστικών απόψεων που εξέφραζε ο Αθανάσιος Πα-

η απόπειρα είχε λιγότερη επιτυχία. Στη ζωογόνο πνοή του ορ-θολογικού ριζοσπατισμού του 18ου αιώνα πρώτος εκτέθηκε προνομιακά ο οικονομικά απελεύθερος μείζων ελληνισμός της μορφωτικής και εμπορικής διαποράς. Από τις αναστάσιμες μεταβαστικές πνευματικές συνεισφορές του ελληνισμού της εμπορικής διαποράς στην εφηβική εθνική συνείδηση του υπό-δουλου νεοελληνισμού αφυπνίστηκε το πνεύμα της ελευθερίας.

VII

Η εθνική συνείδηση του νέου ελληνικού κράτους δεν ήταν πολιτικά δυνατό να προσδιορίζεται μόνον από ιδεολογικούς συνειρμούς που προέρχονταν από τα βιώματα της πολυεθνικής συνύπαρξης του νεοελληνικού «γένους» μέσα στην ευ-ρεία χωρητικότητα της οθωμανικής και πριν απ' αυτήν της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τα βιώματα αυτά, βιώματα πρω-τίστως εγκόσμιας ταπείνωσης και θρησκευτικής παρηγορη-τικής-μοιολατρικής εξιδανίκευσης, δεν ανταποκρίνονταν στις αγωνιστικές προϋποθέσεις του διεθνούς περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο το νέο άγρουο κρατίδιο όφειλε στη συνέχεια να επι-βιώσει. Για την ιστορική βιωσιμότητα του νέου πολιτικού ορ-γανισμού χρειάζονταν νέοι ιδεολογικοί επικαθορισμοί. Επικα-θορισμοί θετικοί, αγωνιστικοί, εκκοσμιευμένοι, επιχειρησια-κά δηλαδή αποτελεσματικοί για την οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ευδοκίμηση του νέου ανεξάρτητου εθνικού κρά-τους στη νεωτερική διεθνή κοινωνία των κρατών.

ριος (και συμπεριζονταν φυσικά οι άνοθεν πάτρωνές του) είναι η ευ-θεία θέση που διατυπώνει στην *Πατρική Διδασκαλία* του εναντίον της «εθνοφυλετικής επανάστασης» των Ελλήνων και υπέρ της διαι-ώνισης της οθωμανικής κυριαρχίας που «διαφυλάσσει την ορθόδοξη ιδιαιτερότητα»! Βλ. σχετικά Gerhard Podskalsky, *Η ελληνική θεολο-γία επί Τουρκοκρατίας*, Εκδόσεις M.I.E.T., Αθήνα, 2005, σελ. 448.

Η εσωτερική εθνική ζωή του υπόδουλου έθνους δεν ήταν εξ ιδίων ικανή να προμηθεύσει εκ των προτέρων δυναμικούς ιδεολογικούς επικαθορισμούς που να αντιστοιχούν στην ευρωπαϊκή νωτεριότητα. Η μακροχρόνια αποκοπή από τους ευρωπαίους μορφωτικούς ρυθμούς είχε επισυσσωρεύσει σημαντικό κόστος ιστορικής καθυστέρησης. Με την ανεξαρτησία η Ελλάδα πραγματοποιούσε επιστροφή από την ιστορική καθυστέρηση σ' έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο απ' αυτόν από τον οποίο είχε αποκοπεί το 1453. Το έθνος ήταν κατά συνέπεια υποχρεωμένο να αναζητήσει την τεχνολογία για τον εκσυγχρονισμό των μεθόδων επιβίωσης εκ των έξω και από συγκεκριμένη πολιτισμική κατεύθυνση. Ο κρίσιμος ιστορικός διαμεσολαβητής στην αναζήτηση υπήρξε η ανεπτυγμένη ευρωπαϊκή διασπορά του νεοελληνισμού.³⁶ Αλλά με τον τρόπο αυτό ο διαχαιμός της εθνικής συνείδησης είχε εκ των πραγμάτων προκαθοριστεί. Επιπλέον, η περιορισμένη γεωγραφική έκταση του νέου κράτους, που περιόριζε ασφυκτικά τη βιωσιμότητα της οικονομίας του, και η σύρριξη οικονομική εκχέρωση της περιόδου του επαναστατικού αγώνα αποτέλούσαν μια αποθαρρυντική πραγματική αφετηρία. Η εξασθενημένη υλική βάση κρατικής εκκίνησης συντελούσε ώστε τα βλήματα του ανεξάρτητου νέου κρατιδίου να στρέφονται σταθερά και επί μακρόν για τη στοιχειώδη επιβίωση προς το εξωτερικό. Από το εξωτερικό έρχονταν οι γραμματιζόμενοι λειπουργοί της νέας κρατικής υπεردομής και από το εξωτερικό εισαγόταν η πολιτική και

36. Πρέπει να τονίζεται συνεχώς η σημασία της νεοελληνικής παροικίας στη Βενετία από το 1453 μέχρι το τέλος της Γαληνοτάτης το 1798. Ο ρόλος της στη συνεκτικοποίηση της νεοελληνικής ταυτότητας υπήρξε πρωταγωνιστικός και καταλυτικός. Η παροικία της Βενετίας συνδύασε την οικονομική της ένταξη στις διεθνείς οικονομικές ανταλλαγές με τη διεκπεραίωση ενός αμφίδρομου ρόλου διακινήτη πνευματικών φώτων από τον ελληνισμό στην Ευρώπη και από την Ευρώπη στον υπόδουλο ελληνισμό. Αξίζει να γράψει επιτέλους κάποιος την ολοκληρωμένη ιστορία της.

η οικονομική τεχνολογία. Εισαγόμενα ήσαν επίσης το πληθυσμιακό αναπλήρωμα των άμεσων απωλειών του επαναστατικού αγώνα αλλά και τα ζωτικής σημασίας αγγλικά δάνεια, μαζί με τη διεθνή διπλωματική και ασφαλείακή προστασία.

Πάντα ταύτα συνέκλιναν στην καλλιέργεια ανασφάλειας και εθνικής αβεβαιότητας σε μια πληθυσμιακή πλειοψηφία που από το καθεστώς ενός αποδιαρθρωμένου προεπαναστατικού κοινοτικού έπρεπε να συμπλήξει κάποιες νέες μορφές πολιτισμική κοινωνία, ανοιχτή σε νέα ιδεολογικά ρεύματα και υποκειμένη στη διεθνή πολιτική και διπλωματική προστασία. Οι προδιαγραφές όμως της «ανοιχτής κοινωνίας» έρχονταν σε καταφανή σύγκρουση με τη θρησκευτική ιδεολογία του μύζου χριστιανικού χωριού, που επί αιώνες λαθροβίωνε σε καθεστώς ημιδουλοταροικίας στο περιθώριο του αναχρονιστικού οθωμανικού και του προγενέστερου αρχαϊκού βυζαντινού φεουδαλισμού. Η εθνική, τέλος, ανασφάλεια πολλαπλασιαζόταν από το απογοητευτικό γεγονός ότι η επείσασκη ούτως ή άλλως επαναστατική διαδικασία που οδήγησε στην απελευθέρωση δεν κατάφερε να αναδείξει υποτεπώδες συνεκτικό συγκρότημα κοινωνικής και πολιτικής εξουσίας, ικανό να επικοινωνήσει ικανοποιητικά τόσο με τον ίδιο τον ελληνικό λαό όσο και με τα προστατευτικά κέντρα των διπλωματικών αποφάσεων. Το νέο κρατίδιο παρέμεινε επί μακρόν ένα ανατολίτικο πολιτικό παζάρι από τοπικές μικροφατρίες σε διαρκή αναζήτηση εξωτερικού πατρωνιακού επιδιαιτητή.

Πάνω στον συγκεκριμένο αραχνούφαντο πολιτικο-ιδεολογικό καμβά ευρωπαϊκής ψευδεπίφανης, τα κύρια παραιοθητικά θέματα του οποίου είχαν υφάνει ο γαλλικός διαφωτισμός και ο ευρύτερος ευρωπαϊκός φιλελληνισμός των τριών πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα, η ιστοριογραφική εισβολή του Γερμανού ιστορικού Ιακώβου Φιλίππου Φαλλμεράνε³⁷ (Ja-

37. Για τον Φαλλμεράνε στην ελληνική βιβλιογραφία ο αναγνώστης

Η εσωτερική εθνική ζωή του υπόδουλου έθνους δεν ήταν εξ ιδίων ικανή να προμηθεύσει εκ των προτέρων δυναμικούς ιδεολογικούς επικαθορισμούς που να αντιστοιχούν στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα. Η μακροχρόνια αποκοπή από τους ευρωπαϊκούς μορφωτικούς ρυθμούς είχε επισυσσωρεύσει σημαντικό κόστος ιστορικής καθυστέρησης. Με την ανεξαρτησία η Ελλάδα πραγματοποιούσε επιστροφή από την ιστορική καθυστέρηση σ' έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο απ' αυτόν από τον οποίο είχε αποκοπεί το 1453. Το έθνος ήταν κατά συνέπεια υποχρεωμένο να αναζητήσει την τεχνογνωσία για τον εκσυγχρονισμό των μεθόδων επιβίωσης εκ των έξω και από συγκεκριμένη πολιτισμική κατεύθυνση. Ο κρίσιμος ιστορικός διαμεσολαβητής στην αναζήτηση υπήρξε η ανεπτυγμένη ευρωπαϊκή διασπορά του νεοελληνισμού.³⁶ Αλλά με τον τρόπο αυτό ο διασμός της εθνικής συνείδησης είχε εκ των πραγμάτων προκαθοριστεί. Επιπλέον, η περιορισμένη γεωγραφική έκταση του νέου κράτους, που περιόριζε ασφυκτικά τη βιωσιμότητα της οικονομίας του, και η σύριζη οικονομική εκχέρωση της περιόδου του επαναστατικού αγώνα αποτελούσαν μια αποθαρρυντική πραγματική αφετηρία. Η εξασθενημένη υλική βάση κρατικής εκκίνησης συντελούσε ώστε τα βλήματα του ανεξάρτητου νέου κρατίδιου να στρέφονται σταθερά και επί μακρόν για τη στοιχειώδη επιβίωση προς το εξωτερικό. Από το εξωτερικό έρχονταν οι γραμματιζόμενοι λειτουργοί της νέας κρατικής υπεردομής και από το εξωτερικό εισαγόταν η πολιτική και

36. Πρέπει να τονίζεται συνεχώς η σημασία της νεοελληνικής παροικίας στη Βενετία από το 1453 μέχρι το τέλος της Γαληνοτάτης το 1798. Ο ρόλος της στη συνειδητοποίηση της νεοελληνικής ταυτότητας υπήρξε πρωταγωνιστικός και καταλυτικός. Η παροικία της Βενετίας συνδύασε την οικονομική της ένταξη στις διεθνείς οικονομικές ανταλλαγές με τη διεκπεραίωση ενός αμείωτου ρόλου διακινητή πνευματικών φώτων από τον ελληνισμό στην Ευρώπη και από την Ευρώπη στον υπόδουλο ελληνισμό. Αξίζει να γράψει επιτέλους κάποιος την ολοκληρωμένη ιστορία της.

η οικονομική τεχνογνωσία. Εισαγόμενα ήσαν επίσης το πληθυσμιακό αναπλήρωμα των άμεσων απωλειών του επαναστατικού αγώνα αλλά και τα ζωτικής σημασίας αγγλικά δάνεια, μαζί με τη διεθνή διπλωματική και ασφαλείακή προστασία.

Πάντα ταύτα συνέκλιναν στην καλλιέργεια ανασφάλειας και εθνικής αβεβαιότητας σε μια πληθυσμιακή πλειοψηφία που από το καθεστώς ενός αποδιαρθρωμένου προεπαναστατικού κοινοτισμού έπρεπε να συμπήξει κάποιας νέας μορφής πολυπολιτισμική κοινωνία, ανοιχτή σε νέα ιδεολογικά ρεύματα και υποκείμενη στη διεθνή πολιτική και διπλωματική προστασία. Οι προδιαγραφές όμως της «ανοιχτής κοινωνίας» έρχονταν σε καταφανή σύγκρουση με τη θρησκευτική ιδεολογία του μίξε-ρου χριστιανικού χωριού, που επί αιώνες λαθροβίωνε σε καθεστώς ημιδουλοπαροικίας στο περιθώριο του αναχρονιστικού οθωμανικού και του προγενέστερου αρχαϊκού βυζαντινού φεουδαλισμού. Η εθνική, τέλος, ανασφάλεια πολλαπλασιζόταν από το απογοητευτικό γεγονός ότι η επείσαστη ούτως ή άλλως επαναστατική διαδικασία που οδήγησε στην απελευθέρωση δεν κατάφερε να αναδείξει υποτυπώδες συνεκτικό συγκρότημα κοινωνικής και πολιτικής εξουσίας, ικανό να επικοινωνήσει ικανοποιητικά τόσο με τον ίδιο τον ελληνικό λαό όσο και με τα προστατευτικά κέντρα των διπλωματικών αποφάσεων. Το νέο κρατίδιο παρέμεινε επί μακρόν ένα ανατολίτικο πολιτικό παζάρι από τοπικές μικροφατρίες σε διαρκή αναζήτηση εξωτερικού πατρωνιακού επιδιαιτητή.

Πάνω στον συγκεκριμένο αραγνούφαντο πολιτικο-ιδεολογικό καμβά ευρωπαϊκής ψευδεπίφανσης, τα κύρια παραιοθητικά θέματα του οποίου είχαν υφάνει ο γαλλικός διαφωτισμός και ο ευρύτερος ευρωπαϊκός φιλελληνισμός των τριών πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα, η ιστοριογραφική εισβολή του Γερμανού ιστορικού Ιακώβου Φιλίππου Φαλλμεράνερ³⁷ (Ja-

37. Για τον Φαλλμεράνερ στην ελληνική βιβλιογραφία ο αναγνώστης

cob Phillip Fallmerayer, 1790-1861) ήρθε να προσθέσει μια καιρία καταλυτική απομυθοποιητική συμβολή. Έντονα φορτισμένος από πολιτικές ανησυχίες για τη μετέπειτα πορεία ενός έθνους ορθόδοξου χριστιανικού κρατιδίου σε μια στρατηγικά νεοραλγική για την Ευρώπη περιοχή, όπου τα ρωσικά συμφέροντα διεκδικούσαν προνομιακά κληρονομικά δικαιώματα απέναντι στην αυτοκρατορική κληρονομιά της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ο Γερμανός ιστορικός, με το φιλόδοξο μεσαιωνοδικτικό πόνημά του *Ιστορία της χειρσονήσου του Μωρέως κατά τον Μεσαίωνα* (1830), επιχείρησε να ευαισθητοποιήσει τους Ευρωπαίους ανταγωνιστές απέναντι στον ενεργό κατά τη γνώμη του κίνδυνο που ενεδράζονταν οι ορθόδοξες χριστιανικές αλλά και οι πιθανές σλαβογενείς εκλεκτικές συγγένειες μεταξύ Ελλάδας και Ρωσίας. Οι Νεοέλληνες ιστορικοί αναρωτιούνται αφελέστατα για τα κίνητρά του!³⁸ Είναι σαφές όμως ότι οι επιμέ-

ας δει: 1) Jac. Phil. Fallmerayer, *Ιστορία της χειρσονήσου του Μωριά κατά το μεσαίωνα. Πρώτο μέρος: Αφαιρισμός των Ελλήνων της Πελοποννήσου και επανακατοίκηση του άδειου εδάφους από αλβανικά φύλα*, Εισαγωγή-Μετάφραση-Πραγματολογικά Παντελής Σοφτζόγλου, Εκδόσεις Σύγχρονη Πορεία, Αθήνα, 2002. Ο δεύτερος τόμος δεν έχει εμφανιστεί ακόμη. 2) Ι.Φ. Φαλλμεράνερ, *Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων*. Μετάφραση-Παρουσίαση Κωνσταντίνος Ι. Ρομανός, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1984. 3) Γιώργος Βελούδης, *Ο Jacob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Εκδόσεις Ε.Μ.Ν.Ε.-ΜΝΗΜΟΝ, Αθήνα, 1983. 4) Έλλη Σκοπέτα, *Φαλλμεράνερ. Τεχνάσματα του αντιπάλου δέους*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1997. Στην παραπεμπτική αυτή σημείωση δεν θεωρώ σωστό να παραλείψω το αξιόλογο και στην προσέγγιση πρωτότυπο έργο ενός ερασιτέχνη Έλληνα ιστορικού που αναφέρεται σε μian ανακεφαλαιωτική αντίζρουση του Γερμανού ιστορικού, αλλά επισημειώνω σε μian ανέγγιχτη διάσταση του επιμέχου έργου του: Γεράσιμος Σ. Σκλαβούνος, *Περί Συνέχειας και Ασυνέχειας των Ελλήνων*. *Αντίλογος στον Φαλλμεράνερ και στη θεωρία των βορείων Αρίων*, Εκδόσεις Γόρδιος, Αθήνα, 2008.

38. Εδώ βρίσκουν να ασκήσουν το αστυνομικό τους δαμόνιο! Πού το

τες των Ορλωφικών στην Πελοπόννησο (1769-1774) δεν άφησαν την ανήσυχη πολιτική συνείδηση του Βαυαρού ιστορικού να κοιμηθεί. Στις ανησυχίες του αυτές είχε προστεθεί ο πανικός που είχε καλλιεργηθεί στις κεντροευρωπαϊκές πνευματικές και πολιτικές συνειδήσεις από τη μεταναπολεόντεια αίγλη που είχε αποκτήσει η νικηφόρα Πετρούπολη του αυτοκράτορα Αλέξανδρου Γ' και του διαδόχου του Νικολάου Α' (1825) κατά το διάστημα της συγγραφής του ιστορικού του έργου (την ίδια περίπου περίοδο με την εξέλιξη των τελευταίων φάσεων της ελληνικής επανάστασης). Η εξύφανση άλλωστε της συνομοσίας των Φιλικών στα κράσπεδα της ρωσικής αυτοκρατορικής εξουσίας, ο προστατευτισμός των ορθόδοξων υπηκόων της Υψηλής Πύλης από την ομόθηρη Ρωσία, ο ενεργός ρόλος του Καποδίστρια από την αρχή μέχρι το τέλος του εγχειρίματος της νεοελληνικής ανεξαρτησίας, δεν ήταν αρκετοί λόγοι ώστε ο οποιοσδήποτε ρωσόφοβος Ευρωπαίος παρατηρητής να ανησυχεί για τη μελλοντική πορεία ενός αδύναμου κρατικού μορφώματος σε μια τόσο ευαίσθητη γεωπολιτικά περιοχή; Ο Φαλλμεράνερ διατύπωσε δυνατά τους πολιτικούς φόβους ολόκληρης της δυτικής Ευρώπης απέναντι στον νέο ρωσικό κίνδυνο.

Σε μια ιστορική φάση όπου ο ευρωπαϊκός φιλελληνισμός εμπνεόταν από την ιδυλλιακή φαντασίωση της ιδιότητας των συγκαίρινων Νεοελλήνων ως γνησίων κατιόντων διαδόχων των αρχαίων Ελλήνων της κλασικής εποχής και όπου οι Έλληνες του διαφωτιστικού ρεύματος επεδίωκαν αντίστοιχα να εμβολιάσουν ιδεολογικά το νεοελληνικό κρατίδιο με αντισώματα ευρωπαϊκού διαφωτισμού και κλασικισμού ικανά να σηλώ-

πήγαινε ο Γερμανός ιστορικός; Οι αμαθέστεροι και ελαφρότεροι θέλουν να τον αναδείξουν «πανσλαβιστή», αυτόν τον κριναγαλότατο σαλπιστή του ρωσικού κινδύνου! Άλλες όμως «καμήλους» ερωτημάτων της ελληνικής ιστορίας που θα έπρεπε να διεγείρουν το δαιμόνιό τους, τις καταπίνουν αμάσητες. Τις αντιπαρέχονται σφυριζώντας (κυριολεκτικά) πατριωτικά!

σουν το βάρος μιας σύγχρονης ευρωπαϊκής πολιτείας ως πολιτικής κληρονομίου της ίδιας της κλασικής κληρονομιάς, η εκ της Εσπερίας και μάλιστα εκ της φιλελληνικής Βαναρίας αμφισβήτηση της «φυλετικής» καθαρότητας των Νεοελλήνων και η χονδροειδής προσπάθεια του μεγαλοπράγμονος Γερμανού ιστορικού να θεμελιώσει φυλετική αμεσότητα των Νεοελλήνων του Μοριά με τους σλαβογενείς εποίκους του δου και του 7ου αιώνα (όσον και αν άμεσα κατεδείχθισαν, από ομοεθνείς μάλλον στα συναδέλφους του, όπως πρωτίστως ο J.W. Zinkeisen και ο C.K. Hoppf, επισημονικά λανθασμένες) κατέστησαν, από την πρώτη κιόλας δεκαετία του ελεύθερου νεοελληνικού βίου, την κρίση της εθνικής ταυτότητας του νέου κράτους οξύτερη και διαρκή. Δεν ήταν όμως η αποποροανατολιστική «φυλετική» αμφισβήτηση αυτή καθεαυτή που αποσταθεροποίησε το ούτως η άλλως εύθραστο νεανικό εθνικό αυτοσυναίσθημα του νέου εθνικού βασιλείου. Κάθε άλλο. Η διαπύρωση του εθνικού ιστορικού αντίλογου έδωσε, αντίθετα, αποφασιστική ώθηση στις ιστορικές μεσαιωνικές σπουδές με ενεργητικά οπωσδήποτε αποτελέσματα σε ό,τι αφορούσε την αντίκρουση των ανυπόστατων ισχυρισμών του Γερμανού ιστορικού. Η αποσταθεροποίηση προέκυψε από αλλού.

Από την εμφάνιση των πρώτων εμπεριστατωμένων ελληνικών αντιρρητικών έργων απέναντι στον Φαλλμεράνερ,³⁹ και ξεχωρήν από τον Κων. Παπαρρηγόπουλο (*Περί της εποικίσως σλαβικών τινών φυλών εις την Πελοπόννησον*, 1843) και από τον Σπ. Ζαμπέλιο (*Άσματα δημοτικά της Ελλάδος*, 1852 και *Βυζαντινά Μελέται*. *Περί πηγών νεοελληνικής εθνότητας*,

39. Για τα αξιόλογα επισημονικά εγχειρήματα Ελλήνων λογίων και ιστορικών να αντικρούσουν τους ισχυρισμούς του Φαλλμεράνερ πριν από τον Κων. Παπαρρηγόπουλο, ο αναγνώστης ας δει το εξαιρετικά χρήσιμο ερευνητικό πόνημα του Γιώργου Βελούδη με τίτλο *Ο Jakob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, έκδοση Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 1982.

1857)⁴⁰ και μέχρι την ολοκλήρωση του μνημειώδους ιστορικού έργου του εθνικού ιστορικού Κων. Παπαρρηγόπουλου (*Ιστορία του Νεοελληνικού Έθνους*, 1853-1875), η στροφή στις μεσαιωνικές σπουδές υποτάχτηκε στην εθνική σκοπιμότητα να συγχροηθεί «επιστημονική» επιχειρηματολογία του νεοελληνισμού επιτήδεια το ασθενές αυτοσυναίσθημα του νεοελληνικού λαού και να προσδώσει στη διαχρονική ιστορική του ταυτότητα ισχυρή επισημονική κατοχύρωση.

Δεν είναι όμως υπερβολή να λεχθεί ότι τον δεσπόζοντα τόνο στη μετέπειτα «εθνική» ελληνική ιστορία που τόσο επιτυχημένα συνέθεσε και ολοκλήρωσε ο Κων. Παπαρρηγόπουλος, τον έδωσε πριν απ' αυτόν ένας άλλος Γερμανός ιστορικός. Ένας ιστορικός που δούλεψε παράλληλα με τον Φαλλμεράνερ αλλά

40. Αν ο Κων. Παπαρρηγόπουλος είναι ο επίσημος ιστορικός της τρισχλιετούς συνέχειας του ελληνισμού διαμέσου του σχήματος της «ελληνοχριστιανικής» γεφύρωσης των ρωμαϊκών και μεσαιωνικών χασμάτων της ιστορίας, ο πραγματικός πατέρας του ελληνοχριστιανικού θεωρήματος και της βυζαντινής ελληνοχριστιανικής γέφυρας υπήρξε ο χαλκέντερος Λευκαδίτης διανοούμενος και υπέρμαχος της εθνικής ιδέας Σπυρίδων Ζαμπέλιος (1815-1881). Το «ελληνοχριστιανικό θεώρημα» και η γεφυρωτική χρήση του Βυζαντίου για το πέρασμα του αειζώνου ελληνικού έθνους στον μετεπαναστατικό νεοελληνισμό κατασκευάζεται στον πολυσέλιδο και πλουσιότατο σε ιστορικούς υπερβατικούς ισχυρισμούς πρόλογο του έργου του *Βυζαντινά Μελέται*. *Περί των πηγών νεοελληνικής (sic) εθνότητας από Η' μέχρι Γ' εκατονταετηρίδος μ.Χ.*, που κυκλοφόρησε το 1857, ταυτόχρονα σχεδόν με την κυκλοφορία του πρώτου τόμου του Κων. Παπαρρηγόπουλου (1858). Ο πρόλογος επιγράφεται «Προθεωρία» και κυριολεκτικά κυριολεκτεί. Αντικείμενό του είναι το «Σύμβολο της Χριστιανικής Πίστεως», το κοινώς λεγόμενο «Πιστεύω», ως εγγεγριδίο ιστορικής θωράκισης του αειζώνου εθνικού υποκειμένου για το ξεπέρασμα μιας εξαιρετικά κρίσιμης ιστορικής καμπής (μεσαιωνικοί χρόνοι). Έκτοτε το κομμάτι αυτό του έργου του, που είναι και το πολυτιμότερο για τους Νεοέλληνες ιστορικούς αλλά και συνολικά για την υπόθεση της εθνικής αυτογνωσίας των Νεοελλήνων, έμεινε γνωστό ως η «Προθεωρία».

εξέδωσε το έργο του λίγο αργότερα από εκείνον: O Johann Wilhelm Zinkeisen με το έργο του *Geschichte Griechenlands von Anfange geschichtlicher Kunde bis auf unsere Tage*, ήτοι *Ιστορία της Ελλάδος από τις αρχές της ιστορικής γνώσης μέχρι τις ημέρες μας*, που εκδόθηκε στη Λειψία το 1832 και φυσικά δεν έχει μεταφραστεί στα ελληνικά.

Το έργο του σύγχρονου με τον Φαλλμεράνερ Γερμανού ιστορικού Zinkeisen για την ελληνική ιστοριογραφία παραμένει θεμελιώδες. Εκείνο πάντως που έχει σημασία να κατανοήσουν οι Νεοέλληνες είναι ότι **πατέρες της νεοελληνικής εθνικής ιστορίας είναι, για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, και για την ακρίβεια για τους ακριβώς αντίθετους, δύο παράλληλοι Γερμανοί ιστορικοί: Ο Φαλλμεράνερ και ο Zinkeisen**. Ο πρώτος έδωσε το ερέθισμα και προσανατόλισε την εθνική αλλά ταυτόχρονα και την ευρωπαϊκή έρευνα όχι προς την επίρρωσιν των πραγματολογικά επισφαλών απόψεών του, αλλά προς την ισχυροποίηση της αλήθειας που ο ίδιος επιχείρησε απόσφορα να αποσταθεροποιήσει. Ο δεύτερος όμως, ο Zinkeisen, έδωσε την κατεύθυνση για τον ορθό προσανατολισμό και την ευόδωση των ερευνών με την πραγματολογική και εξονυχιστική στροφή του προς τις ιστορικές πηγές. Είναι θεμιτά αμφίβολο κατά πόσον το έργο του Κων. Παπαρρηγόπουλου θα είχε, χωρίς το προδρομικό έργο του Zinkeisen, αποκτήσει την επισημονική εκείνη εγκυρότητα που εκ των υστέρων του επέτρεψε να επιτελέσει τη συγκεκριμένη εθνική του λειτουργία. Ο Zinkeisen κάλυψε σε μεγάλο βαθμό την έλλειψη επαρκούς ακαδημαϊκής προπαίδειας του Έλληνα ιστορικού. Αναμφισβήτητα υπέδειξε στον επαρχιώτη Έλληνα ιστορικό τον επιστημονικό τρόπο εργασίας στην κατεύθυνση προς την οποία έπρεπε να κινηθεί. Ο Zinkeisen στάθηκε ο άτυπος *doctor father / doctor vater* ενός ερασιτέχνη Έλληνα ιστορικού με ομολογούμενως εξαιρετικό συγγραφικό ταλέντο. Αποτελεί αναμφισβήτητο προσωπικό τίτλο τιμής για τον Κων. Παπαρρηγόπουλο ότι ξεπέρασε τον εξ αποστάσεως Γερμανό διδάσκαλό του.

Το ρήγμα στην ψηλαφητή ακόμη εθνική ταυτότητα του νεοελληνικού κράτους προέκυψε στη συνέχεια από την ίδια την επιτυχημένη έκβαση που είχε η αντισταθμιστική έμφαση στις μεσαιωνικές σπουδές. **Προέκυψε ακριβέστερα από τη συνεπακόλουθη ισχυρή αξιολόγηση της βυζαντινής περιόδου και της βυζαντινής αυτοκρατορίας ως εξίσου, αν όχι και περισσότερο, ζωτικής παραμέτρου της συνολικής ιστορίας του Νεοελληνισμού και της ιστορικής ως εκ τούτου ταυτότητας των Ελλήνων**. Η καταλυτική συνέπεια της επιστημονικής έμφασης στον βυζαντινό μεσαίωνα και η αναγνώριση του εκκλησιοκρατούμενου βυζαντινού χριστιανικού ελληνισμού ως του ιστορικά αμεσότερου, μόλις χθεσινού παρελθόντος των Νεοελλήνων, προσέδωσε αναμφισβήτητο πλεονέκτημα στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή-οθωμανική ιστορική συνέχεια του ελληνισμού. Ο βυζαντινός χαρακτήρας του νεοελληνισμού αναδείχτηκε πανηγυρικά. **Ο μετατονισμός όμως στην έμφαση πάνω στη βυζαντινή περίοδο συμπαρέσυρε ιδεολογικά σε δεύτερη μοίρα την κλασικιστική κατασκευή των φιλελλήνων για τη νέα πολιτισμική οντότητα του νεοελληνικού κράτους**. Αλλά μαζί με την κλασικιστική φιλελληνική κατασκευή συμπαρέσυρε και μεγάλο μέρος των ευρωπαϊκών συμπαθειών που ο κλασικιστικός φιλελληνισμός και το επίδοξο νεωτερικό πολιτειακό μοντέλο του είχαν καλλιεργήσει για την Ελλάδα. Το νεοελληνικό κράτος και η κοινωνία του εμφανιζόταν πλέον ως η φυσική και αδιάσπαστη συνέχεια του βυζαντινού ελληνισμού. Στη βυζαντινή, επομένως, ιστορική περίοδο θα έπρεπε να ανιχνεύονται οι αυθεντικές νεοεθνικές του ρίζες. Αυτό, όμως, στα μάτια ενός μεγάλου μέρους της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης κατέστησε το νεοελληνικό κράτος αντικείμενο της καχυποψίας ή και της απέχθειας που από τον Βολταίρο και το Διαφωτισμό η Ευρώπη είχε μάθει να διατηρεί απέναντι στην ανατολική αυτοκρατορία και στον θεοκρατικό βυζαντινισμό. Ένα μέρος απ' αυτήν την απέχθεια μεταφέρθηκε αυτόματα στο πολιτικό παθητικό του νεοελληνικού κράτους. Το νεοελληνικό κράτος αντίστοι-

χα αδυνατούσε να αντιμετωπίσει τις προκαταλήψεις. Η βαυαρική εκσυγχρονιστική προσπάθεια δεν στάθηκε ικανή να αποσείσει την επιστροφή των ευρωπαϊκών πνευμάτων στην καχυποψία, εν όσω μάλιστα την υπέβαλε και η αγγλική πολιτική.

Η φυσική συνέπεια της συγκεκριμένης θεώρησης της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού ανά τους αιώνες, την οποία ο εθνικός ιστορικός Κων. Παπαρρηγόπουλος ομολογούμενος χειρίστηκε με εμπνευσμένη ισορροπιστική μεταξὺ των διαφόρων περιοδίων δεξιότητα, ήταν να επιβιώσουν αλλά και να τονιστούν και τελικά να ενισχυθούν τα ανατολικά και συντηρητικά στοιχεία τῆς υπό αναζήτηση νεοελληνικής ταυτότητας. Τα στοιχεία αυτά έρχονταν αλλά και συνεχίζουν να ευρίσκονται σε οξεία σύγκρουση με τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, με την ευρωπαϊκή νεωτερικότητα, με τη φιλοδοξία να αναδειχτεί η νέα Ελλάδα σε πρότυπο σύγχρονο βασίλειο στην Ανατολή και γενικότερα με την ως σήμερα ανεδαφικά ασπείρουσα εκσυγχρονιστική ιδεολογία. Η σύγκρουση αυτή, με την ιστορική θεμελίωση που ενδιάμεσως απέκτησε και εμπλουτισμένη εξελικτικά με τραυματικές εμπειρίες από μεταγενέστερες της εθνικής ανεξαρτησίας αποικιακές προκλήσεις και ανησυχίες, συνεχίζει να μαστίζει την εθνική ζωή ολόκληρο τον επόμενο -206- αιώνα.

VIII

Ιδεολογική προμετωπίδα της ελληνικής επανάστασης υπήρξε η υποτιθέμενη εθνική βούληση για αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και για εγκαθίδρυση σύγχρονου νεωτερικού ευρωπαϊκού κράτους. Κράτους ικανού, κατά τα πρότυπα της Γαλλικής Επανάστασης και του ευρύτερου ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, να στηρίξει τα βιοτικά και οικονομικά συμφέροντα μιας επιμέρους εθνικής ομάδας, της ελληνικής, έξω από τα πολιτικά πλαίσια της αδρανούς πολυεθνικής αυτοκρατορίας. Η νεο-

ελληνική εθνική κοινότητα είχε όντως κατορθώσει να κινηθεί στους κόλπους της οθωμανικής αυτοκρατορίας με γρηγορότερους προσαρμοστικούς ρυθμούς και είχε καταφέρει να επιτύχει οικονομική και μορφωτική ανάπτυξη εντελώς ασύμβατη με τα πολιτικά πλαίσια του συστήματος της απολιθωμένης οθωμανικής εξουσίας. Η διαφοροποίηση αυτή δικαιώνει την αξίωση της νεοελληνικής εθνικής κοινότητας το ελεύθερο νεοελληνικό κράτος να καταλάβει τη θέση που του άξιζε μεταξὺ των φωτισμένων κρατών της Εσπερίας. Η αρχική όμως αυτή γενεσιουργός φιλοδοξία χαρακτηρίζει μια ολιγομελή και ανομοιογενή ομάδα εμπόρων, φαναριωτών και διανοουμένων της ευρύτερης ελληνικής διασποράς, των οποίων η περί εθνικού συμφέροντος αντίληψη ήταν ασύμβατη με τις σχετικές αντιλήψεις του μεγαλύτερου μέρους των υπόδουλων ομοεθνών Ελλαδίων. Γενικότερα, τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα των «ετεροχθόνων» διαφωτιστών μερικώς μόνον συνέπιπταν με τα κατεστημένα εντεύθεν των οθωμανικών συνόρων παραδοσιακά ελλαδικά πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα (αυτοχθόνες). Γι' αυτό και η τελική έκρηξη της επανάστασης χρειάστηκε πρώτα-πρώτα να εκβιαστεί αρκούντως εκ των έξω.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το συνολικό εγχείρημα της Ελληνικής Επανάστασης υπήρξε έντονα τυχοδιωκτικό. Πάνω στο ζήτημα αυτό συμφωνούσε ο διαφωτιστής Αδαμάντιος Κοραής με τον οπαδό της πεφωτισμένης δεσποτείας Ιωάννη Καποδίστρια. Η πυροδότηση της Ελληνικής Επανάστασης στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία και η τελική θετική της έκβαση, όσο κι αν έχει κανείς μελετήσει την προεργασία και την προβληματική της πορεία, παραμένουν ένα εν πολλοίς εντυπωσιακό ιστορικό θαύμα. Ένα θαύμα που υπογραμμίζει τη συχνά κεφαλαιώδη σημασία της τυφλής πολιτικής βούλησης εν μέσω δυσμενών κατά τα άλλα ιστορικών συγκυριών.

Οι επαναστατικοί πυρήνες της διασποράς κατάφεραν οπωσδήποτε να υποκατασταθούν μέχρις ενός ορισμένου σημείου στην πολιτική αβεβαιότητα του ελλαδικού επαναστα-

τικού υποκειμένου, ώστε να πυροδοτήσουν αποτελεσματικά την επαναστατική διαδικασία και να διατηρήσουν στη συνέχεια, μέχρι την απαρχή της ανεξαρτησίας, σε ικανοποιητικό βαθμό τον έλεγχο της μετεπαναστατικής εξουσίας. Από τότε όμως η ιδεολογική προμετωπίδα της Ελληνικής Επανάστασης παραμένει ουσιαστικά σε εκκρεμότητα, εφόσον το πρότυπο βασίλειο στην Ανατολή του νεαρού Δανού πρίγκιπα Γεωργίου δεν έχει υλοποιηθεί μέχρι σήμερα. Ο εθνικός εκσυγχρονισμός παραμένει έκτοτε το ανεκπλήρωτο επαναστατικό υπόλοιπο που συνεχίζει να αποτελεί καθοδηγητική αρχή κάθε μεταγενέστερης εκσυγχρονιστικής πολιτικής. Οι πραγματικές αντιστάσεις εξακολουθούν παράλληλα να παραμένουν ανυπόβλητες, δικαιώνοντας αναδρομικά σε σημαντικό βαθμό την απαισιόδοξη πρόβλεψη του Fallmerayer, ο οποίος εκήρυξε την Ελλάδα οργανικά ανεπίδεκτη εκδυτικισμού. Ο Γερμανός ιστορικός ήταν πεπεισμένος, σε πείσμα της σύγχρονης του προσπάθειας των πατριωτών του Βαυαρών να εκσυγχρονίσουν το βασίλειο του Όθωνα, ότι κάθε προσπάθεια μεταφύτευσης δυτικών θεσμών στο ελληνικό μεταβυζαντινό και ανατολικό περιβάλλον ήταν άσκοπη, ανόητη και ιστορικά καταδικασμένη. Η πεποίθησή του αυτή μπορεί να έχει δικαιωθεί σήμερα σε μεγάλο ποσοστό.⁴¹ Η Ελλάδα του

41. Μέσα στα οικονομικά και πολιτικά ερείπια της οικονομικής χρεοκοπίας που ξέει ο τόπος από το 2009, είναι θλιβερό να αναλογίζεται κανείς πόσο διορατική ήταν η απόφαση αυτή του Γερμανού ιστορικού. Η χρεοκοπία ήταν η φυσιολογική κατάληξη μιας νόθας «εκσυγχρονιστικής» διαχειριστικής αντίληψης που επικράτησε στην ελληνική πολιτική την τελευταία εικοσαετία. Η έμφυση της χρεοκοπίας ήταν ακριβώς η καταλληλότερη αφορμή για έναν αποφασιτικό εξυγαντικό διαχειριστικό επαναχειρισμό. Αντ' αυτού είδαμε περαιτέρω περιθωριοποίηση των ανθρώπων που θα μπορούσαν να εκπροσωπήσουν τον πραγματικό ευρωπαϊκό εκσυγχρονισμό με αποτελεσματικότητα αλλά και τιμιότητα, τόσο απέναντι στην Ευρώπη όσο και (πρωτίστως) απέναντι στον ελληνικό λαό. Μέσα στη σύγχυση

2000, παρά το κοινό ευρωπαϊκό της νόημα, πολιτισμικά ευρίζεται σε ευδιάκριτη απόσταση από την Ευρώπη. Η καταδικαστική όμως απόφαση του Γερμανού ιστορικού ερχόταν σε αντίφαση με την πολιτική του προσπάθεια να κρατηθεί το νεοελληνικό βασίλειο σταθερά μακριά από τη Ρωσία. Η συγκεκριμένη αντίφαση, χωρίς να είναι δυστυχώς και η μόνιμη, ζημώνει βαθύτατα το έργο του.

Ενώ η «ξενόφοβη» αστικοδημοκρατική-φιλελεύθερη ιδεολογική συνιστώσα συνέχιζε και μετά την εθνική απελευθέρωση να υποστηρίζει τον δυτικό τύπου εκσυγχρονισμό ως εθνική στρατηγική προτεραιότητα απέναντι σε κάθε πρόωγη, παρορμητική και άκαρη ανακίνηση ιρρεντεντιζών διεκδικήσεων από το ανίσχυρο νεοελληνικό κρατίδιο (κατ'εξοχήν πολιτικός εκφραστής της συγκεκριμένης «ήρμης» πολιτικής γραμμής ήταν ο φωτισμένος πολιτικός Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος), η ενεργός πολιτισμική παρουσία της οικείας βυζαντινής παράδοσης, τα διεστραμμένα αντανάκλαστικά του δουλίκου καθημερινού βίου κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, ο σταθερός ασφυκτικός και αντιδορατικός εκκλησιαστικός εναγκαλισμός της κοινωνίας, από κοινού για μεγάλο διάστημα με τη συναισθηματικά ευπρόσδεκτη ρωσική διπλωματική παρεμβολή, συντελούσαν ώστε να διατηρούν ισχυρές τις θέσεις τους στην ελληνική λαϊκή ψυχολογία και στους ευρύτερους κύκλους της ελληνικής πολιτικής ζωής στάσεις, θέσεις και απόψεις πλησιέστερες προς την ανατολική και ορθόδοξη χριστιανική/βυζαντινή παράδοση. Η θετική λαϊκή ανταπόκριση στο κίνημα του

που επικρατεί στις φρένες και τις ψυχές των «ανεπιτηδίων» (επεικώς) κομπογιαννιτών που ανέλαβαν να διαχειριστούν τη διεξόδο από την κρίση, το πολιτισμικό υποσυνείδητο της σημερινής ελληνικής κότητας βρήκε ευκαιρία να επανεκδηλώσει με ποικίλους φασίζοντες τρόπους την αντιδυτική καχυποψία με την οποία από αιώνες έχει γαλουχηθεί. Πόσο προσάμας, λοιπόν, παραμένει ακόμα ο φαλλόμε-
ράνεο...

«Παπουλάκου»,⁴² σε συνδυασμό με τις διώξεις των εξωδογ-
ματικών αιρέσεων του Θεόφιλου Καίρη⁴³ και του Απόστολου

42. Το γνωστό ως «κίνημα του Παπουλάκου» (μοναχός Χριστόφορος Παναγιωτόπουλος), συναξαρσιμένο εύτοχα από τον Κωστή Μπασιά στη μυθιστορία του με τίτλο *Ο Παπουλάκος* (Εκδόσεις Εστία / Ι. Κολλάφος), απετέλεσε λαϊκό ποιησιτικό-φονταμενταλιστικό ορόδοξο κίνημα που αναστάτωσε την Πελοπόννησο στα μέσα του 19ου αιώνα. Ο θρησκευτικός λαϊκισμός του γέροντος Παπουλάκου (ήταν ήδη 80 ετών όταν απεφάσισε να γίνει λαϊκός κήρυκας) εστράφητο εναντίον της βασιρικής διακυβέρνησης αλλά και της ηγεσίας της εκκλησίας (Ιερά Σύνοδος), η οποία, κατά το κίνημα του γέροντα, ευθυγραμμίζονταν προδοτικά με τη βασιρική πολιτική. Στο λαϊκό-φονταμενταλιστικό κίνημα χριστιανικής γνησιότητας ερχόταν να προστεθεί και ένα εθνικιστικό στοιχείο που οπωσδήποτε συνέβαλε στη διεύθυνση της απήχρησης του λαϊκού κλήρου. Σε πρώτη φάση η επίσημη αντίδραση περιορίστηκε σε επίπληξη και αναστάσεις από το μητροπολίτη Καλαβρύτων. Αλλά αμέσως μετά ο αμετανόητος γέροντας επιδόθηκε σε περιουσία ανά την Πελοπόννησο, η οποία κατέληξε στην έκρηξη στασιαστικής αντίδρασης στην περιοχή της Μάνης. Το στρατιωτικό απόσπασμα που στάλθηκε από την κυβέρνηση με επικεφαλής το στρατηγό (!) Γενναίο Κολοκοτρώνη, το γιο του Γέρον του Μοριά, να τον συλλάβει βρέθηκε περιτριγυρισμένο από 2.000 Μανιάντες με αποτέλεσμα έντολη αναμέτρηση. Τελικά ο ταραξιάς γέροντας συνελήφθη τον Ιούνιο του 1852 από το στρατό με προδοσία (!), για να εγκλειστεί στις φυλάκες του Ρίου προκειμένου να διασταλεί από το Κακουργιοδικείο. Αθρών ως στασιαστή! Μεσοκινώντας όμως τον Κοιμητικό Πολέμο αμνηστεύθηκε από τον Όθωνα, για να εξοριστεί στη συνέχεια στην Άνδρο, όπου και απέθανε το 1861. Η απήχρηση του κλήρου ενός γραφικού γέροντος ιερομονάχου δείχνει το μέγεθος της απόστασης μεταξύ της ψυχολογίας του θρησκευόμενου λαού και των πολιτικών ενασχολήσεων της εθνικής τότε ηγεσίας, που προβληματιζόταν για τη μορφή της πολιτείας και το σχεδιασμό της μεγαλοδεστικής πολιτικής. Το όλο ιστορικό του επεισοδίου θα ταίριαζε κάλλιστα με αφήγημα του Ντοστογιέφσκι με σηνές από τη ρωσική επαρχιακή πραγματικότητα.

43. Ο Θεόφιλος Καΐρης (1784-1853) υπήρξε μοναχός από την Άνδρο με σπουδές στην Πίζα της Ιταλίας και στο Παρίσι, όπου διέτυψε μέχρι το 1810 κοντά στον Κοραή. Υπήρξε φιλικός και υψωσε τη σημαία της ανεξάρτητης ελληνικής αλληλεγγύης.

επανάστασης στην Άνδρο, ενώ τον Ιανουάριο του 1828, μετά από επιλογή της Συνέλευσης του Άστρους, προσεφώνησε τον Ι. Καποδίστρια κατά την άφιξή του στην Ελλάδα. Στη συνέχεια επιδιόχετο σε εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα στη νήσο του Άνδρου, όπου κατά την περίοδο 1836-1839 λειτουργήσε τη δική του Καίρη Σχολή. Η διδασκαλία όμως των θρησκευτικών από τον Καίρη φανερώνει ότι περιελάμβανε ανορθόδοξες απόψεις. Τον καταμαρτυρήθηκε λοιπόν ότι έδιδασκε νέα θρησκεία υπό την επωνυμία «Θεοσέβεια», η οποία ανέτρεπε τις διδασκαλίες και τα δόγματα της επίσημης χριστιανικής θρησκείας. Αποτέλεσμα των καταγγελιών ήταν να κληθεί σε απολογία από την Ιερά Σύνοδο προκειμένου να προβεί σε ομολογία Πίστης! (Όλα αυτά θυμίζουν την περίπτωση του φιλοσόφου Ιωάννη Ιταλού, που εξλήθη το 1082 από την Ιερά Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης σε ομολογία πίστεως επειδή η διδασκαλία του εξέλιγνε προς το νεοπλατωνισμό! Αλλά περί τούτου πραγματευτούμαστε αλλού.) Για τη μεταγωγή του Καίρη στην Αθήνα το 1839 εστάλη πλοίο του στόλου με κυβερνήτη το ναύαρχο Κων. Κανάρη! Αρκετό για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος της σημασίας που κυβερνήθηκε και εκκλησία απέδιδαν στο γεγονός μιας μεμονωμένης περίπτωσης κακοδοξίας δέκα μόλις χρόνια μετά την απελευθέρωση και δώδεκα περίπου χρόνια πριν από το κίνημα του Παπουλάκου, για το οποίο μιλήσαμε στην προηγούμενη σημείωση. Ο Καίρης καθαρεύθηκε, αποστημάστηκε και ενεκλείσθη σε μονή της Σκιάθου, όπου λέγεται ότι υπήστανε μαρτύρια. Απέδωσε μετά από μια διαίτα στο Παρίσι και εν συνεχεία στο Λονδίνο, όπου έτυχε εξαιρετικής υποδοχής (!), ως θύμα διωγμού του οθωμανού καθεστώτος το οποίον οι Άγγλοι έβλεπαν με καχυποψία. Στην Αγγλία ο Καίρης έδιδε απερίσπαστος φιλοσοφία ενώπιον λέγεται πυκνών ακροατηρίων, τιμώντος μάλιστα ως μάρτυρας της πνευματικής ελευθερίας. Το 1844 έδωσε βάση στις περὶ ανεξέθρησκας διατάξεις του νέου Συντάγματος (αποτέλεσμα του κινήματος της 3ης Σεπτεμβρίου 1843) και επανήλθε στην Ελλάδα. Με την πρόφαση (!) όμως της επανάληψης των μαθημάτων της αιρετικής «Θεοσεβείας», παραιτείται σε δίχη το 1852 (το ίδιο έτος όπου εξ άλλης αιτίας συνελήφθη και ο Παπουλάκος, από ομοιοβαθμο του ναυάρχου Κων. Κανάρη αλλά στρατηγό!) και καταδικάζεται σε φυλάκιση δύο ετών. Τον Ιανουάριο του 1853 πεθαίνει στις προφανώς ελεεινές φυλακές της Σύρου από τις κακουχίες και ενταφιάζεται αμέσως στο Λαζαρέτο, χωρίς να επιτραπεί στους οικείους το να τον συ-

Μακρόζη⁴⁴ από την επίσημη εκκλησία, επιβεβαίωσαν την προ-

νοδέψουν στον ενταφιασμό! Την επομένη της ταφής του, όμως, λέγεται ότι οι ιδιες οι Αρχές της Σύρου τον εξέβαλαν του τάφου, έσκισαν την κοιλιά του και την εγέμισαν αβέστη για να λιώσει γρήγορα το πτώμα του και να μην μπορέσουν οι οικείοι του να τον περιβάλουν με τις νενομισμένες θρησκευτικές περιποιήσεις! Δέκα ημέρες μετά, η απόφαση του Πλημμελειοδικείου Σύρου αναιρείται στον Άρειο Πάγο κατόπιν προσφυγής των συγγενών. Πενήντα χρόνια μετά ανεγείρεται αδιδιάς του σοφού μάρτυρα στην πατρίδα του Άνδρου με δαπάνη των κατοίκων. Η περίπτωση του Θ. Καΐρη αποτελεί εμφανώς κρούσμα βυζαντινού τύπου ιεράς εξέτασης στη νεόκοπη νεοελληνική πολιτεία, που συλλαμβάνεται διαπράττονσα αδικηματα κατά της ελευθερίας του πνεύματος εις βάρος διακεκριμένου Νεοέλληνα σοφού, καθ' υπαγόρευση βεβαίως της ορθόδοξης εκκλησίας. Η περίπτωση φέρνει ευλόγως σε δύσκολη θέση τους εκπροσώπους όλων των εμπλεκόμενων μερών αλλά και τους Νεοέλληνες ιστορικούς που, ως συνήθως, αντιπαρέχονται το θέμα με αμνηνία. Τι ακριβώς ήταν η «Ευσεβεία» ουδείς καταδέχτηκε ποτέ να αναλύσει και ομολογούμε ότι και εμείς δεν έχουμε (μέχρι στιγμής) εγκαθιδρυμένη εικόνα του πράγματος, διότι δεν εγνώψαμε στα σχετικά συγγράμματα του σοφού. Το αξιο λόγου όμως στην υπόθεση αυτή είναι το γεγονός ότι ο Καΐρης, οπαδός του «ήριμου» ευρωπαϊκού διαφωτισμού και εθνικός αγωνιστής από τους πρώτους της παλιγγενεσίας, φαίνεται να έχει υπάρξει και ο **πρώτος μετά τον Πλήθωνα-Γεμιστό, ο οποίος ετόλμισε να εισηγηθεί στους Νεοέλληνες κάποιου είδους διαφορετική θρησκεία**. Τον ταλαίπωρο βίο, την πολιτεία του και τα συγγράμματά του σκεπάζει η «εθνική» σιωπή.

44. Ο Σίμωνος Απόστολος Μακρόκης (1831-1905) είναι το τρίτο θύμα εκκλησιαστικού διωγμού στη νεότερη Ελλάδα. Εφοίτησε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και μελέτησε τη νεότερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία. Αποδύθηκε ενωρίς σε πολιτικό και θρησκευτικό ακτιβισμό με συγχευμένες απόψεις, για τις οποίες όμως αποκριτύχηκε από την εκκλησία. Ίδρυσε δική του σχολή στη Σύρο (Νέα Φιλοσοφική σχολή - 1875) αλλά και δική του παρασυναγωγή ή εκκλησία, που ελειτούργησε χωρίς την άδεια του μητροπολίτη. Στη διδασκαλία του Μακρόκη συνεφύοντο παραληρηματικές ιδέες εθνικού μεγαλείου, χριστιανικού μεσσιανισμού και πολιτικού ριζοπατισμού, κατά τρόπον που δεν επιτρέπει την κατάταξή του σε κάποια άλλη ευδιάκριτη

τεύουσα σημασία και λειτουργία του θρησκευτικού και του εκκλησιαστικού παράγοντα στη νεοελληνική κοινωνία. Η ευρωπαϊκή επίσης πνευματική συγγενία από την κήρυξη της ελληνικής επανάστασης και μετά παρούσα μια σημαντική μεταστροφή. Ο νεοκλασικισμός και ο ρασιοναλισμός του ευρωπαϊκού διαφωτισμού άρχισαν να παραχωρούν στο στερέωμα των ιδεών την πρωτοκαθεδρία στο ρομαντικό κίνημα, που αποτελούσε την ιδεολογική παρήχρηση της αντεπαναστάσεως και της «Ιερής Συμμαχίας» των συντηρητικών και αντιδραστικών πολιτικών δυνάμεων σ' ολόκληρη τη μεταναπολεόντεια Ευρώπη.

Το κίνημα του ευρωπαϊκού ρομαντισμού έδινε έμφαση στον ιστορισμό. Η αξιολογική του προτεραιότητα έπεφτε στους μέσους ευρωπαϊκούς χρόνους. Στο παχύ δηλαδή ιστορικό κρηπίδωμα, όπου βύθιζε απερίσπαστα τις ρίζες της η βασιλική απολυταρχία. Μετά την ολοκληρωτική πάταξη του Ναπολέοντα, εχθρός για τις ευρωπαϊκές συντηρητικές δυνάμεις ήταν ο ίδιος ο επαναστατικός Διαφωτισμός, οι απόηχοι της Γαλλικής Επανάστασης, η ευρωπαϊκή «νεωτερικότητα». Αυτό το αντιδραστικό πρόγραμμα προωθούσε πολιτικά η λεγόμενη «Ιερά Συμμαχία» των βασιλικών δυναστειών που κατενίκησαν τον Ναπολέοντα στο Βατερλό (1815). Η στροφή στο ευρωπαϊκό ιδεολογικό κλίμα πρακτικά εσήμαινε ότι εφεξής τα πρωτεία ανήκαν δικαιωματικά, σε όλους τους τομείς του πνεύματος, στον ιστορισμό (κατ' εξοχήν στο δίκαιο και τα ήθη), στο νόστο του αμεσώτερου παρελθόντος των ευρωπαϊκών λαών (Μεσαιώνας) και **όχι στην αισθητική και πολιτική αρχαιοπληξία που εξέτρεφε την επαναστατική δημοκρατική ιδεολογία** (αρχαία Αθήνα, ρεπουμπλικανική Ρώμη) σε Ευρώπη και Αμερική. Ως

κατηγορία, πλην αυτή του παρανοϊκού ταραξία. Υπέστη πολλές διώξεις και καταδίκες από εκκλησία και πολιτεία. Η μανία του ήταν να ιδρύει διαρκώς καινούργιες σχολές και παρασυναγωγές. Η περιπτώσή του όμως δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο εθνικό, ιδεολογικό, πολιτικό, εκκλησιαστικό ή άλλο ενδιαφέρον.

επιστημονικό υποπαράγωγο της φιλομεσαιωνικής ιστορικής στροφής που συμβόλιζε η «Ιερά Σημιαρχία» ανέκυψε και η επιστήμη (!) της λαογραφίας. Η ευρωπαϊκή συγκυρία ευνοούσε επομένως και στην Ελλάδα τη στροφή προς τον δικό της μεσαίωνα, που ήταν η βυζαντινή αυτοκρατορία. Πράγμα βεβαίως που όχι μόνο συμβάδιζε, όπως είπαμε και προηγουμένως, με την ανάγκη να αναζητηθεί στη μεσαιωνική ελληνική ιστορία η αποστομωτική απάντηση στους δηλητηριώδεις φυλετικούς ισχυρισμούς του Φαλλμεράνερ, αλλά προσέφερε και το κατάλληλο κλίμα (μαζί με το ιστορικό υλικό) για την οικοδόμηση του πολιτικού ιδανικού και του πολιτικού προγράμματος της Μεγάλης Ιδέας, ως εναλλακτικής απέναντι στον ευρωπαϊκό εκσυγχρονισμό και διαφωτισμό εθνικής καθοδηγητικής ιδεολογίας (μαρμαρωμένος βασιλιάς κ.λπ.).

Η ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας ως προγραμματικής συμπύκνωσης του νεοελληνικού αλτρωτισμού έχει, και κατά την άποψή μας εσφαλμένα, συνδεθεί με την πολιτική προσωπικότητα του Ιωάννη Κωλέττη (1774-1847).⁴⁵ Ιδιαίτερα έχει συνδεθεί με τη μνημειώδη ιστορική του αγόρευση στην ελληνική Εθνοσυνέλευση στις 14 Ιανουαρίου 1844. Αλλά η ίδια η σχετική αγόρευση δεν το δικαιολογεί. Πολύ ισχυρότερες αναφορές και μεγαλοϊδεατικά υπονοούμενα πρέπει να αναζητηθούν σε εξωκοινοβουλευτικά κείμενα ηγετικών οθωνικών κρατικών λειτουργών και διανοουμένων, αν όχι, ακόμη περισσότερο, στην καθημερινή εκκλησιαστική ρητορική.

Στην πραγματικότητα ο αλτρωτικός μεγαλοϊδεατισμός απηχούσε εντονότερα τα ηγεμονικά αλωθημένα και **τη μοναρχική μετά το 1843 ανασφάλεια του βασιλέα Όθωνα**, παρά

45. Για τον Ιωάννη Κωλέττη ο αναγνώστης ας δει: Βασίλης Κρημνιάς, *Ο πολιτικός Ιωάννης Κωλέττης. Τα χρόνια στο Παρίσι (1835-43)*, Εκδόσεις Τυπωθήτω Γεώργιος Λάφδανος, Αθήνα, 2000, και του ίδιου *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός ιδεολογήματος*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα, 2009.

οποιαδήποτε άλλη πολιτική και ιδεολογική δυναμική. Ήταν η βασιλική ματαιοδοξία του Όθωνα που απαιτούσε μετά το 1843 μεγαλύτερη επικράτεια, ως αντιστάθμισμα για το πλήγμα που υπέστη η βασιλική φιλοτιμία από τη συνταγματική μεταβολή. Ως εύρημα όμως και συναρπαστικό πολιτικό σύνθημα, η Μεγάλη Ιδέα θα αποτελέσει στη συνέχεια την προσφορότερη πολιτική πλατφόρμα για την ανάπτυξη και τον προανατολισμό του νεοελληνικού εθνικισμού, μέχρι να ναυαγήσει δραματικά, οριστικά και καταστροφικά στα γαλανά νερά και τα εύφορα εδάφη της Ιωνίας (1922).

Η ουσία όμως και το πραγματικό περιεχόμενο του νεοελληνικού μετεπαναστατικού μεγαλοϊδεατισμού (που τα ανατολικά αντανάκλαστικά της νεοελληνικής κοινωνίας τού προσέδωσαν αργότερα την αφελέστατη ουτοπική μορφή των ρομαντικών περί «ελληνοτουρκικής ομοσπονδίας» φαντασιώσεων του Ίωνα Δραγούμη και του Αθανασίου Σουλιώτη-Νικολαΐδη), συνίστατο στην **οικονομική ακτινοβολία των ευτραγουσών κοινοτήτων και παροικιών του αλτρωτου ελληνισμού, που παρέμεναν ακόμη εγκλωβισμένες στα όρια του ασαφούς ερειπίου της οθωμανικής αυτοκρατορίας**. Οι κοινότητες αυτές παρούσας οικονομική ανάπτυξη ευδιάκριτα εντυπωσιακότερη από τη μετεπαναστατικά καθλωμένη οικονομική πραγματικότητα του ανεξάρτητου νεοελληνικού κράτους. Ήταν εκ του μακρόθεν σαφές ότι χωρίς ενσωμάτωση των κοινοτήτων αυτών ή, τουλάχιστον, χωρίς απλή προσθήκη αμέσως γειτονικών εδαφών, όπως κατά προτεραιότητα η πλούσια αγροτική Θεσσαλία (1881), στο νέοκοπο νεοελληνικό κράτος, η οικονομική και κατ' επέκταση η πολιτική του βιωσιμότητα κατέληγε ευθέως προβληματική.⁴⁶ Η Ελληνική Επανάσταση, που δικαι-

46. Τη μεταποίηση της συνειδήσης περί της περιορισμένης βιωσιμότητας του νέου βασιλείου σε αστική «μεγαλοϊδεατική» ιδεολογία θα συζητήσουμε ειδικότερα σε επόμενο κεφάλαιο («Η αδυναμία της σύνθεσης στο ανεξάρτητο νεοελληνικό κράτος»).

ώθηκε διπλωματικά χάρη στην πολιτική τόλη και οξυδέρκεια του μεγάλου Άγγλου πολιτικού Γεωργίου Κάνινγκ, ως υπουπουργού Εξωτερικών της Αγγλίας (1822-1827) και για λίγο, αλλά καιόιο για τα ελληνικά συμφέροντα διάστημα, πρωθυπουργού (10 Απριλίου 1827 - 8 Αυγούστου 1827),⁴⁷ κινδύνευε, χω-

47. Γεώργιος Κάνινγκ και Ελληνική Επανάσταση: Εάν στη μεταπελευθερωτική Ελλάδα υπήρχε στοιχειώδης ιστορική συνείδηση, θα έπρεπε σε κάθε πόλη και ελληνικό χωριό να υπάρχει ο ανδριάς του Γεωργίου Κάνινγκ (1770-1827). Υπήρξε ο ριζοπάστης (αν και μέλος των συντηρητικών) Άγγλος πολιτικός που αποδέχτηκε την εξωτερική πολιτική της χώρας του από τη σύμπραξη με τις αντιδραστικές δυνάμεις της «Ιεράς Σιμαχίας» στην Ευρώπη. Αυτός ανεγνώρισε τους Έλληνες ως «επίλοιπους» και όχι ως «στασιαστές» κατά της ιερής μεταναπολεόντειας αντιδραστικής τάξης πραγμάτων στην ήπειρο. Αυτός και η ριζοπασιτική αυτή απόφασή του ενοθάρρυνε τη δανειακή χρηματοδότηση των «επιτόλειων» Ελλήνων, η οποία συνέδεσε πολιτικά τα χρηματοπιστωτικά συμφέροντα του Λονδίνου με την ελληνική υπόθεση. Αυτός διανοήθηκε την ανακοπή της ανόδου της αγγλικής ισχύος στη Μεσόγειο και την καταστροφή της δύναμης του Ιμπραήμ και του αιγυπτιακού στόλου στο Ναυαρίνο (1827). Αυτός έδωσε λίγο προ του θανάτου του, ως βραχίχιος πρωθυπουργός, μυστικές οδηγίες στον Άγγλο ναύαρχο Κόδρινγκτον για την αναζήτηση αφορμής για καταστροφή του αιγυπτιακού στόλου. Ο Κάνινγκ επίσης ενεργοποίησε την αγγλική διπλωματία για την κατάρτιση του πρώτου Πρωτοκόλλου του Λονδίνου (1826), με το οποίο μπήκαν σε διπλωματικό μονόδρομο οι διεθνείς διαπραγματεύσεις για την ανεξαρτησία των Ελλήνων. **Αν δεν υπήρχε ο Γεώργιος Κάνινγκ, δεν θα υπήρχε η ελεύθερη Ελλάδα!** Δεν είναι υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι ο Γεώργιος Κάνινγκ έκανε για τους Έλληνες περισσότερα απ' όσα έκαναν αυτοί για την επανάστασή τους! Η ελεύθερη όπως Ελλάς το αγνοεί. Ίσως ο χρόνος στο μέλλον μάς επιτρέψει ένα ιδιαίτερο αφιέρωμα στον μεγάλο Άγγλο πολιτικό, που ασφαλώς υπήρξε μεγάλος και για την πατρίδα του. Διότι βεβαίως, ό,τι θετικό διέπραξε για τη μαχόμενη Ελλάδα το έκανε στα πλαίσια εξυπηρέτησης των συμφερόντων της Αγγλίας. Ό,τι όμως έκανε (και έκανε πολλά και για την Αγγλία και για την Ελλάδα και για την απελευθέρωση της λατινικής Αμερικής από τους Ισπανούς), το έκανε αποτελεσματικά και στα πλαίσια μιας μιας πολύ εναισθητής κατανόησης του πνεύματος της εποχής του.

ρίς άμεση επεκτατική δικαίωση, να συρρικνωθεί σε περιορισμένης σημασίας επεισόδιο της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Σε μια στιγμήαία πυροτεχνηματική αναβίωση του μεσαιωνικού Δεσποτάτου του Μορέα (μαζί με μέρος του Δεσποτάτου της Ηπείρου και με το αθηναϊκό Δουκάτο των De la Roche) σε ελαφρώς διευρυμένη εδαφική κλίμακα.

Αναμφισβήτητα το ελεύθερο νεοελληνικό κρατίδιο δεν εκπροσωπούσε επαρκώς τον υπαρκτό ελληνισμό. Παρά τον πληθυσμιακό και στελεχειακό κυρίως εμπλουτισμό του σε ετεροχθονικό εθνικό δυναμικό από την ευρύτερη εθνική διασπορά, από τις τάξεις της οποίας στρατολογούνταν οι εγγράμματοι λειτουργοί της δημόσιας διοίκησης και οι διαχειριστές της εθνικής ιδεολογίας, η τάση να αναζητηθεί η επαναστατική δικαίωση στην πρόταξη και υλοποίηση του δυτικότροπου αστικού εκσυγχρονισμού ήταν πολύ ρασιοναλιστική για να εξασφαλίσει το αναγκαίο συναισθηματικό έρεισμα στην εθνική ψυχολογία των αυτοχθόνων. Η αναζήτηση, αντίθετα, της δικαίωσης στην εθνική επέκταση (Ιόνια Νησιά, Ηπειροθεσσαλία, Κρήτη και άλλα νησιά) συνδύαζε εύληπτα πολιτικά, οικονομικά και γεωπολιτικά επιχειρήματα με έντονη συγκινησιακή φόρτιση και λειτουργία. Ο «αυτοχθονιστής» πολιτικός Ιωάννης Κωστής δεν ήταν ασφαλώς ο πρώτος που είχε την ετοιμότητα να το αναγνωρίσει. Στη γνωστή ιστορική αγόρευση εμφανίζεται όμως όχι λιγότερο εκσυγχρονιστής απ' ό,τι αλυτρωτικός μεταγαλοϊδεάτης. Σταθμικά εμφανίζεται περισσότερο «εκσυγχρονιστής», αφού επί λέξει υποστηρίζει ότι «... η Ελλάς είναι το κέντρον της Ευρώπης (sic!), ισταμένη και έχουσα εκ δεξιών μεν την Ανατολήν, εξ αριστερών δε την Δύσιν, (και) προώρυσται, ώστε διά μεν της πτώσεως αυτής (sic - εννοείται η πτώση του Βυζαντίου το 1453 και η διασπορά των διανοουμένων ανά την Ευρώπη) να φωτίσει την Δύσιν, διά δε της αναγεννήσεώς της την Ανατολήν (sic - εννοείται βεβαίως η πρόσφατη εθνική ανεξαρτησία). Το μεν πρότον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς ανατεθειμένον. Εν τω πνεύματι

του όρκου τούτου, και της ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΑΥΤΗΣ ΙΔΕΑΣ είδον πάντοτε τους πληρεξουσίου του έθνους να συνέρχονται διά να αποφασίσωσιν, ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλά της Ελληνικής φυλής... κ.λπ.».⁴⁸

Αυτό το κοινότοπο για τα ρητορικά μέτρα της εποχής και μάλλον ανόητο (λαϊκίστικο θα λέγαμε σήμερα) δείγμα αντάρσεως του εθνικού βεβηπαλισμού είναι το επίμαχο εδάφιο που ανέδειξε τον Ιωάννη Κωλέττη σε πολιτικό εισηγητή και ακούσιο πατέρα της μεγαλοϊδεατικής ιδεολογίας. Θα άξιζε ίσως να αναλωθεί κανείς στην αναζήτηση πολύ εντονότερων σχετικών διαιτυπώσεων εκ μέρους άλλων συγκαιρινών του για να καταδείχτεί το διάχυτο της μεγαλοϊδεατικής ιδεολογίας και ψυχολογίας στη μικρή κοινωνία της εποχής. Πολύ ουσιαστικότερο όμως είναι επόμενο εδάφιο της ίδιας ομιλίας, όπου ο πονηρός Αρβαντόβλαχος πολιτικός επιχειρεί να άρει τη σύγκρουση μεταξύ έτεροχθόνων και αυτοχθόνων Ελλήνων, που σημάδεψε και ταλυντικά τις δύο πρώτες δεκαετίες ελευθέρου βίου του νεοελληνικού ελευθέρου βασιλείου. Λέει λοιπόν αυτολεξεί και πάλιν ο Κωλέττης «... Νυν δε ενασχολούμεθα εις ματαίους διακρίσεις Ελλήνων και Ελλήνων, χριστιανών και χριστιανών, ημείς, οίτινες φέροντες εις τη μίαν χείρα τη σημαίαν της θρησκείας και εις την άλλην την της ελευθερίας, εκοπίασαμεν επί πολυετίαν διά την απελευθέρωσιν όλων εν γένει των ομοδόξων χριστιανών».⁴⁹ Με το συνδυασμό του εδαφίου αυτού προς το επίμαχο προηγούμενο μπορεί ισχυρότερα να θεωρηθεί ότι ο Ι. Κωλέττης προσφέρει πλάσιο ενσωμάτωσης ολόκληρου του ελληνισμού σε μια διενδυμένη νοηματοδότηση της Μεγάλης Ιδέας, που συμπερίλαμβάνει **και τον αλυτρωτικό επεκτατισμό αλλά και τον αναγκαίο εθνικό εκσυγχρονισμό**.⁵⁰

48. Βλ. Κορμενιάς Βασίλης, *Η Μεγάλη Ιδέα, Μεταμορφώσεις ενός Ιδεολογήματος*, εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 2009, σελ. 23.

49. Βλ. προηγ., σελ. 25.

50. Στο μεθεπόμενο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου, με τίτλο «Η αδυναμία

Η ιδεολογία του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού προσέφερε στο ανεξάρτητο βασίλειο την αρχική του ιδεολογική νομιμοποίηση μετάξυ της συναυλίας των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Ο κρίκος όμως μετάξυ ιδεολογικής προμετωπίδας και πολιτικής πραγματικότητας, ο οποίος στη συνέχεια εξακολουθούσε να λείπει από την καθημερινότητα του ελεύθερου εθνικού βίου, παρά το σημαντικό ιδρυτικό/εκσυγχρονιστικό νομοθετικό έργο των Βασιλέων, ήταν η δυτικότροφη εκσυγχρονιστική πολιτική που θα προσέδιδε στο νεόκτοπο ανατολικό κρατίδιο ουσιαστική αναγνώριση και αυτόνομη διεθνή ακτινοβολία, ως πραγματικό κράτος-υπόδειγμα στην καθ' ημάς Ανατολή. Η συνεπής οργανωτική προσπάθεια θα προσέφερε υτολογισμούς τίτλους αποτελεσματικότητας στην υπηρεσία και της ίδιας της ζωτικής για την ανασφάλεια του πρώτου Βασιλείου μονάρχη επεκτατικής εξωτερικής πολιτικής. Το στοίχημα των μεταρρυθμίσεων, και πρώτα-πρώτα μεταρρύθμισης συνταγματικής, το έπαιξε και το έχασε ο μεγαλύτερος και πλέον φωτισμένος πολιτικός της επαναστατικής και οθωνικής περιόδου Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος το 1840-1841. Με την αποτυχία του άνοιξε ο δρόμος για το στρατιωτικό προνουνταμένο της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Αλλά η συγκρουσιακή παλινωδία μετάξυ εσωτερικού εκσυγχρονισμού και επεκτατικού μεγαλοϊδεατισμού ήταν αυτή που σημάδεψε ανεξίτηλα στη συνέχεια την πολιτική αλλά και την πολιτισμική μας ταυτόχρονα εθνική διαδρομή.

της σύνθεσης στο ανεξάρτητο νεοελληνικό κράτος», επιχειρηματολογούμε περί του ότι καιόσιος και επιδόσιος πολιτικός εφαινοτής αυτού του διπλού εθνικού προτάγματος ανεδείχθη στον 20ό αιώνα ο Ελευθέριος Βενιζέλος.